

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

RÓZSA ENDRE versei 481
GYURKOVICS TIBOR verse 483

*

MÁNDY IVÁN: Hang a telefonban (hangjáték) 485
FODOR ANDRÁS versei 496
ALBERT ZSUZSA versei 498
TATAY SÁNDOR: Bakony (*Emlékek és találkozások, VIII.*) 499
GÖDRÖS JÚLIA: Munkanap (elbeszélés) 507
BÉKÉS PÁL: Moszkitó (elbeszélés) 520
VASADI PÉTER verse 524
CSAJKA GÁBOR CYPRIÁN versei 525
TÜSKÉS TIBOR: Nagy László (tanulmány, VI. rész) 527

*

BODNAR GYÖRGY: Az ítélkezéstől a belátásig
(*A 80 éves Illés Endre köszöntése*) 535
BÓKAY ANTAL: Szerelem – alkotás – halál (*Lukács György
Naplójáról*) 544
PINCZESI JUDIT verse 548
PÁLYI ANDRÁS: Pécsi színházi esték (Páskándi Géza: *A vadorzó,
Bertolt Brecht: Dobok és trombiták*) 549
BÉCSY TAMÁS: Színházi előadások Budapesten (Örkény István:
Forgatókönyv, Maróti Lajos: Egy válás története) 544
SOMLYÓ GYÖRGY versei 561

1982

JÚNIUS

CSÜRÖS MIKLÓS: Babits Mihály beszélgetőfüzetei	563
SÓTÉR ISTVÁN: Belia György emléke	569
MELCZER TIBOR: Szauder József: Tavaszi és őszi utazások	571
FRIED ISTVÁN: Hornyik Miklós: Szabálytalan napló	573
BAKONYI ISTVÁN: Géher István: Mondom: szerencséd	574
TÓDOR JÁNOS: Kántor Péter: Halmadár	576

KÉPEK

GELLÉR B. ISTVÁN rajzai	495, 497, 506, 519, 526, 543, 547, 553, 560, 562, 570
-------------------------	--

Művész! A próbát keményen!
 Rangsied is helyen-e?
 J. K. Gyula

JELENKOR

XXV. ÉVFOLYAM

6. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYÖZŐ
főmunkatárs

**BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN**

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Braun Károly

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 144,— Ft.

82-1975 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Szendrői György igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A PÉCSI NYÁRI SZÍNHÁZ idei programjából. A Szabadtéri táncszínen július 3-án *Kodály balettest* a Pécsi Balett előadásában, Eck Imre koreográfiájával. Műsoron: Nyári este, Szonáta, Felszállott a páva. – Július 5–6-án a *Rennes-i (Franciaország) Táncszínház* vendégjátéka. – Július 7-én a *Guineai Folklór*-együttes bemutatója. – Július 9., 13., 15–17-én: Puskin–Aszfajev: *Bahcsiszeráji szökökút*, a Pécsi Balett előadásában, Tóth Sándor rendezésében és koreográfiájával. – Július 22–24., 28–31., augusztus 1.: Bakonyi Károly: *János vitéz*. A Pécsi Balett előadása, Tóth Sándor koreográfiája.

A Barbakán bástyán a *Lót leányai* c. kamarabalettet és Corneille: *Cinna* c. drámáját mutatják be, valamint felújítják az *Énekek éneke* c. kamarabalettet. – A Csontváry udvaron a *Bóbita* együttes mutatja be új bábműsorát. – A Tettye színpadán a Népszínház Táncegyüttese, a Mecsek Táncegyüttes és a Baranya Táncegyüttes szerepel. – A Villányi szoborparkban balettmatinét tartanak, a pécsi Székesegyházban pedig július 20-án rendezik a Jeunesses Musicales szervezet világzenekarának és nemzetközi kórusának hangversenyét.

*

Első verseskötetük megjelenése alkalmából április 28-án PÁLINKÁS GYÖRGY, május 12-én PARTI NAGY LAJOS szerzői estjét rendezték meg a pécsi Várkonyi Nándor Könyvtárban.

*

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK. A Pécsi Galériában május 16-tól június 6-ig „Művészek Stájerországból” címmel modern osztrák festők. – A Képcsarnok Ferenczy Termében május 20-tól június 3-ig „Tiszatáj” c. kollektív festménykiállítás. – Az Ifjúsági Házban május 5-től a Baranya megyei Fiatal Művészek Klubjának bemutatója. – A Fegyveres Erők Klubjában május 7-től Ernestinováai naiv szobrászok.

*

BERTÓK LÁSZLÓ és LAZAR ERVIN irodalmi estjét rendezték meg május 6-án a Pécsi Városi Könyvtárban a Rádió Könyvklubja keretében. A műsort Czifrány György vezette. Közreműködött

Papp János, Pápay Erzs, Végvári Tamás színművész és a Mecsek Fúvósötös. Az est műsorát a Magyar Rádió későbbi időpontban közvetíti.

*

AZ ÜNNEPI KÖNYVHÉT Baranya megyei megnyitóját Mohácson tartják május 28-án Bertók László, Galambosi László, Lakatos Menyhért és Spiró György részvételével. A Pécs városi megnyitó május 31-én lesz a helyi Művelődési Otthonban. Az est író-vendégei: Bárány Tamás, Hubay Miklós, Parti Nagy Lajos, Pálkás György, Páskándi Géza és Santa Ferenc.

*

CSUKA ZOLTÁN-BIBLIOGRÁFIA jelent meg a Pest megyei Művelődési Központ és Könyvtár kiadásában. Harmat Béla munkája felöleli Csuka Zoltán teljes írói, műfordítói és szerkesztői tevékenységét, valamint a róla szóló irodalmat. A kötet közli emellett Czine Mihály Csuka Zoltánról szóló tanulmányát, a Függelékben pedig számos mutató és életrajzi vázlat, továbbá fotó-dokumentáció segíti a tájékozódást a gazdag életműben.

*

A párizsi Magyar Műhely kiadásában megjelent VITÉZ GYÖRGY „jel beszéd” c. verseskötete.

*

GELLÉR B. ISTVÁN – aki e számunk rajzait készítette – 1946. november 9-én született Pécsen. A Pécsi Tanárképző Főiskolán végzett, 1974 óta a pécsi Leőwey Klára Gimnázium tanára. Martyn Ferencet tartja mesterének. Korábban geometrikus festményeket készített, 1973 óta kísérletezik a művészet és a valóság azonosításának, szembesítésének problémájával. 1978-tól a „Növekvő Város” elnevezésű régészeti és kultúrtörténeti jelenség feltárásával és ismertetésével foglalkozik. – Számos hazai és külföldi csoportkiállítás mellett önálló tárlatokon szerepeltek művei Braunschweigben (1971), Pécsen (1973, 1975, 1977), Budapesten (1974), Szigetváron (1975) és Kaposváron (1977). Itt közölt munkáit az 1973–78 között készült Műalkotás-elemzések sorozatából válogattuk.

RÓZSA ENDRE

Haj, rege!

*Tüzifa-terület
imbolyogva a fején cipelte,
hol özbak s cserje szökellet — ő
elmaradozott a kaptatón,
kendőt lazított, majd még szorosabbra húzta,
megigazgatta tekercsét anyánk;
asszonykorát zörgő ágbogakkal
szarvazta föl az inség!*

*Így lett, hogy a mi
homlokunkon már születés előtt
kiütöttek a szegénység
félszeg agancsai,
s hiába, hogy szarvasként rugaszkodtunk
el a parttól — nem értünk másikat,
s agancsaink súlyosodó nyomával
repülünk — hova, meddig?*

*Zöld rakéta: tölgyfa, irigyellek!
Alsó ágaid hullajtva az erdön,
megrengettet a feltorló erő,
gyökérzet szíjjaz: helyből szállj fel,
csóvád mennydörgő avarlángolás
a rengeteg idők mélyéből,
eleven csillagközi állomás vagy,
s a Napba tűródsz végül!*

Egy nő szólongat egyre

*A szél, az éji szél örvényekkel virgódik,
alvó emlékeim forognak mélyein.
Egy nincstelen madár kilincsel ágról ágra,
hó előérzetében puha lámpa inog,*

*hús esőtüggönyén átlátszanak a csontfák
esengő ágai örökös hajlongásban,
meztelen asszony háta (napfényben vizesés) bont
iker szivárványivet, zúgás kering eremben,*

*egy nő szólongat egyre a rég elsüllyedt rétről,
hol mézcsillag pezseg, s vak, fehér ló nyerít —
kiáltásom lasszói a túlsó partig csapnak,
de sehol egy cölöp, csak víz, ég, homok lángol.*

*S bár sehol egy cölöp, csak víz, ég, homok lángol —
kiáltásom lasszói a túlsó partig csapnak:
ott mézcsillag pezseg, s vak, fehér ló nyerít.
Asszonyhát vizesése — zúgás kering eremben.
Hús esőtüggönyén áttetszenek a csontfák.
Hó előérzetében puha lámpa inog;*

egy nincstelen madár kilincsel ágról ágra.

Szálló pornál messzibb

*Ott ült mindig a karszékben: vállai közé
süppedt fejjel, derűs napszálltaként,
az almárium tetejéről birsek
égitestei ragyogták körül egyre
kivehetőbben; —*

*szálló pornál messzibb, hogy él még:
arcvonásai elkeveredtek a széllel,
fölszívta az esőktől síkált
mészkölépcsők s a déli homlokzatú
falak világossága; —*

*kanárija néhány esztendeje
hiába bírná hangos szóra:
álmában elé-bukkan
hullám-mélyből az UNICUMOS EMBER,
a SCHMOLL PASZTA reklámkutyája, és
seszínű küszöbéről halott kandurok tápászkodnak!*

Lót és leányai

Circumdederunt me . . .
 Körülvettek engem a tárgyait
 Tulajdonképp lányaim tárgyai:
 Húsvétkor megajándékoznak
 T napon megajándékoznak
 öreg születésnapomon megajándékoznak
 Karácsonykor megajándékoznak
 és elborítanak
 Szobám kis tér
 körülfalaznak a tárgyak
 szájamat fejemet beszorítják
 „Hyppopotamus” viziló üveghamutartó
 kezét utánzó hátvakaró ceruza
 kék bársonyra varrt ezüst bohóc
 négy ágra bontott fakereszt
 melynek szárain Valkiddal van fölfestve
 hogy T hogy D hogy R hogy M
 csikóbőrös Csokonai kulacs
 ördögfejes kulcstalan kulcstartó
 mentolos csodakék arctépő arcvíz
 erdélyi facsupor — cipőkanállal békéscsabai
 vonatjeggyel meg kézgyógyírral telve
 Gy T-nak fölcímzett fénypapírú jegyzetomb
 93 üres lappal ragyogva
 zöldbársony belsejű tátongó ürességű cigarettatok
 — minden cigaretta 14 másodpercet rövidít
 az életemből — mondja M
 beragasztatlan 8 cm²-es fényképalbum
 kimintázott bolgár levéltárca
 melyben holt anyám utolsó heti ebédjegyeit
 dugdosom a gyermekélelmezésből
 betűkkel agyonragasztott Kodálylemezborító
 türkiskék kétfülű üvegkancsó
 melyben egyiptomi virágok virágoznak
 rézkancsó — írhatatlan ceruzákkal
 üvegpohár melynek nyelében
 talpáig szalad a vörös bor
 Circumdederunt me . . .
 Kicsi szobám van fuldoklom alattuk
 fogamra borulnak gégémre rognak
 vállamat borítják szemhéjamat fedik
 mint halott szemét a rézfilléres
 Mit akartok? Mit szerettek?

Nekem nincs szobám itt csak a túlvilágon
 — még nem haltam meg! —
 Nincs helyem csak hunyor-Magyarországon
 Lököm le mellemről szívemről a poharakat
 fejemről a csecsebecskéket
 lábfejemről rángatom le
 a nem nekem való mintás harisnyákat
 — én csak fekete zoknit hordok
 mint a koporsóban —
 függőleges halott vagyok
 elveszett apa játéktalan költő
 pestbudai járókelő torkaszakadt hőscincér
 áldemokrata kényúr
 ki véretek kívánja
 szerelmetek kívánja
 puszta lényetek kívánja
 mezítelen borda-lelketek kívánja —
 de ők csak szórják rám
 csak befednek engem
 csak temetnek engem
 csak megdöglesztene engem
 szeretetből születésnapomon
 húsvétkor karácsonykor
 elhallgattatnak engem
 távolról — agyonszeretnek engem

Nekem csak egy kéz kell
 egy dáma egy női leány
 egy fejsimogatás egy állatlehellet
 egy függöny szemem héja előtt
 a halált okozó mindennapi
 autóversenyben mikor nem fog a fék
 és élek — féktelenül
 Circumdederunt me...
 És ők csak hordják
 mintha temetnének
 vagy beborítanának
 mint a részeg Lót leányai
 a szemérmetlen test tagjai
 világnézete esze szétdobálta
 ajka éhesen hördül tátog és
 tompora a pokol fenekéig süllyed —
 halmozzák rám csak ünnepélyesen
 s szégyenkezve a nemző aktuson
 visszafelé nemezve önmaguk
 beborítva bozontos nemzőjüket
 — HÜVELYKSZORÍTÓ LÉLEKMELEGÍTŐ
 MÉRREGPOHÁR
 hogy ne lássák apjuk csupaszságát.

Hang a telefonban

Hangjáték

Személyek:

JÁNOS
EDIT
GIZKÓ
GÉZA
SELYEM BÉLA
OSZKÁR

ZOLTÁN
VEZETŐNŐ
DEZSŐ
ELSŐ LÁNY
MÁSODIK LÁNY
POSTÁS

(*újságzörgés*)
GÉZA: Hat sor! Mindössze hat sor és semmi több!
GIZKÓ: Mi az? Mit beszélsz?
GÉZA: Adj még egy kis teát!
GIZKÓ: Tessék! (*más hangon*) De mit akarsz azzal a hat sorral?
GÉZA: Hát ennél többet érdemelt volna! És így elrejtve a hírek között!
GIZKÓ: Mi van elrejtve a hírek között?
GÉZA: (*más hangon*) Dzsemet! Hol a dzsem? Tudod, hogy szeretem, ha reggelire bőségesen...
GIZKÓ: Te este is szereted. (*más hangon*) Kibújni már végre abból az újságból?
GÉZA: Miért bújjak ki az újságból? (*mormolja*) A mai magyar próza egyik jelentős alakja...
GIZKÓ: Kicsoda? Kiről beszélsz?!
GÉZA: Kiről?! Kiről?! Hát Jánosról!
GIZKÓ: Mi van vele?
GÉZA: Életének hatvanötödik évében váratlanul... (*más hangon*) De, hogy csak így! A hírek között!
GIZKÓ: Add már ide azt az újságot! (*újságzörgés*)
GÉZA: Na! Na! Mindjárt összetéped!
GIZKÓ: Hát akkor összetépem! (*olvas*) Fájdalommal tudatjuk, hogy Tripauer Pál főorvos...
GÉZA: Lejebb! Lejebb!
GIZKÓ: (*olvas*) Egyetlen testvérem hosszas szenvedés után...
GÉZA: Lejebb! Lejebb!
GIZKÓ: Örökre eltávozott... mellettünk állt... utolsó útjára kísérték...

GÉZA: Még lejjebb! Mondom, hogy valószínűleg elrejtették!
GIZKÓ: Fájdalommal tudatom... Mély fájdalommal... Megrendülve... megrendülve mély fájdalommal... (*elakad*) (*csönd*)
GIZKÓ: (*alig hallható*) Zsámboky János... (*Csőnd*) Váratlanul... tragikus hirtelenséggel... (*más hangon*) Mi az, hogy tragikus hirtelenséggel?
GÉZA: Hát, hogy szóval... mindenestre... beadta a kulcsot.
GIZKÓ: De hát néhány napja még...
GÉZA: Igen! Igen: Ott ült abban a fotelban. Kávézott. Elég sok kávé ivott.
GIZKÓ: És miért ne ivott volna?
GÉZA: De hát éjszaka! Edit még mondta is neki...
GIZKÓ: Edit! Fel kell hívni Editet!
GÉZA: Várjunk! Azért talán még várjunk!
GIZKÓ: Mégis mire? (*tárcsázás*)
GÉZA: (*télhangosan olvas*)... nevét határainkon túl is...
GIZKÓ: (*a telefon bűgása közben*): Mi az, hogy határainkon túl is?
GÉZA: Hát, hogy ismerték! Csakugyan! Egyszer megjelent valami antológiában. Német, vagy szlovák...
GIZKÓ: Hagyd már azt az ostobaságot! (*kicseng a telefon*)
GÉZA: Mi az? Nem veszik fel? (*telefonbűgás*)
GIZKÓ: Nem tudom. Olyan furcsa.
GÉZA: Hát akkor próbáld meg később.

GIZKÓ: Később! Később!
(búgás abbamarad)
 GIZKÓ: Kivel beszéllek?
 JÁNOS: *(nevet)*: De Gizkó! Azért talán mégcsak megismeri a hangomat?
(csönd)
 GIZKÓ: *(alig hallható)* János!
 JÁNOS: Eltalálta! János! De hát mi ez az izgalom?
 GIZKÓ: Ó, semmi! Csak éppen...
 GÉZA: *(távolabbról)*: Kivel beszélsz?
 GIZKÓ: *(félre)*: Hát vele...
 GÉZA: Vele! Vele! De kivel?!
 JÁNOS: Valami baj van a Gézával?
 GIZKÓ: Ó, dehogyl! Ó éppen...
 JÁNOS: *(nevetve közbe)*: Reggelizik és újságot olvas!
 GIZKÓ: Újságot... igen. *(kis csönd)*
 Maga nem olvasta?
 JÁNOS: Mit kellett volna olvasnom?
 GIZKÓ: Egy hirt. Azt a hirt.
 JÁNOS: Miféle hirt?
 GIZKÓ: Hát, hogy... meghalt.
 JÁNOS: Őszinte részvétem. Kit kell gyászolnom?
 GIZKÓ: *(alig hallható)* Magát.
(csönd)
 JÁNOS: Magamat? Úgy érti, hogy...?
 GIZKÓ: Úgy értem. *(csönd)* Benne van abban a rovatban.
 JÁNOS: A tárca rovatban?
 GIZKÓ: Nem... ez másfajta rovat. Halálozás.
 JÁNOS: Halálozás!
 GÉZA: *(távolról)*: Pár sor! Mindössze pár sor!
 GIZKÓ: Hallgass már!
 JÁNOS: De miért hallgasson? Bökje csak ki! Mit akar azzal a pár sorral?
 GIZKÓ: Hát, hogy csak pár sort irtak magáról. Abban a rovatban.
 JÁNOS: Á, vagy úgy! És csak pár sort!
(felnevet) Nahát ez a Leó!
 GIZKÓ: Miféle Leó?
 JÁNOS: A Semsey Leó. Ő főzte ki ezt az egészet. Ez a nagy mókamester! Csakis ő lehetett!
 GIZKÓ: De hát ez azért már mégiscsak...
 JÁNOS: Ugyan Gizkó! A Leónak legalább van némi humora. Nem olyan besavanyodott alak. Pedig már legalább a hetvenediket tapossa.
 GÉZA: *(távolabbról)*: Ki tapossa a hetvenediket?

GIZKÓ: Na tessék! Megint közbevakant! Tömi a fejét és mindig közbevakant!
 GÉZA: Én nem vakkantok közbe, én csak...
 GIZKÓ: Ha esetleg idefáradnál!
 GÉZA: Nem! Azt hiszem, nem!
 JÁNOS: Hagyja, Gizkó! Pénteken úgyis találkozunk!
 GIZKÓ: Pénteken?
 JÁNOS: A Szüri születésnapján!
 GIZKÓ: Ja, persze! A Szüri!
 JÁNOS: A Laci kedvenc macskája! Nem is csoda! Ahogy az az öreg kandur megáll az ember előtt és csak néz... Hogy tud nézni! Valami olyan mélységes fölénnyel! És annyi megértéssel! Különben nekem mindig elmondja a nőügyeit. Képzeld, még mindig vannak nőügyei! *(Kis csönd)* Derék, öreg fickó!
 GIZKÓ: Hát akkor pénteken! A Szüri születésnapján! És igazán örülök!
 JÁNOS: És felejtse el ezt az ostobaságot! Agyréml!
 GIZKÓ: Azért mossa meg a fejét annak a Leónak!
 JÁNOS: Megkapja a magáét! Viszlát!
 GIZKÓ: Viszlát! *(más hangon)* Látod, Géza, azért mégse ártott, hogy felhívtam!
 GÉZA: Persze! Persze! De tedd már le azt a kagylót!
(zokogás a telefonkagylóból)
 EDIT: *(zokogva)*: Ne hidd! Jaj, ne hidd! Ő már meghalt!
 GIZKÓ: Edit! Mit beszélsz? De hisz az előbb... éppen az előbb...
 EDIT: Mondom, hogy meghalt! Csak a hangja... *(alig tudja kimondani)* Bent maradt a telefonban!
 GIZKÓ: Bent maradt?!
 EDIT: Hát csoda? Hiszen ideragadt ehhez az asztalhoz. Beleköltözött a telefonba. Azok a beszélgetések! Már hajnalban elkezdte... és aztán így ment egész nap! De igazán! Mint egy kávéházban... kényelmesen... komótosan! *(felsóhajt)* És azok a telefonszámok, akár a Csepel Műveké.
(zokogás a telefonból)
 GIZKÓ: Edit! Hallasz engem? Edit!
 EDIT: Mindig őt kell hallanom... ha tetszik, ha nem!
 GIZKÓ: Hívj fel valakit! Mindig hívj fel valakit! Beszélj sokat!

EDIT: Örökké közbeszól!

GIZKÓ: Akkor is beszélj! Mintha nem is hallanád!

EDIT: De hallom!

GIZKÓ: Beszélj, beszélj! *(más hangon)*

Már ne haragudj, de hogy történt?

EDIT: Elaludt. Egyszerűen elaludt.

GIZKÓ: Mindig rossz alvó volt.

EDIT: Mit mondasz?

GIZKÓ: Semmi... semmi. Szóval, elaludt? *(más hangon)* Visszahívlak. És hát... részvétem. *(hang ki, ahogy leteszi a kagylót)*

GÉZA: Most mi az, hogy részvétem?

GIZKÓ: Nem tudom. *(ingerülten)* Ne! Ne! Ne kérdezz semmit! *(hang ki) (csönd)*

(halk telefonbúgás)

EDIT: *(alig hallható):* Szóltál? *(a búgás egyre erősödik)*

Kérsz valamit? Akarsz valamit? *(búgás lehalkul)*

Most meg miért hallgatsz?!

(csönd)

Jaj, Istenem! Még én biztatom, hogy... Hallgat. Visszahúzódt. Megsértődött. Hiszen olyan érzékeny. Sértődékeny. *(csönd)* Hogy én miket beszélek! Azt hiszem, le kéne men-nem. Járkálok egy kicsit. *(telefonbúgás)*

(ebből a búgásból.)

JÁNOS: *(dúdolgat)* Hálásak lehetünk, hogy ő lett az elnökünk! Jön, megy, szaladgál! Maga a rohanás, mindent elintéz! Csak értünk él, az elnökünk! Pálmaágot lengethetünk, hogy ő lett az elnökünk... hálásak lehetünk... *(lehalkul)*

EDIT: Mi van veled?

JÁNOS: Mi lenne? Dúdolok. Dúdolgatok. Csak úgy magamnak. Zavar?

EDIT: Á, dehogy! Visszatehetem a kagylót? *(sértődötten)* Kérlek! Ha ez téged boldoggá tesz...! Istenem! Már megint ez az érzékenység!... *(magában)*

Már énekel is. Mi lesz itt még? *(csönd)*

JÁNOS: *(csöndes nevetés):* Semmi!

EDIT: Tessék? Mi az?! Te már ezt is hallod?

JÁNOS: Igazán megmondhatod, ha zavar!

EDIT: Nem! Nem! Csak éppen... *(távoli csörömpölés, zuhanás)*

EDIT: Mit csinálsz?!

JÁNOS: Én ugyan semmit. Talán a szomszéd. Leejtett valamit.

EDIT: Igen, persze.

JÁNOS: Tudod, hogy nincs teljes csend. Valahol mindig leesik valami. Egy tálca... egy kanál. Bevágnak egy ajtót. *(alig hallható.)* Miért nincs teljes csend?

EDIT: És odabent? *(vár egy kicsit)* Ahol most vagy? *(vár egy kicsit)* Ott sincs? Nem felel. Igaz is. Ostoba kérdés. *(csend)*

JÁNOS: Tedd vissza a kagylót. Tedd vissza szépen. *(kattanás) (telefoncsörgés)*

EDIT: János! Ne haragudj. Halló! *(viszszateszi)*

(telefoncsörgés)

Ki az?

(Egy lány búgó hangja a telefonból.):

Kedvesem! Tudod milyen a tenger?!

EDIT: *(döbrent)* A tenger?

LÁNY: Jaj, bocsánat!

EDIT: *(egyre ingerültebb):* Milyen a tenger? Mit tud róla kisasszony?!

Halljuk! Meséljen!

LÁNY: Tévedés! Elnézését kérem!

EDIT: Milyen a tenger? Halljuk!

LÁNY: Bocsánat!

(kattanás, ahogy leteszi a kagylót.)

(csönd, aztán megcsörren a készülék, felveszi)

JÁNOS: Milyen kedves hang. Nem?

EDIT: És talán nem is olyan ismeretlen!

JÁNOS: Ugyan! Egy eltévedt leányhang!

EDIT: Ó! Ó! Eltévedt szegénykém?! Talán inkább egy kissé megszeppent!

(csönd) Kikkel beszélgetsz te, ha nem vagyok itthon? Kik hívogatnak?

JÁNOS: Edit! Ez méltatlan hozzád!

EDIT: Aha! Méltatlan! Azért elárulhatnád, hogy ki ez a kislány?

JÁNOS: Méltatlan! Megalázó! *(lehalkul.)*

EDIT: Most persze hallgatsz! Kuksolsz és hallgatsz! *(csönd)* Milyen a tenger? Tényleg! Milyen a tenger? *(csönd)*

Soha nem láttam a tengert. És miért? Soha nem utaztunk sehova. Egyszerűen nem tudtalak kirángatni innen!

JÁNOS: És Anglia?

EDIT: Hát ezt hagyjuk!

JÁNOS: Miért? Már a jegyeket is megváltottuk!

EDIT: És akkor jött az influenzád!

JÁNOS: Ki tehet róla?!

EDIT: Ó, a te influenzáid! A te remekül időzített influenzáid!

JÁNOS: Azért te elutazhattál volna.

EDIT: De nem utaztam el. Melletted maradtam.

JÁNOS: Ez igazán kedves volt. Sose felejttem el.

EDIT: Tudod mit! Én se felejttem el! És azt se, hogy visszaváltottam a jegyeket! Mert már elment a kedvem az egésztől!

JÁNOS: De hát miért?

EDIT: Még kérde? Pofákat vágta! De még milyen pofákat!

JÁNOS: Pofákat! Nem rossz! *(csöndes nevetés)*

EDIT: Ez olyan mulatságos?! Hogy itt penészedtem meg melletted ebben a... *(félbeszakítja önmagát és álmodozva)* Milyen a tenger? Milyen lehet a tenger? *(csönd)*

JÁNOS: Emlékszel a narancsokra?

EDIT: Miféle narancsokra?

JÁNOS: A kis asztalon! Az ágyad mellett. És én is az ágyad mellett. Te meg az ágyból nézted a havazást és közben...

EDIT: *(közbevág)* Nekiéstél a narancsnak! Tépted, szaggattad a héját. Valósággal szétmarcangoltad.

JÁNOS: Még hogy én?

EDIT: Beledobáltad egy hamutartóba. Egy egész narancshéjhegy abban a hamutartóban! Miért nem hoztál be egy kistányért?

JÁNOS: Mit tudom én! Talán így kedélyesebb volt. Otthonosabb. Abban a régi, kopott hamutartóban. *(csönd)*

Micsoda hó volt azon a télen! *(csönd)*

Te meg az ágyból felém nyújtottad a kezdet. *(utánozza)* Még egy kis narancsot. Na, adj még egy gerezdet!

EDIT: Ettük a narancsot, néztük a havazást. És te meséltél. Mit is?

JÁNOS: Nem emlékszel?

EDIT: Egy kézről. Igen, egy kézről...

JÁNOS: Á, nem! Csak egy ujjról. Egyetlen egy ujjról. Ahogy otthagyja a kezét és elindul a maga útján...

EDIT: *(megismétli):* A maga útján!

JÁNOS: Végigcsúszik a falak mellett. Rásiklik a kapura. Belecsúszik a zárba. Nyitja a zárat.

EDIT: Minden megnyílik előtte. Szörnyűség!

JÁNOS: Jön, jön befelé. Nyílnak az ajtók. Egyik a másik után. Már csak egy ajtó van előtte.

EDIT: A mi ajtónk. Jó kis történeteid voltak. Ne haragudj: mára elég. *(leteszi)*

(telefoncsörgés)

EDIT: Üristen! *(a telefonba)* Halló!

(zuhanás, csörömpölés)

VEZETŐNŐ: Mi történt, asszonyom?

EDIT: Á, csak egy váza. Valahogy levertem.

VEZETŐNŐ: Igazán sajnálom.

EDIT: Semmi... semmi! Csak éppen a kedvenc vázám *(hozzát teszi)* volt.

VEZETŐNŐ: Már annyiszor hívtam, de örökké foglalt volt.

EDIT: Kivel beszéllek?

VEZETŐNŐ: Jaj bocsánat! Borbásné a Barbarából. A Barbara presszóból.

EDIT: Igen, a Barbara! A férjem második otthona. *(csönd)*

VEZETŐNŐ: Ez a hír az újságban! Én fedeztem fel ma, reggel. Csak álltam ott a pult előtt és... Egyszerűen nem tudtam elhinni...

EDIT: Igen, a törzsvendég elment.

VEZETŐNŐ: Ja, igen... hogy a törzsvendég! De talán nem is törzsvendég, annál jóval több, családtag.

EDIT: Tudom. Egy olyan régi bútordarab.

VEZETŐNŐ: Jól mondja, asszonyom! Úgy hozzátartozott a Barbarához, el se tudtuk képzelni nélküle a presszót! *(csönd)* Bár meg kell mondanom, hogy az utóbbi időben...

EDIT: Mi volt az utóbbi időben?

VEZETŐNŐ: Kissé hűtlen lett hozzánk a mi Jánoskánk!

EDIT: A maguk Jánoskája!

VEZETŐNŐ: Elhanyagolt bennünket.

EDIT: Ugyan! Ugyan!

VEZETŐNŐ: Nem tesz semmit. *(csönd)*

Az asztal ma is az övé az ablak mellett. Az utolsó előtti asztal... A Szám-boky-asztal.

EDIT: Igazán kedves.

VEZETŐNŐ: És még csak azt szeretném mondani, hogy én tartom a búcsúbeszédet. A lányok nevében. A Barbara presszó nevében.

EDIT: Köszönöm... igazán... köszönöm...

VEZETŐNŐ: Ez természetes, asszonyom. (csönd) Most még csak azt szeretném tudni, hogy...

EDIT: A temetés? Hát azt még én se tudom.

VEZETŐNŐ: Bizonyára benne lesz az újságban. Közzéteszik. Nem?

EDIT: Közzéteszik.

VEZETŐNŐ: Részvétem, asszonyom! (kattanás)

EDIT: Köszönöm! (csönd)

Mit hallok! Otthagytad a törzshelyedet. Az asztalt! A lányokat!

JÁNOS: Meguntam! A törzshelyemet is, az asztalt is, meg a lányokat is!

EDIT: És hol kötöttél ki?

JÁNOS: Éppen ez az, hogy sehol! Mi tagadás egy kissé csapongtam. Egyik presszóból a másikba.

EDIT: És kit fedeztél fel? Egy bánatos-tekintetű kis árvát? Egy elhagyott asszonykát? Egy özvegyet?

JÁNOS: Á, senki se akadt horogra! (nevetve) Senki! Senki!

(Fiatal férfi hangja távolról: Halló! Halló!)

EDIT: Váratlan vendég. Valaki befutott a vonalba!

FIATAL F.: Zsámboky lakás?

EDIT: Zsámboky lakás.

FIATAL F.: Bocsánat, de oly régen hívom. Már azt hittem, hogy rossz a vonal.

EDIT: Beszélünk, ha nem vette volna észre.

FIATAL F.: Selyem vagyok, kérem. Selyem Béla. És részvétem. És elnézést.

EDIT: Mit néztek el?

SELYEM B.: Hát, hogy zavarok. És éppen ilyenkor. (csönd) Hátúszás.

EDIT: Mi az? Mit beszél?

SELYEM B.: Egy novella, Egy novellám. És csak egyetlen példányban.

EDIT: Nagy könnyelműség.

SELYEM B.: A mester is mondta.

EDIT: A mester is csak egy példányban gépelt.

SELYEM B.: Azt is mondta.

EDIT: Hát akkor kedves Selyem Béla...

SELYEM B.: De én ezt az egy példányt odaadtam a mesternek. Ezt az egyetlen példányt.

EDIT: És a mester nem adta vissza.

SELYEM B.: Honnan tetszik tudni?

EDIT: Tudom. Valahogy tudom.

SELYEM B.: És most itt állok példány nélkül. (csönd) Igazán nem akarok zavarni... de tessék elképzelni!

EDIT: Elképzelem. Majd beszélek vele.

SELYEM B.: Kivel, kérem?

EDIT: Szóval, majd megkeresem. Majd előkerítem. De remélem, nem kívánja, hogy éppen most...?

SELYEM B.: Jaj, dehogy! Hátúszás. Ez a címe.

EDIT: Hátúszás.

SELYEM B.: Úgy bíztam benne! És igazán nem azért mondom, de a mester mégcsak nem is reagált.

EDIT: Előkerítem!

SELYEM B.: Köszönöm! És még egyszer elnézést! (hang ki. Kattanás, ahogy leteszi a kagylót. Aztán felveszi.) (csönd)

EDIT: Ugye hallottad. Hátúszás. És mégcsak nem is reagáltál.

JÁNOS: Mi az már megint?!

EDIT: Á, semmi! Csak megint nekem kell szégyenkezniem!

JÁNOS: Mégis... miért?

EDIT: A mester miatt.

JÁNOS: Nevetséges.

EDIT: Nem olyan nevetséges. (csönd) Selyem Béla. (csönd) Hátúszás.

JÁNOS: Mit akarsz ezzel?

EDIT: Egy író neve és egy novella címe, nem ismerős?

JÁNOS: Mégcsak nem is hallottam róla. (csönd) Hátúszás. Hülye cím.

EDIT: Mindenesetre elküldte neked.

JÁNOS: Talán valaki másnak. (csönd) Selyem! Selyem! Ilyen névvel nem is lehet valaki író.

EDIT: Szóval, nem emlékszel a novellára?! Elvesztetted?!

JÁNOS: Mi több! Megettem! Lenyeltem! Na és?!

EDIT: Hát ez az! Neked minden csak na és! Én pedig nekiállhatok, hogy megkeressem! Hol lehet?! Melyik sarkokban?! Melyik kupacban?!

JÁNOS: Hátúszás... Nem is olyan rossz cím!... (ijedten) Ne tedd le! (leteszi a kagylót, de rögtön csöngeni kezd)

EDIT: (Ahogy felveszi a kagylót.): Igen!

LÁNYHANG: Zólyomi lakás?

EDIT: Nem kérem.

LÁNYHANG: Jaj, bocsánat! (hang ki.)

EDIT: Kérem! Jó trükk. Egész jó trükk. Lefogadom, hogy ez is téged keresett. (csönd)

JÁNOS: *(recsege)* Hallja, fiam, miket beszél itt, fiam?!
 Mit csinál, fiam?
 A kávémat! Az újságomat!
 Mire vár, fiam?!
 EDIT: Megvesztél?! De hiszen te sose beszéltél így! Sose mondtad nekem, hogy...
 JÁNOS: *(m. f.)*: Fiam! Fiam!
 EDIT: János!
(recsegő nevetés.)
 Nem! Ez lehetetlen! Ez nem ő! Ez egy hasbeszélő!
(recsegő nevetés.)
 EDIT: Na, nem! Ezt befejeztük! Kihivok egy szerelőt! Csináljon valamit ezzel a készülékkel! Hozza rendbe! Tisztítsa ki!
 JÁNOS: Mi ez? Kilakoltatás?
 EDIT: Ugyan már!... Nem rólad van szó, jaj istenem!
 JÁNOS: Jaj, istenem? Mindig ez a jaj, istenem!
 EDIT: Letehetem?
 JÁNOS: Ahogy parancsolod. *(csörgés, felveszik)*
 EDIT: *(sóhaj)* Egy újabb szám! *(telefonba)* Tessék!
 FÉRFI: Editkém! Nem is tudom mit mondjak!
 EDIT: Dezső!... Tudod mit?... Ne mondj semmit.
 DEZSŐ: Igaz! Semmi értelme a szavaknak! Igen... igen! Ilyenkor érzi az ember! Hogy mennyire... felesleges... tartalmatlan... *(csönd)* De hát azért ez mégiscsak imponáló! A maga lelki nyugalma!
 EDIT: Mit tud az én lelki nyugalmamról?
 DEZSŐ: Hát, hogy így megőrizte.
 EDIT: Megőriztem? Igazán?
 DEZSŐ: Csak tudja, a magány...
 EDIT: Mi van a magánnyal?
 DEZSŐ: Nem szabad, hogy rátelepedjék az emberre!
 EDIT: Ne aggódjon! Nem telepszik rám!
 DEZSŐ: Talán egy kis baráti beszélgetés... Mit gondolsz? Azért az nem ártana. *(csönd)* Ha felugranék...
 EDIT: Ne ugorjon fel! Igazán kedves, de azért most mégse ugorjon fel!
 DEZSŐ: Egy séta! Mondjuk, egy séta a Ligetben... a Margit-szigeten! Mégis, hogy egy kicsit kiszellőztesse magát. *(csönd)* Mit gondolsz?

EDIT: Talán majd egyszer... később.
 DEZSŐ: Majd felhívom ha megengedi.
 EDIT: Persze! Persze!
 DEZSŐ: És még egyszer őszinte...
 EDIT: *(közbe)* Köszönöm, Dezső!
(csönd)
 JÁNOS: Ez megkapta. Jól leradiroztad!
 EDIT: Nem... azért ezt mégse kellett volna!
 JÁNOS: Mit nem kellett volna?
 EDIT: Így beszélnem. Mégiscsak egy régi, hűséges barát.
 JÁNOS: Ez? Tolakodó fráter! Nyálas alak!
 EDIT: Akkor is! Ilyen hangon! *(hirtelen)*
 De hiszen ez nem is az én hangom!
 JÁNOS: Hát kinek a hangja?
 EDIT: A tiéd! Te beszélsz így! Ilyen undokul! Ilyen kiméletlenül! Ilyen... ilyen... *(elakad)*
(telefonzúgás)
(ebből a zúgásból kiválik)
 OSZKÁR: Halló! Halló!
 ZOLTÁN: Maga mit hallózik?!
 OSZKÁR: És maga mit hallózik?!
(pillanatnyi csönd)
 JÁNOS: *(halkan)* Tényleg! Mit hallóznak ezek? *(lehalkul)*
 OSZKÁR: Lépjen ki a vonalból!
 ZOLTÁN: Maga lépjen ki!
 OSZKÁR: Na idefigyeljen, uram!
 ZOLTÁN: *(közbe)*: Oszkár!
 OSZKÁR: *(felnevet)* Zoltán! Úgy látszik, összekapcsoltak bennünket!
 ZOLTÁN: Lehet, hogy ugyanazt hívtuk?
 OSZKÁR: Zsámboky lakás.
 ZOLTÁN: Hát igen...
(csönd)
 JÁNOS: Á! Á! A kritikus urak! Igazán örvendek! Megtisztelő! Érezzék magukat otthon! *(lehalkul)*
 OSZKÁR: Te! Mi ez a kattogás?
 ZOLTÁN: Mit tudom én! *(csönd)* Hát mit szólsz?
 OSZKÁR: Mit szóljak? Mit szólhatok?
(csönd) Öregem! Valljuk be... így magunk között... itt már csak az embertől búcsúzhatunk. Mert a mi Jánosunk, mint író...
 ZOLTÁN: Már régen nem létezik.
(csönd)
 JÁNOS: Mit makognak ezek?!
 OSZKÁR: Önismétlés már évek óta!
 ZOLTÁN: Hosszú évek óta!
 OSZKÁR: Üres rutin. *(csönd)* Olyan fáradt, elnyűtt...

ZOLTÁN: Mint egy kikopott nadrág!
 OSZKÁR: Ez az! Mint egy fényesre kopott nadrág!
 (a telefon vad zúgása)
 JÁNOS: (a zúgásból): A fene essen belétek!
 (a zúgás erősödik)
 OSZKÁR: (ordít): Nem tudott megújulni!
 ZOLTÁN: (u. u.): Mit nem tudott?!

OSZKÁR: Megújulni! Megújulni! (hangja belevész az örvénylő zúgásba.)
 JÁNOS: Fulladjatok meg! (hangja lehalkul.)
 (csörgés, felveszik)
 EDIT: Halló! Tessék?!

GIZKÓ: Ott van még?
 EDIT: Igen! Azt hiszem...
 GIZKÓ: Szövegben van? Úgy értem, hogy... szövegél?
 EDIT: Mintha elakadt volna! Inkább kattog, meg zúg... Rémisztően zúg.

GIZKÓ: Dührohamot kapott?
 EDIT: Hát lehet... Egy váratlan dühroham. Hiszen ismered.

JÁNOS: (közbe): Mi ez a sustorgás?
 GIZKÓ: János!

JÁNOS: Maga az, Gizkó? Átjönnek?
 GIZKÓ: Á, nem! Géza már dolgozik.

JÁNOS: Csendélet? Portré?
 GIZKÓ: Az... az... portré.

JÁNOS: Mégpedig lányportré.
 GIZKÓ: Eltalálta! Egy fiatal lány gitárral.

JÁNOS: Csinos?
 GIZKÓ: De még milyen!

JÁNOS: Nagy kujon ez a mi Gézánk!
 (más hangon) Tényleg nem ugrik fel?

GIZKÓ: Nem... most nem lehet! Talán majd este. Úgy estefelé.

JÁNOS: Tudja mit! Vegyen mozijegyet!
 GIZKÓ: Mozijegyet?!

JÁNOS: Miért ne? Beülünk egy jó kis moziba! Mondjuk egy horror-filmhez!
 EDIT: (félhangosan) Horror! Mégcsak az hiányzik!

GIZKÓ: Majd átböngészem a műsort!
 Viszlát! (kattanás)

JÁNOS: Mit csináljak?! Fenemód szeretek borzongani!

EDIT: (m. f.) Hát ehhez aztán igazán nem kell moziba menni!
 (leteszi)
 (ajtócsengő szól.)

EDIT: Ez meg ki?

JÁNOS: Talán doktor Bogdány.
 EDIT: Az meg ki?

JÁNOS: Na! Na! Mennyit sündörgött körülötted?
 EDIT: Tudod, mióta nem láttam?

JÁNOS: Hát most mindjárt látod! (lehalkul)
 (ajtócsengő)

EDIT: Megyek már! Megyek! (hangja távolodik)
 (ajtónyitás)

JÁNOS: (dúdol) Jön-e már doktor Bogdány! (lehalkul) Jön-e már, jön-e már?
 (csönd)

EDIT: (távolabbról felsikolt): Mi ez?!

POSTÁS: Küldemény, asszonyom. Csomagja érkezett.

EDIT: Ez csomag? Ez magának csomag?
 POSTÁS: Itt tessék aláírni. Köszönöm! Kézcsók! Köszönöm!
 (ajtó)

EDIT: (hangja közeledik): Ez... ez... nem, ez lehetetlen!

JÁNOS: Micsoda?
 EDIT: Egy koszorú. Gyászszalaggal. És azon aranyos betűkkel. Szerető fiad, Eduárd!

JÁNOS: Eduárd?
 EDIT: Szerető fiad! Csak nem a te szerető fiad?

JÁNOS: Micsoda név! Ki adhatta neki ezt a nevet?!

EDIT: Mégcsak nem is sejtet?

JÁNOS: Gőzöm sincs róla! Én ilyen nővel soha, de soha...! Egy ilyen buta libával! Aki engedi, hogy a fiát... Eduárd! Eduárd!

EDIT: És ő? A kis Eduárd?

JÁNOS: Soha nem láttam. Nem is tudtam róla.

EDIT: Most mindenesetre életjelt adott magáról.

JÁNOS: Életjelt! Nem rossz!

EDIT: Azért ő valahogy mégiscsak tudott rólad.

JÁNOS: Az anyja mesélhetett rólam.
 (más hangon) Talán a Livia? Vagy a Kardos Klári...?

EDIT: Mit motyogsz?

JÁNOS: Olvashatott is tőlem valamit! Miért ne? Hiszen megjelent egy-két könyvem. Nem?

EDIT: Na hallod! Rondán bánhattál azal a nővel is!

JÁNOS: Miért?

EDIT: Hát, hogy látni se akart! Hallani se akart rólad! A tartásdíjról is lemondott.

JÁNOS: Azért gondoskodtam volna a fiúról.

EDIT: Ó, a gondos atya!

JÁNOS: Elvittem volna futballmecsre. Moziba. Igen! Igen! Együtt ültünk volna valamilyen sajtuszagú kis moziban. És akkor én egyszerre csak feléje fordulok abban a permetező fényben és megkérdem: Jól látsz, öreg?

EDIT: Igazán megható! De ha jól emlékszem, az apádról írtál valami ilyesmit.

JÁNOS: Jól emlékszel. *(más hangon)* Eduárd! Eduárd! De milyen Eduárd? Vermes? Ungvári? Arányi? Rózner? Feldman? Feldman. *(csönd)* Nem mondom, jól hangzik. Jól cseng. Van csengése. *(csönd)* Kész katasztrófa. *(csönd)*

EDIT: Mit csinálhat a te Eduárdod? Azonkívül, hogy koszorúkat küldözget nekem.

JÁNOS: Mit tudom én?! Honnan tudjam?!

EDIT: De mégis... Mérnök? Orvos? Könyvelő?

JÁNOS: Ugyan! Egy Zsámboky? *(nevet)* Szabadúszó! Szellemi szabadúszó! *(csönd)* Mint a nagyapja.

EDIT: Meg, mint az apja.

JÁNOS: Hát ez már ilyen család!

EDIT: És ebbe a családba kellett nekem belepottyannom.

JÁNOS: Edit!

EDIT: Jó, jó, tudom! Azért *te* vitted valamire.

JÁNOS: Vittem valamire? Már a Vadparajra felfigyeltek!

EDIT: Vadparaj? Miféle Vadparaj?!

JÁNOS: Az első novellás kötetem! Ott a polcon! Megtalálhatod!

EDIT: Ja, az a vékonyka kis kötet!

JÁNOS: *(nevet)* Vadparaj! Jól hangzik, mi? Olyan blikfangos!

EDIT: Hát nem mondom!

JÁNOS: Vagy inkább ostoba! Hogy is juthatott az eszembe?

EDIT: De hiszen akkor még olyan fiatal voltál.

JÁNOS: Zöldfülű kezdő! *(más hangon)* Érdekes! Sose írtam verset. Még diákkoromban se.

EDIT: Nem is volt diákkorod.

JÁNOS: Remélem, a derék Eduárd se sok időt pazarolt a tanulmányaira!

(csönd)

EDIT: Csak tudnám, hová tegyem ezt a koszorút!

JÁNOS: Semmi esetre se az íróasztalra! Talán a kilincsre!

EDIT: Onnan leesik.

JÁNOS: Hát akkor a kis komódra! A nagy komódra? *(csönd)* Vágd ki! Bánom is én!

EDIT: A nagy komód! Az lesz a legjobb.

JÁNOS: Azért mégiscsak örökölt valamit tőlem ez a mi Eduárdunk.

EDIT: A te Eduárdod!

JÁNOS: Miért? Hát kié?

EDIT: És mi az az örökség?

JÁNOS: A humorom! Az a fanyar... kissé sötét...

EDIT: *(közbe)* ... kissé iszapos... kissé aljas humorod!

JÁNOS: Aljas?! Még hogy aljas?!

EDIT: Jó, visszavonom. Nem aljas. Iszapos, de nem aljas. *(más hangon)* Kit várhatunk még? Kire számíthatunk még?

JÁNOS: Hogyhogy?!

EDIT: Talán akad még valaki! Mondjuk egy leánya! Miért ne? Szerető lányod Gvendolin!

JÁNOS: Gvendolin?!

EDIT: Ó is életjelt ad magáról! És majd a többiek is. Csakúgy röpködnek a koszorúk. Koszorú a nagy komódon! Koszorú a kis komódon! Koszorú a kilincsen! Olyan diszkrét kis koszorúk! Szobakilincsen, előszobakilincsen, konyhában, fürdőben, de hát azért ez még nem temető!

JÁNOS: Temető! Ki beszél itt temetőről?!

(csönd)

JÁNOS: Tudod, hogy az öreg megsértődött?

EDIT: Öreg? Ki?

JÁNOS: Az apám. És tudod miért? Elmaradt a bemutatkozás.

EDIT: Miféle bemutatkozás?

JÁNOS: Nem mutatlak be neki.

EDIT: De hiszen... De hát ő már halott volt, amikor mi ketten...

JÁNOS: És mégis! Megtudta, hogy elvettelek. Értesült róla valahogy. Valaki elmondhatta neki. Egy régi barátja. Egy öreg hírlapíró. Egy kávé-

házi figura. Mit tudom én! *(csönd)* És amikor összeakadtunk...

EDIT: Hol akadtatok össze?

JÁNOS: Egy folyosón. Egy homályos, zöldesfényű folyosón. Talán a pálma-házban. Ő ott állt egy pálma mögött és szivarozott.

EDIT: Te sohasem dohányoztál.

JÁNOS: De apa erős dohányos volt. És akkor is... ahogy ott állt a pálma mögött... Fejét kissé félrehajtotta, és fújta a füstöt.

EDIT: Talán már várt rád.

JÁNOS: Igen, azt hiszem. Vagy legalábbis tudta, hogy jövök. *(csönd)* Szervusz, apa! Ő meg, mintha meg se hallotta volna. Csak nézett onnan a pálma mögül és füstkarikákat fújt a levegőbe. *(csönd)* Aztán alig hallhatóan ezt mondta: Öreg! Ez azért nem volt szép tőled! *(csönd)* Micsoda, apa? Miről beszélsz? *(csönd)* Ugyan, öreg! Mintha nem tudnád! Igazán bemutathattál volna a feleségednek...

EDIT: Te pedig egyszerűen megnémutál.

JÁNOS: Ő meg csak állt a pálma mögött és fújta a füstöt. Azon a folyosón... az álmok folyosóján. *(csönd)*

EDIT: Tudod, hogy sokat gondolok rá?

JÁNOS: Apára?

EDIT: Sajnálom, hogy nem ismertem.

JÁNOS: Azért olyan nagyon ne sajnáld. Téged is kifosztott volna. Mindenkitől elszedett mindent.

EDIT: Megkínált cigarettával!

JÁNOS: De hiszen sohasem cigarettázott!

EDIT: Akkor talán csak nekem hagyott ott egy csomaggal! Emlékszel? Az első reggelen ebben a lakásban! Az első reggelemen!

JÁNOS: Hát persze! Rá akartál gyűjtani! Én meg csak széttártam a kezem. Mit csináljak?! Nem dohányzom! Életemben nem dohányoztam! De azért kirángattam a fiókokat... Nem is tudom, hogy miért?! Talán csak hogy megnyugtassam magam! *(csönd)* És az egyik fiók mélyén...

EDIT: *(közbe)*: Egy csomag cigarettával! *(csönd)* Egy csomag felbontatlan cigarettával! *(csönd)* Ő hagyta itt!

JÁNOS: Azért nem kell úgy meghatódni! EDIT: Én igenis meghatódtam!

(csönd)

EDIT: Most hallgatsz? Egy szavad sincs? Begubózol és csak hallgatsz? Micsoda undok fráter! *(lehalkul)* *(csönd)*

(a telefon zúgása)

(ebből a zúgásból)

JÁNOS: *(dúdolása)*: Édesanyám, kedves anyám...!

EDIT: Ez meg micsoda?

JÁNOS: Egy dal. Egy ostoba, kis dalocska. *(dúdol)* Édesanyám, kedves anyám...! *(elakad)* Vagy inkább édesapám? *(dúdol)* Édesapám, kedves apám...! *(elakad)* Nem, mégis inkább édesanyám! *(dúdol)* Édesanyám, kedves anyám! Megyek a szeretőm után!

EDIT: Esküszöm, hogy ez egy nótafa!

JÁNOS: *(dúdol)*: Édesanyám, kedves anyám...! *(lehalkul)*

EDIT: Vége a műsornak?

JÁNOS: *(váratlanul éles hangon)*: Az engem nem érdekel, hogy homokos! Ez az ő ügye! Hogy mit művel Lantos Róbert odafent a hatodikon! De azok az éjszakai rumlizások! Azok az alvilági alakok! akik hozzájárnak! Kapukulcsuk van! És mit gondolsz, kitől kapták?

EDIT: Talán éppen Lantos Róberttől?

JÁNOS: Ez az! Lantos Róbert teljesen jogtalanul... pofátlanul...! *(csönd)* De leszámolok vele! Meg ezzel az egész buzi bandával! *(csönd)* A földszinten is lakott egy buzi. De olyan csöndesen meghúzódva.

EDIT: Olyan földszintes buzi.

JÁNOS: Olyan. Felkötötte magát.

EDIT: Mi a csuda.

JÁNOS: Női ruhában. Úgy lógott ott nagystélyiben. Gyöngysorral a nyakában. De ezt is olyan csöndesen csinálta. Mondhatnám, diszkrétén. Lantos Róbert meg olyan kérkedő fráter! Valósággal tüntet azzal, hogy... És mindenkinek kapukulcsot ad! *(hangja lehalkul.)*

(csönd)

EDIT: *(magában)* Most már legalább ezt is tudom! Érdekes! Azelőtt nem beszélt ennyit. Nem mondom, hogy szófukar volt, de azért... órákig üldögélt és csak úgy belebámult a levegőbe. Belebámult? Nem! Mintha keresett volna valamit. Ki akart halászni valamit? Egy arcot... egy kezét? Nem tudom.

(ciripelés a telefonból)

Szerenád? Szerenádot ad? Mindjárt megszólal egy hegedű is...! Sarasate: Cigányosan. Vagy tudom is én mi. *(csönd)*

JÁNOS: Ezt megtenni velem! Soha senkivel se merte volna! Csakis velem! A barátjával! Ott váratott azon a rohadt, huzatos folyosón! Ő meg odabent trónolt! Ki se dugta az orrát. Csak úgy kiüzent. Ez a felfuvalkodott hólyag. Nekem, aki az első novelláit elolvasta! Az első vacakjait! És mit üzent?! Különben mindegy! Már nem is fontos. Lényegtelen. De nagyon téved, ha azt hiszi, hogy... packázhat velem!

EDIT: Kiről beszélsz?

JÁNOS: *(éles nevetés)*: Kiről?! Hogy kiről?! Ismerjük őt! Nagyon is jól ismerjük! *(hangja lehalkul.)* *(csönd)*

JÁNOS: Ceterum censeo Carthaginem esse delendam!

EDIT: Nem is tudsz latinul! Mióta tudsz te latinul?

JÁNOS: Az most mindegy. Ebben a helyzetben. Karthágó sorsa eldőlt! Beveztetett! *(hangja lehalkul)* *(csönd)*

EDIT: Karthágó! Eszméletlen! *(csönd)*

JÁNOS: *(váratlanul)*: Csengő-Bengő!

EDIT: Mit beszélsz?

JÁNOS: Azazhogy Csengő és Bengő! Két kedves csavargó az Aller Képes Családi Lapjából.

EDIT: Aller? Sose hallottam semmiféle Allerről. Talán a Tündérvásár.

JÁNOS: Ugyan kérlek! A Tündérvásárt Margit néni szerkesztette. Akibe különben beleszerettem. Ötéves koromban. Fénykép után.

EDIT: Akárcsak abba a színésznőbe... a Darvas Lilibé. Azt hiszem, te mindenkibe beleszerettél. *(kis nevetés)* Fénykép után!

JÁNOS: Túlzás! Azért ez túlzás! *(más hangon)* Az Aller! Valamilyen dán vállalkozás. Dán, vagy norvég? Nem, mégis inkább dán.

EDIT: És maga a nagy Aller szerkesztette?

JÁNOS: Ő irányította Dániából. Régi régi képeslap még a húszas évekből! Te! Hogy abban mi minden volt!

EDIT: Mi minden?!

JÁNOS: Például képregények folytatásokban, hétről-hétre!

EDIT: Képzelem, hogy vártad!

JÁNOS: Hallod! Azokat a kedves figurákat! Az Aller figurákat! Csupa jó ismerősöm! Igen, igen! Személyes ismerősöm! Hobogász úr! Pimpók papa és fiai! De a fő szám... Csengő-Bengő!

EDIT: Sose beszéltél róluk! Még azokon a téli estéken se, amikor az ágyból néztem a havazást.

JÁNOS: Tudnod kell, hogy örökké úton voltak.

EDIT: Két világcsavargó.

JÁNOS: Ahogy mondd! Két világvandora.

EDIT: Hol laktak?

JÁNOS: Mindenhol és sehol. Az ő otthonuk maga a nagyvilág. *(csönd)* Csengő hosszú, fekete kabátban, horpadt orrú lakkcipőben, a köpcös kis Bengő zöld kabátja zsinaggal átkötve.

EDIT: És hol itt bukkantak fel, hol ott?

JÁNOS: Mégpedig a legkülönbözőbb helyeken! A legváratlanabb pillanatokban! Előkelő étteremben, fogadás közben. Belezuhanak a díszvendég disztortájába. *(csönd)* Divatos fürdőhelyeken. Felcsípték a legcsinosabb lányt. A strand szépét. Vadul csapták neki a szelet.

EDIT: Csakhogy a lány faképnél hagyta őket!

JÁNOS: Óriási tévedés! Csengő és Bengő ellenállhatatlanok voltak!

EDIT: *(nevet)* El tudom képzelni! A két szívrablót!

JÁNOS: Csak ne neved! Tiporták a női szíveket! Volt bennük valami ellenállhatatlan!

EDIT: *(m. f.)* Még hogy ellenállhatatlan!

JÁNOS: És egy szép napon felcsaptak aranyásóknak! Elkapta őket az aranyláz! Irány: Alaszka!

EDIT: Csengő és Bengő, mint aranyásók! Bundában, kucsmában!

JÁNOS: Á, dehogy! Mintha csak átugrottak volna ide a szomszédba! *(lassan lehalkul a hangja)* Csengő hosszú, fekete kabátban, horpadt orrú lakkcipőben *(elakad egy pillanatra)*, a köpcös, kis Bengő zöld kabátja zsinaggal átkötve... *(lehalkul)* *(a telefon kattog)*

EDIT: Így vágtak neki a hómezőknek?
(a telefonkattogás és ebből)

JÁNOS: (alig hallhatóan): Alaszkába...
az alaszakai hómezők... (akadozva)
Alaszka... Alasz... (elakad)

EDIT: Kutyaszánon?
(telefonzúgás)

EDIT: Vagy az se volt nekik? Még kutyaszánjuk se volt?!
(a telefon zúgása)

EDIT: És találtak valamit?! (egyre kétségbeesettebb) Mondd! Rábukkantak az aranyra?! (csönd) Vagy úgy jöttek vissza összefagyva, letörve? (csönd) Nem! Az nem lehet! Nagy zsákmányra leltek! Meggazdagodtak! (elakad)
(a telefonzúgás)

EDIT: Ugye minden sikerült nekik! Majd felvetette őket a pénz! De ők akkor csak a régiek maradtak. Az a két kedves pofa! Csengő hosszú fekete kabátban, horpadt orrú lakkcipőben, a köpcös, kis Bengő zöld kabátja zsinnyel átkötve... (félbeszakítja önmagát) Mi lett velük? Mi lett Csengő—Bengővel?!

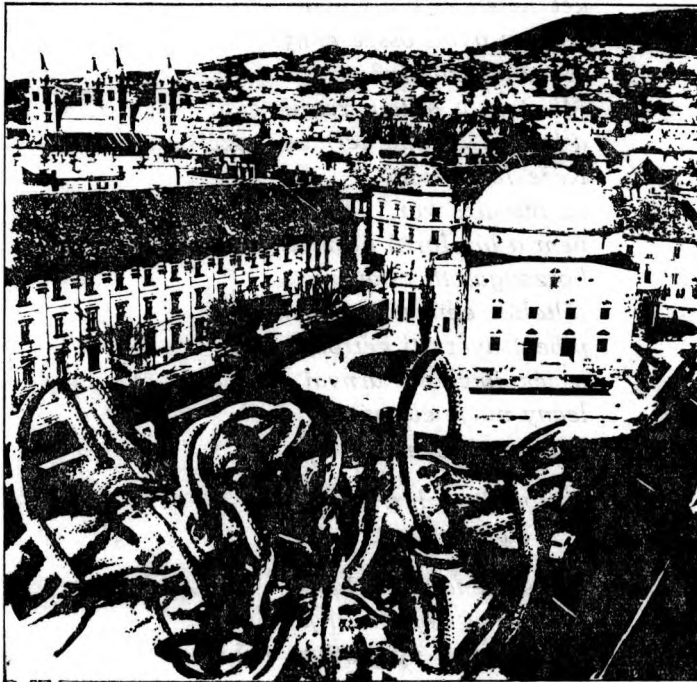
(a telefon örvénylő zúgása)

EDIT: János! Folytasd! Csak nem akartod abbahagyni... Hallod?! Hallasz engem?!

János!

Halló! Hallóóóó...! (hangja elfullad)
(a telefon hosszú mély bűgása, aztán kattogni kezd. Üresen.)

Vége

In memoriam V. H. I.

*Halántéknál két érdes tenyerébe
fogta fejét, elvékonyult
nyakáról le ne dőljön...
Ahogy beszélt, szájszöglete alatt
parányi madárlábként
remegett, rángott egy kis ér.*

*Amíg a száraz ajkak
között a szó kötődött, hosszú, lassú,
bonyolult szalon, mért nem vettem észre;
harminckét év utolsó
mondatait bagozza rám?
Besüppedt szemebogarát keresve
miért jutott eszembe újra:
két nefelejcs-korongban,
hogyan gyűlt össze ennyi
esendő tisztaság?
Miért nem láttam recéik alatt
a fagy hályogba dermedő vizét?
Keze forró volt,
de búcsúzáskor,
nem a láz forró kesztyűje
borzongatott, csak a
föltolult emlék, ahogyan e kéz
pihent nyáresti kertben,
zenék jótékony árnyai alatt egy
leány maga elé húzott,
napfényittas meleg nyakán.*

*S most itt a hír, hogy
elvégeztetett.*

*Én, szerencsétlen Jákob,
lét-nemlét közt az irgalom
létráját sem nyújtottam neki,
most*

*megnézhetem magam:
micsoda gyáva rang,
micsoda önzés, élni.*

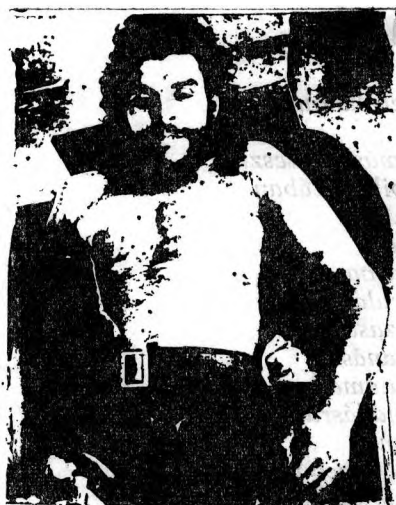
Híd sorsa

Kötődni – mennyi munka, felelősség,
mennyi kivédhetetlen ártalom!
Körít mindentelől, csimpaszkodik
az éhező igény. Parancsuk
terhét lerázni nem tudom.

Két nyújtott karral meddig tarthatom még
meredek hídként magamat,
ha mi kinyílt, a szárnyvető erő is
zúdul rám vissza innen-onnan,
mállik a pillér, boltíve szakad.

Omlás, igen, a vége nem lehet más.
Csak te teszülsz tovább fölöttem
elronthatatlan titkom: szerelem.

S majd nézi egymást nélkülem a két part
csonk árvaként, de testvér-melegen.

ELIA MANTONA Cristo Sorto, the Dead Christ

CHILAKENYÉV ANDREA MANTONA ELÉKÉZ
BOLIVIA - UIGHERA - 1967 OKTÓBER 7-8

HAPPENING IN MEMORIAM MANTONA
HELD IN UIGHERA/ BOLIVIA / OKTÓBER 7-8 1967

XEROX REKONSTRUKCIÓ 1973
Reconstruction by Xerox
2000, 1973 szeptember 14

HAJT 121NOV400K 73

Páva

*A helyzet az
így szóltam én
– Hát helyzet van?
– szólt a páva
és nevetett míg fölrepült
az éppen felnőtt szilvafára.
A helyzet új, de nem épp előnyös
és célszerűbb a régiben
szólt és forogni kezdett szépen
a kéken higuló egen.
Azután táncolt véges-végig
vármegyeházak tetején
forgott az udvar s vele én
s a szédüléstől már a földre dőltem.
A tűben hangyák jártak erre-arra
földröttük méhek, darazsak,
a kérdésekből jotta sem maradt
és mindjárt egyszerű lett a helyzet.*

Golyók

*Jéggyöngyök kerek halomban
fehér golyók
az egyensúly egymásnak feszülő
erőinek statikus pillanatában
összeszaladva sokfelől
láthatatlan fonálra
felfűzve egy kupacba
várakozás szétgurulásra
energiájuk halmozása
készül a szétrobbanásra
fehéren kedves futamásra
leányos kerek szaladásra
valahová a fonálon
halálos Perszefoné-láncon
fehér labdák az alvilágba
csontgolyót láthatatlan pálca
ítél halálos gurulásra
egérlyuk elnyeli
föld magábaveszi
jéggyöngyei már olvadóban.*

Bakony

Emlékek és találkozások

VIII.

Megint csak a papnál kezdtem, ezúttal, ahogy az Szentgálon természetes, a kálvinista lelkésznél. Kissé korai órában törtem be a parókiára. Régebben a protestáns papok udvara hasonló volt a jobbmódú gazdákéhoz. Járandóságukat rendszerint földben kapták. Gazdálkodniok kellett azon, széna- és szalmakazal állt az udvar hátulso részében, pajta, tehén- és lóistálló, tyúkól és hidas, kukoricagóré. Ma már fő növi be az udvart, virágágyások szépítik.

E korai időben csak hivatalos helyiségben fogadhatott a lelkész úr. Kis tanácsterem ez inkább, mint iroda. Hosszú asztal mellett vastag deszkából készült támlátlan fapadok. Ilyen helyen gyűlhetek össze az egyházi és községi korifeusok, hogy meghányják-vessék a napi gondokat. Így, már abban az időben is, amikor a török dúlás utáni újraéledésben az egyház a faluközösséget is jelentette. Azért neveztem Szentgált református köztársaságnak, mert abban az időben református egyházi hierarchiáról szó sem lehetett. Azóta sem igazában, ha azt a katolikusok normáival mérjük. A pap az egyházközség választottja, sorsa a hívek kezében van. Felelősséggel mindenek felett nekik tartozik. Beszélgetésünk közben kiderült, hogy a falu polgári múltjának emlékeit is elsősorban az egyházközség okiratai őrzik. Református volt Szentgál a kuruc világban. Csak a külterületeken települtek meg katolikusok a XVIII. században, azok is főképpen külföldről betelepültek. Ha nem is oda érkeztek egyből, átszivárogtak a szomszédos helységekből szolganépként, mígnem szorgalmukkal megkapaszkodtak. Magában a faluban elsőnek templomukkal foglaltak helyet. Mégpedig nem is akármilyen építménnyel. Az adakozó földesurak – úgy látszik – súlyt helyeztek rá, hogy e kálvinista faluban rangos alkotás jelezze egyedül üdvöztető egyházuk jelenlétét. Az elszórt, kevés számú katolikus lakosság számára a XVIII. század vége felé megépítették a bakonyvidék egyik legszebb copf stílusú falusi templomát.

Így születettek a Bakony, a Balaton-felvidék műemlék templomai, versengésben egyazon Isten dicsőségére, volt úgy, nem is valami szelíd vetélkedésben. Amit a katolikusok nappal építettek, azt a protestánsok éjjel lebontották. Végezetül nem Kőmíves Kelemen vére tartotta össze a falakat, hanem a főispán hajdúi tartották távol fegyveres virrasztással a rontás szellemét.

A szentgáli reformátusok templomát ismertem már bévülről is. A barokk kor termése, de mint ilyen, furcsa kissé a belseje. A benne uralkodó vízszinteség a reneszánszra emlékeztet.

Elindultunk a lelkésszel, kezében a templomkulcs, de már azon a rövidke úton, melyet rendszerint palástban tesz meg a kálvinista pap, összetalálkoztunk Rákóczi Istvánnal, a falu ismert helytörténészével. Két dolgozatát ismertem akkor; az egyik a szentgáli Hunyadi termelőszövetkezet válságos törté-

netéről szól, a másik meglepő cím alatt jelent meg nyomtatásban: Hegyközség a Bakonyban. Az első pontos adatszerűséggel készült, szorgalmas kutatás eredménye, a másik különleges anyaga által ihletett lendületes munka. Megragadta a szerzőt a Bakony lakosság-történetének egy rendkívül érdekes színtétele, fontos adalék Szentgál lelkiségéhez, azonfelül dunántúli jellegzetesség. Kisebbség-nagyobb uraságok, módosabb gazdák, szerény tisztviselők, kereskedők és iparosok nosztalgikus kötődése a szőlőtermeléshez, mely tart máig is, örökségül jutott mai ipari dolgozóknak. Jellemzőbb rá az áldozatosság, mint a jövődelem hajszolása, akkor is, ha sokan voltak, akik meggazdagodtak általa.

A XVIII. század második felében kezdődött a magyar bortermelés hőskora, a reformkorszaknak pedig volt már olyan esztendeje, mely hazánkban hozta a világon a legnagyobb bortermést. Nem lett volna elég ehhez a csodához sem központi gazdasági tervezettség, sem a szőlőből származó jövődelem hajtóereje. E rendkívül nagy munkát, gondosságot, odaadást követelő kultúra nem alakulhatott volna ki lelki, alkati tényezők nélkül, nemzeti sajátosság hangulatiság nélkül. Valamikor régen, a hadakozás mellett a vadászat válhatott csak a hajdani magyaroknak ennyire életelemükké.

Irtózatosságot okozhatott, míg a szőlőskertek erdők, bozótok helyén, kegyetlen köves talajokon felkúsztak a meredek hegyek napos oldalán olyan magasságig, amíg csak földet leltek a sziklák tövében. És nemcsak a Balaton mentén, nemcsak a vulkanikus hegyeken hódított a csákány a szőlővesszők számára, hanem bent, a Bakony hajlataiban, a hegység északi felén is, ahol a legcélszerűbb reménnyel próbálkozhattak, szőlősorok keletkeztek. Kőbástyákat raktak, hogy enyhítsék, megmunkálhatóvá tegyék a meredek lejtőket, kosárban, cselényen hordták vissza az eső elmosta termőtalajt, gyakorta aszszonyok a fejükön, svábok, tótok hátikosárban. Szőlő nélkül ne maradjon a határ, akkor sem, ha a legmostohább körülmények között kell megtermelni legalább a házi szükségletet. Aki szegény, lehetőleg az se maradjon aratásra valamilyen borítal nélkül, vagy ahol aratni való sincs, hát téli fairtasra.

Ha járom a Balaton-felvidék dombjait, a rózsatüske, a kökény, a galagonya, a szagos meggy és korcs kőrisfák között elsatnyult, elvadult szőlőmaradványokat lelek olyan helyen, ahonnan hiába tekintek körül, sehol egy tenyérnyi megművelt szőlőterület. Ha nézek régi térképeket, olyan helyeken látok pontosan bejelölt szőlőkultúrát, ahol annak már nyomain sincsenek. Ha forgatom a győri, veszprémi püspökség gazdasági iratait, olyan falvak adóznak azok szerint borral, amelyek határából már a nova és a delavári is rég kiveszett.

Pannónia középnemessége az ezerhétszázados években felfedezte, vagy újra felfedezte a szőlőhegyek gyönyörűségét. Különösen a vasi, zalai uraságok indultak meg a napfényben tündöklő, jó bortermő hegyoldal felé. Területeket vásároltak maguknak, ki-kirangja és tehetősége szerint a Sághegytől Somlón, Szentgyörgyhegyen Badacsonyon át Füredig, sőt Csepakig. Pincék, présházák, kis kúriák épültek a legszebb helyeken. Közlekedtek hintóik, szekereik az urodalmak és szőlőhegyek között. Munkásokat kellett szállítaniok, szerszámokat, a borászathoz szükséges eszközöket, edényeket. Volt, ahol akadt helybéli munkás, de gyakorta meg kellett telepíteni a szőlőmunkásokat. Jöttek maguktól is idegenből serény emberek a szőlőhegyekre, mert a telepítés télen át munkát adott, de még a termő szőlő is a föld kiengedésétől a lefagyásig. Különös népmozgalmi jelenség alakult ebből. A szegényeknek állandó lakásukká vált a szőlőhegy. Házaikat gyakorta a hegyek legmagasabb helyére

építették, másutt az északi oldalra. Hónaposokként, napszámosként dolgoztak urasági szőlőkben, de amellett szőlőskerteket vágtak maguknak rettentő nehézségű, köves terepen. Néhány évtized s alig maradt szőlőhegyeinken megműveletlen terület. Érdemes volna alaposan felmérni, honnét jöttek, miképp kovácsolódtak össze a szőlőhegyek állandó lakói. Nevük szerint gyakorta nagyon messziről. Többségükben régi magyarok. Nemzedékeken át rendszeres borfogyasztók, amellett szívós, nagy munkabíró emberek. Ha lemérnénk éven át kifejtett munkateljesítményüket, jóval nagyobb volt az, mint amennyit az erdők, mezők dolgozói vállaltak.

Dunántúli uraságok régi okiratai, családi levelezései arról tanúskodnak, hogy ha nem is a legfőbb, de legdédelgettebb gondjuk volt a szőlő. Társalgásuknak eszerint minden bizonnyal uralkodó témája volt a szőlő és a bor, az elmúlt két században megelőzte a vadászatot is. Bő írásbeliség bizonyítja, hogy legfőbb ünnepük volt a szüret. Kisfaludy Sándor, Berzsenyi, Csokonai, Vörösmarty költészete nem lett volna olyan, amilyennek most szerethetjük és tisztelhetjük, ha nem élnek a hazai bortermelés ilyen lendületes korszakában. Ám ez a lendület sem lett volna akkora, ha a magyar lelkiség nem lett volna olyan, amilyennek ők remekműveikben megörökítették.

Nem valószínű, hogy az ekkor már nagyrészt földművelő szentgáli nemes gazdákat valamilyen líraiság vonzotta a szőlőtermeléshez. Sokkal inkább jól felfogott érdek. Nem olyan régen osztották ki a közbirtokossági erdők irtás-területeit. Egyéni gazdálkodásuk, úgy látszik sikerrel járt, a módosabb családok szolgálakat tartottak, a termelésben ésszel éltek, nemcsak erővel. Elsajátították a XVIII. század intenzívebb földművelő módszereit. Sok család megtollasodott. Nem kerülhette el figyelmüket a náluknál rangosabb birtokosok megjelenése a Balaton menti szőlőhegyekben. Olyanféle láz lehetett ez, mint korunkban a hétvégi házak birtoklása. A jómód jelképe. Státusszimbólum – mondanák rá manapság. Csakhogy ők még a kezdeti fellendülés hajszájában éltek. Hasznossági szempontok nélkül, tisztán divatból nem költötték volna pénzüket birtokvásárlásra, drága szőlőtelepítésre. Rákóczi István adatai szerint 1793-ban már 82 szentgáli gazdának van szőlője a Balaton-felvidéken. Ha nem is a legrangosabb helyeken, de Felsőörsön, Szentantalfán, Csapokon, Arácson, Csicsón, Palóznakon, Alsóörsön, Aszófón. A szentgáliak történelmük szerint nem lehettek járatosak a szőlőtermelésben, de tudvalevő, hogy birtokaikon szolgálaként megtelepedtek Rajna menti katolikus németek, kirajzoltak oda a szomszédos helyiségekből már az első nemzedék tagjai. Vonzotta őket nyilván a kietlenné vált pusztákról-*praediumokról* a környék egyetlen folyamatosan, hagyományos rendben termelő települése, a viharokat átvészelt pezsgő gazdasági élet, hajlamaiknak megfelelő szigorú rend. Városlődön, Kislődön, Herenden és az Essegvár alatti Bándon egy régi nagy kultúra romjait lelték, Szentgálon fellendülő gazdasági életet.

Hogy a szentgáliak nem úri passzióknak vették a szőlőművelést, azt bizonyítják közösségi birtokban lévő kocsmáik. Abban az időben természetes volt a községi vállalkozás, különösen Szentgálon, ahol ennek a formának több évszázados hagyományai voltak. Alig fordultak termőre szőlőültetvényeik, máris négy kocsmában árusíthatták boraikat, pálinkájukat. Egy volt a faluban, egy Essegváron, egy Herenden, egy Gombáspusztán. Hol kiadták évtizedek folyamán bérlőknek ezeket a vendéglőket, hol visszavették, hogy meg ne csalattassanak, ne idegenből származó bort mérjenek a csintalan bérlők, majd ismét átengedték valakinek, aki a korábbinál jóval tekintélyesebb összeget ígért. A Balaton környékén és attól nyugatra itt is ott is neveznek uta-

kat, útszakaszokat borhordó útnak, borútnak. A szentgáliaknak is lett Borhordó útjuk, tartja nevét máig is. Kisebbfajta Balatont lehetne önteni annyi borból, amennyit ezeken az utakon elszekereztek nyugatnak. Kényes szállítvány pedig a szőlő leve, különösen még nyugtalan must korában, őszi sárban, meredek, dögös utakon. Voltak, akik a szánra esküdtek első fejtés után. De akadtak bizonyára olyanok is, akik a lemoszkolt szőlőt szállították, kádakban, vagy fenékre állított ajtos hordókban, hogy otthoni pincéjükben dolgozzák fel, házuk alatt tudják, gondját viselhessék a nemes nedűnek átélényegülése fontos korszakában. Nem árt az sem, ha kéznél van a törköly, a borsöprű, mert a kocsmákkal kötött szerződésekben nem elhanyagolható szerepe van a pálinkának sem.

A szentgáli szőlősgazdák egyre szigorúbban ragaszkodnak hozzá, hogy a községi kocsmákban saját boraikat mérjék. Jól jártak ezzel a gazdák, de jól járt a közösség is a kocsmákból befolyó jövedelemmel. Községi kocsmámalom, kovácsműhely, közös legelő, pásztortartás, közbirtokossági erdő mind-mind jellemző a bakonyi falvak összetartására, érdekeik együttes védelmére, közös hasznosításra, és ebben történelmük hagyományaként elől jártak, példamutatók lettek a szentgáliak. Mindez természetes, az viszont mai szemmel visszatekintve alig felfogható, elképesztő, mondhatni: bizarr ötlet, hogy fellelkesülve a bortermelés hasznosságán, 1804-ben hegyközséget szerveztek a Bakony közepén. Próbálkoztak ilyesmivel már előbb a két Lődre betelepült németek a környéken, de rövid idő után lemondtak róla megsokallván a harcot a természet ellenállásával. Nem így a szentgáliak, az ő szőlőhegyük megélt száz évet, és tán máig is élne, ha kedvüket nem szegi az odáig is elért filoxéra vész. Igaz, a helyet ők gondos megfontolással választották ki és bizonyára próbát is tettek ott már akkor: a Somod hegyen, Bánd és Márkó irányában, amely községek hasonló fekvésű területein manapság is fellelhetők kisebb szőlőültetvények.

Nem ismerem annak a szűkebb területnek időjárási statisztikáját, csak saját tapasztalatból mondhatom, hogy a téli szelek táncának ellenére kicsit korábbi ott a tavasz, mint a Bakony legnagyobb részén. Börömön éreztem nemegyszer arra jártomban nyugalmas tavaszi langymeleg, és kitartó az ősz is a közeli és közismert tiszafás erdő alatt. A tiszafáról azt is írják a szakkönyvek, hogy abban az időben honosodott meg hazánk tájain, amikor Európa éghajlata még jóval hűvösebb volt, és megfogyatkozott, szinte eltűnt a fellemelegedéssel. Eltűnhetett ez a rendkívül értékes fa másképpen is, úgy, ahogy Közel-Kelet gazdag erdei, akkor, amikor a föníciaiak messze elkalandoztak e hajóépítésre nagyon alkalmas faanyagért. A taxus tiszafa nevét szláv eredetiből származtatják, többek között kisoroszból is csakúgy, mint bolgárból. Könnyen lehetséges, hogy a Tiszán úsztak el inkább tiszafa erdeink, mint hogy megszöktek volna ezek az ezeréves kemény legények egy kis langyosságtól. Van Tisza hegy az országban, és az egykori Krassó-Szörény vármegye területén fekvő Tiszafa község sem a Tisza partján fekszik. Tiszafa-erdő viszont lehetett a Tisza folyásán. Erdélyi József nyelvésze szerint nem is szlávból ered a tiszafa neve, hanem levelei úgy állanak éppen, ahogy a nyílvevő tolla kimutatott a tüszőből. Ha az éghajlat az oka pusztulásának, akkor mért a Bakonyban maradt meg, mikor vannak annál jóval hűvösebb hegyeink? Megmaradt csak rejtettségében. Nem a hűvöset és nyirkosságot kereste. Nem bizony, mert hiába próbálkozom tiszafa megtelepítésével a Bakony északi lejtőin, akad viszont kertek díszeként szép számmal a Balatonra dülő dombok száraz, meleg oldalán. A bakonyi Tiszafa-rezervátum egyszerűen csak

megbújt a rontóbontó emberek elől e kiválasztott helyen. Némelyik szál ott áll sok száz éve, talán ezer is, ha megcsonkítva is a kiméletlenek baltái által. Őserejével elbirt ennyi rengeteg időt és bántalmat. Mondják, makacsul tartja magát minden sérelmében, ha egyszer megkapaszkodott valahol.

Nem messze esik Somod hegy a Bakony egy másik, szerény, de nagy múltú nevezetességétől sem, Essegvár romjaitól. Nem is romok, csak egy torony ormótlan maradéka emlékeztet rá, milyen gazdag története lehet ilyen kis váracskáknak is, amilyennek Esseg várát megrajzolják, elképzelik a szakemberek. Ha nem is viadalban, de a birtokáért folyó három és fél évszázados harcban-pereskedésben bizony nagy története volt a tizenegyedik század végétől körülbelül Veszprém elestéig. Úgy tudják, a gazdag Atyusz nemzetségből származó Bánd építtette. De a százados pereskedésben, néha az ostromlásig fajult birtokharcban a vár nevét viselő Essegvári családon kívül kivették részüket nem kisebb családok, mint a Himfyek, Rozgonyiak, Ujlakyak, Héderváriak. A hosszú perbe az adományozó, visszavonó és újra adományozó királyokon kívül beleszólt Kinizsi Pál, Zápolyai István nádor és a középkori magyar történelem számos hatalmassága. Mert nem lehetett olyan kicsike vár ebben a hazában, melynek fontossága ne lett volna nyilvánvaló. Szerencsétlenségre a török harcokban már nem vehetett részt, hacsak nem egyetlen veszített ostrommal, mely végleges pusztulását okozta.

Kisfaludy Sándor rokonságot tartott a Himfy családdal, amely a költő másik kedvenc romvárát, Döbröntét is birtokolta. Nemegyszer kocsiztatott el Essegvár alatt, sőt megjárta dombját, körülnézte a romtornyot, egy szép strófában meg is énekelte kies fekvését.

Szentgálon túl két magas hegy
Teknőjének oldalán,
Hajdan őzek, szarvasoknak
Folyton pezsgő vonalán,
Ott két patak közé szorult
S gömbölyűen feldomborult
Halmon fekszik Esegvár,
Most egy csonka torony már!

A jó bortermelő költőgazdának útjártában bizonyára megakadt a szeme Somod fiatal szőlőhegyén, ha tetszett, közelről megtekinthette, nagy rendet, gondosságot lelhetett ott, mert ez a rend kiviláglik a szentgáliak alapító leveléből éppúgy, mint a szőlőre vonatkozó későbbi iratokból. Mindenekfelett tanúskodik róla a hegyközség hosszan virágzó élete.

Rendkívül nagy gonddal, pontossággal, állították össze a hegyközség szabályzatát, artikulusait. Bizonyára találtak erre mintát azon szőlőtermelő községekben, ahol birtokaik voltak szentgáli gazdáknak. De ha mind meg akarnánk lelni a somodi hegyközség törvényeinek eredetét, kereshetnénk azt Soprontól Tokajig, Egerig. És még ezen felül is akadnak jellegzetességek, amelyek csak Szentgálon születhettek, ihletve a vadászközösség múltjából.

A hegybíró személyén és a hegyesküdteken kívül választottak ők négy hegymestert is, ha kedve szerint volt a kiválasztottnak, ha nem. El kellett fogadnia büntetés terhe mellett. Nem lehetett népszerű tisztség a hegymesterség, ha erőszakkal kellett a delikvens nyakába varrni. Aki a törvénynek érvényt szerez, az szerez magának is. Sőt még az sem ment, hogy valaki elvállalja a tisztséget, aztán teszi is, nem is, mert, ha nem tett eleget a hegy-

járási kötelezettségének, azért is pénzbüntetés járt. Nem lehetett pedig rossz dolog Szentgálon a gypűjárás, mert az előljáróság minden tevékenységét ott áldomás követte, amit nemcsak egy-egy akó bor, némi pálinka bánt, hanem tyúkok, libák, szépszál kolbászok, még tökehús is a község vendéglőiből. Efféle holmiknak pedig ára volt, ám annak is megvolt a forrása, elsősorban a büntetéspénzekből. Aki marháját a szőlőhegyre engedi, aki utat nem tart rendben, aki a gypűt áthágja, hát még ha megrongálja, ne adj isten felgyújtja, mind-mind fizet szigorúan meghatározott forintokat.

Legfőbb bűn volt természetesen a lopás, pénzbüntetés járt ezért is a nemes embernek, de bot a szolgának, kártételét pedig fizesse ki a gazdája, s vonja le béréből. Súlyos szankciók vonatkoztak itt is, mint minden szőlőhegyen az idő előtti szüretelésre. Mi lenne manapság, ha ilyen következményei lennének az éretlen szőlő betakarításának? Bizony nem győznénk fenekelni egyéni gazdákat csakúgy, mint igazgatókat és főagronómusokat, mert ugye, ma már nincs nemesi kiváltság. És vannak még makacs emberek, akik azt állítják, hogy a szeszfokán lehet segíteni az éretlen szőlőből származó mustnak, de a zamatán tisztességgel sosem. A Somod hegyen nem teremhetett első osztályú bor, da ami lelke volt a hegynek, azt igyekeztek kihozni belőle. Nem építhettek sem cukorra, sem mézre, még sűrítményre sem, mert ugyancsak el kellett volna főzni ahhoz jócskán a szentgáliak mustját.

Törvényerővel kötelezték a gazdákat a tőkék és gyümölcsfák gondos tisztogatására, mert nem állt rendelkezésükre mérgek özöne a kártevők pusztítására, pedig még saskajárás is volt akkortájt, nem is akármilyen a község határában. Külön ártikulus tiltotta a hegyközség tisztségviselőinek megkiabálását, hát még ha tettelegességre került sor! Ilyenkor előfordulhatott istenkáromlás, illetlen szavak használata. Az sem volt olcsó. A Balaton menti, főképp katolikus helyeken az ilyen pénz oroszlánrésze az egyháznak jutott, ám a szentgáliak nem sértették meg papjukat méltatlan okból befolyt pénzekkel, megtartották inkább maguknak.

Szentgálon, mint minden közösségi tevékenységben, a hegyközség ügyvitelében is nagy fontosságú az ősi jogok védelme, a közösség őrzése idegen beszivárgástól. A Somod hegyen parcellázott szőlőterületeket meghatározott idő alatt el kellett telepíteni. Aki ezt nem cselekedte, attól elvétellett. El is adhatta, de csak olyanak, akit arra a község kijelöl, eladhatta ilyennek a megtelepített szőlőt is, de vidékinek semmiképp. Évtizedek múltak el, míg más községek lakói megvethették lábukat a szentgáli szőlőhegyen. Inkább csak a hanyatlás korszakában.

Mert a hanyatlás bekövetkezett, nemcsak Somod hegy, hanem egész Szentgál életében. Különösképpen, de nem véletlen, éppen a múlt század közepén, a jobbágyfelszabadítás és tagosítás korszakában. A felszabadult, maguk urává vált jobbágyparasztok nagy szorgalommal, lendülettel vetették magukat munkába a minden áron való módosodásért. Megkezdődött a magyar kisgazdatiszadság kialakulása, melyben jóval nagyobb volt az individualizmus, a falu érdekközösségéről a szűkebb családra esett a hangsúly, többé nem a település közösségének az érdeke volt a legfontosabb, hanem az egyéné, és ez gyakorta egymás ellen érvényesült. Volt úgy, kemény harcban. Az elfoglalható földterület behatárolt volt, hiába lett volna hozzá anyagi erejük, a hitbizományokban nem haraphattak bele, birtokot csak egymástól nyerhettek, ez pedig kemény versengést szült. Ugyanolyan kérlelhetetlent, mint ami jellemezte a magyar ipar és kereskedelem fellendülésének korszakát ugyanebben az időben. Mégis, ezek között is meg kellett teremjen bizonyos közös érdekvédelem. Ehhez pe-

dig a példát nem vehették máshonnan, mint a viharos időket átvészelt nemesi közösségektől. Az ilyen falvak az évszázadokon át tartó élethalálharcban összekovácsolódtak. Együtt menekültek, együtt bújtak meg, ha kellett, s együtt emelték fel fejüket, ha erre időleges lehetőség nyílt. Fiaik szigorú kapitányok alatt tanulták a bajtársiasságot, az egymás életéért való szüntelen felelősséget, s ha nem hullottak el, hazavitték egymásrautaltságuk tudatát.

Ezek a példák alakult ki azután századunk elejére mégiscsak a bakonyi végek községeiben a közös érdekvédelmi szellem. Akkorra, mikorra a szentgáliak ősi és példamutató formái végképp meglazultak.

Hiszem, hogy feltámasztható lett volna az is, ez is még a második világháború után is, új történelmi korszakunk kezdetén. Megteremthető lett volna falvainkban a kívánt közösségi szellem, ha gondosabb visszatekintéssel, megfelelő történelemismerettel, a módszerek esetenkénti alapos megválasztásával fogunk hozzá. Nem esett volna áldozatul a hazai törekvéseknek annyi szellemi és anyagi érték. A magyar falu feltámadt a háború irtózatosságot pusztításai után, elébb és nagyobb gazdasági eredménnyel, mint bármely más elpusztított ország földművelő népe. Aki még emlékszik azokra az időkre, nem tagadhatja, ebben az országban, ha nem a tönkre ment pénzért, hát valamely áruért cserében fellelhető volt jelentős mennyiségben hús, tejhaszon, kenyérnek való, a vidéki piacokon tojás és zöldségféle nagyobb mértékben hamarosan, mint bárhol a velünk együtt háborút szenvedett szomszédainknál. Az anyagi alapja állat és eszközállományban is meglett volna példaadó szövetkezetek megteremtésére, ha az erre alkalmas községet egészében, minden parasztjával egyenlő jogú egységnek vesszük, függetlenül attól, hogy az előző száz év megfeszített munkájában ki mire vitte. Mert amire vitte, az nem esett meg a Bakonyban sehol történelmi előjogokból, sem kufárkodásból, sem ármányoskodásból, sem udvarlásból, hanem napkeltétől nyugtáig tartó szorgalmas munkából. Kizsákmányolásra mód is alig adódott volna. Nem ismertem szűkebb hazámban egyetlen parasztot sem, aki henyélve mások erején élt. Ezzel szemben a tájra és a népre csak erőszakkal vonatkoztatható sémák szerint megosztottuk a falvak fizikai és szellemi erejét, kikapcsoltuk és ellenségnek nyilvánítottuk a legjobb képességűeket. Akik közelről szemléltük az akkori eseményeket, szívünk sajgott láttán, miképp kótyavetyélük el a gazdák tenyészállat-állományukat, szarvasmarháikat főképp, hogy ne minősüljenek saját faluközösségük ellenségének, vesznek két rossz lovat, s azután már csak annyi vajat köpülnek, amennyi saját fogyasztásukra elég.

A kulák szó teljesen ismeretlen volt tájunkon, nem is tudták az értelmét, csak a bélyegét érezték. Nem is csupán azok, akikre vonatkozott, hanem a szegényebbek is. Mert a termelésben összefonódtak, és rokonságban is bőségesen. Akinek nem volt elég vonóereje kevés földjén a mélyszántásra, megtette azt neki a jobb módú, aki erős ökröket foghatott be. Nem ingyen, leginkább kétékezi munkáért, de nem is kizsákmányoló áron, nem megalázottan, hanem ismert és elfogadott volt az élet törvénye, hogy ahol nincsenek módosabb gazdák, ott a szegény is szegényebb. Tudvalévő, hogy a bakonyi földek nem tartoznak országos átlagban a legjobbak közé, többnyire még a közepesekhez sem. A megfelelő mélységű szántás ott elengedhetetlen volt. Milyen mélyen szánt az elgyötört tehénke, és mennyi tejet ad, ha munkában elgyötörik?

A kulák szó, mint mondom, idegen volt, és értelmetlen. Ismeretes volt viszont a kula kifejezés, amely a cigányok nyelvéből átvett zsargonban, tisztesség ne essék szólván: szart jelentett. A jóra való gazdák ennek többes számával érezték magukat meggyalázva, nem a helybeli szegényebbek részéről,

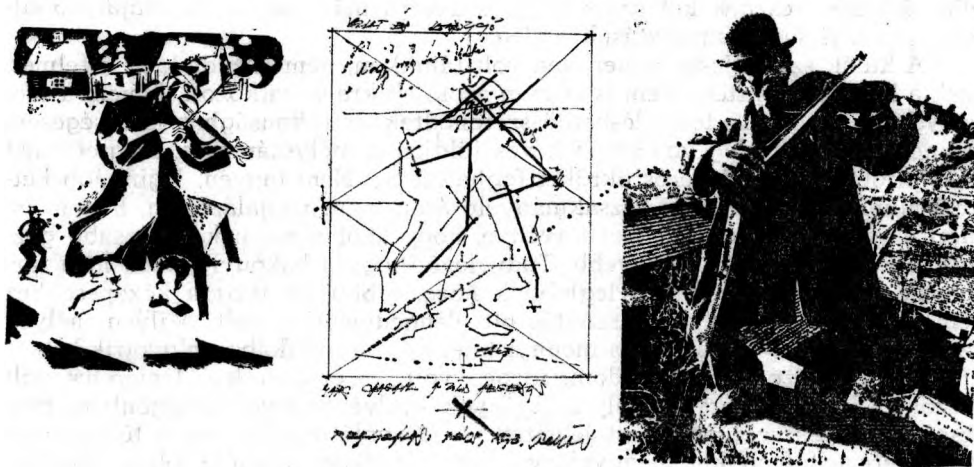
hanem hivatalosan. A nép nem fogadta el ezt az erőszakot. Nem tudok róla, hogy vidékünkön valaki is használta volna a falujabeli megjelöltek elleni indulattal, legfőljebb részvétellel. Nem teremtett ez a kifejezés sehol sem osztályharcot, sem osztálytudatot, vették csak hivatalos rubrikának, mint megnyit a múltban.

Érdekes itt megjegyezni, hogy fiatal legény koromban szülőfalumban legalább harminc-egyen cigány szót használtunk jókedvünkben, legtöbbet a jó hangzásáért. Tucatra valót megjelölhetek most közülük, rendszerint torzult alakban a fővárosi fiatalok tolvajnyelvében. Mondhatnánk rá némi humorral, hogy lám, így gazdagszik nyelvünk manapság keleti őselemekkel.

Elgondolkodhatunk rajta, vajon feltámasztható lett volna-e a kétszáz kulák Szentgálján az a közösségi szellem, összetartó erő, mely a falut évezreden át egyedül megtartotta? Olyan helyen méghozzá, ahol faluk tömege pusztult, nem egy eltűnt nyomtalan. Használhatók lettek volna a hajdani formák feltöltve új tartalommal? Nem tudható, de érdemes lett volna próbát tennünk némely hasonló sorsú községgel. Csakhogy ki ért rá erre akkor. A csodavárás hajszás korszakában hittünk a jelszavakban, holott bűrünkön éreztük még a jelszavak okozta pokol tűzét.

Eső után köpönyeg – mondhatnánk az efféle elmélkedésre. Ám az évtizedek bebizonyították, mennyire szükséges odafigyelnünk országépítés közben a magyar lélek formáira, arra, hogy mi módon veszi fel könnyebben az alkotás terheit. Érdemes manapság is gondosan számba vennünk az egyes települések történelmében rejlő sajátosságot és hasznosítani magának a falunak s az országnak közös érdekében. A nagy összevonások, integrálások korszakában baj származhat ennek elhanyagolásából. Minden falunak van külön lelkisége, vannak nemzedékeket átélő jellemzői. Olyan fontosak ezek, mint a családoké. Ezeket kell összeraknunk pompázatos csokorrá, mert ettől tűndöklök az ország.

1949-ben Szentgálon alakult egy kis termelőszövetkezet, lényegében szegény emberekből, erre a célra juttatott földön. Hosszan tartó küszködésében, fejlődésében, átalakulásaiban mégis tükröződik a magyar falu szellemének és az ország érte felelős vezető akaratának párbeszéde.

Munkanap

Kábultan fekszik még, úgy, ahogy a szemét kinyitotta. Az álom valósága kézzelfoghatóan jelen van a szobában, visszavonhatatlan üzenetként súlyosodik a bútorok homályos körvonalai között. Az üzenetet a lassan vékonyodó sötétség csak távolítja, de nem cáfolja meg.

Valamilyen halaszthatatlanul fontos, de elodázott dologra emlékezteti ez az álom. Rejtélyes nyilallásokkal volt már így, amelyek hirtelen jelentek meg testének legváratlanabb tájain, s megjelenésük rossz sejtéseket kavart föl, amelyek a fájdalom megszűntével azonnal szertefoszlottak. Azután ha a nyilallások nagysokára újra jelentkeztek, a sejtések megsokszorozódott erővel támadtak fel esetleges törvényszerűségük súlyával lehengerelve a test büntudatos, bár megint csak egérutat kereső gazdáját.

Most jólismert neszt hall az előszoba sötétjéből. Az üvegezett szobaajtó lassan, hangtalanul kitárul. Mintha senki sem állna mögötte. Azután Márk fél arca jelenik meg kisvártatva az ajtónyílásban. A másik fél arcot piros takaró fedi. A gyerek beljebb lép, a takarót leengedi a földre. Láthatóvá válnak finom körvonalai az esetben, kinyúlt frotírpizsamában.

– Nahát! – rezzen össze, mint aki álmából ébredt. Szokásos reggeli játékok ez, amelynek szabályaihoz a gyerek meglepő hevességgel ragaszkodik.

– Te vagy az? – A végszó bejött, Márk elégedetten bólint. Feszült arckifejezése meglazul. A takarót a szőnyegre dobja, s anyja ágyára ül. Az anya fektéből kinyúl, és föl-kattintja a kislámpát. Márk a falon megjelenő árnyékcikkokat figyeli.

– Igen, de a villanykörte nekem miért nincs árnyéka? – Kérdései jó ideje így kezdődnek „igen, de”, nyilvánvalóan e kérdések csak töredékei egy önmagával folytatott hangtalan párbeszédnek.

– Mert az adja a fényt.

– És ha árnyékot adna?

– Akkor nem világítana.

– De ha mégis világítana?

Az álom távolodik. Pontosabban jelen van, de már részleteiben visszaidézhetetlenül. Amire emlékszik, az már csak egy szünetek nélküli, tömör kivonat. Hiányoznak belőle az időtlen belefelejtkezések. Ahogy ott állt az idegen erők mozgatta, ragyogó zölden örvénylő ég alatt, biztos volt benne, hogy addig ismeretlen természeti megnyilatkozásnak a tanúja. Az álom ideje alatt végig fölfelé bámult. Nem tudta levenni a szemét a vulkányszerűen fortyogó ég mozgásairól. Önmaga oly parányinak tetszett e különös égi mozgásokhoz képest, annyira mellékszereplője volt saját álmának, hogy még félni is elfelejtett. Fennkölt csodálat járta át, tanúja lehet a történeteknek. A látványba eleinte testvériesen belesimult egy kecses rajzú ezüstkarika, majd fokozatosan kivált háttéréből, s mind nagyobbá tágulva, akárha pókfonalon ereszkedne, lebegett a mozgalmas égen. Még akkor is hitetlenkedve bámult fölfelé, amikor már tudta, hogy bombát lát.

Ennek a hitetlenkedő bénaságnak az állapotában ébredt fel a lassan lefelé ereszkedő bomba vészterhesen szép látványával.

– És ha mégis világítana? – Márk hangjában enyhe türelmetlenség.

– Olyan nincs.

– De ha mégis?

Márk is tudja már mi az, álmodni, megtanította rá. – Csak álom volt ez, – mondta neki, mikor a gyerek egy éjszaka éles kiáltással fölriadt. Azóta Márk gyakran emlegeti az álmait. – Tudod mit álmodtam? – lelkesedett a minap. – Hogy jön egy nagy úthenger, és azt hiszi, hogy én is út vagyok.

Tudomásul kellett vennie, hogy Márk korántsem olyan ártatlan és mosolyra indító álmokat álmodik, mint a gyerekekről szóló elbeszélésekben olvasni lehet.

A vadenatúj óvodában mindig festékszag van és mindig halványan émeleg, amikor lihegve beesnek az ajtón. Lelke mélyén fél a vezetőnő vakító mosolyától: „Kedves anyuka, már ebben a korban meg kell tanulnia a gyermeknek a pontosságot, és az óvoda személyzete iránti...” Végigossznak a folyosón, szerencsére nem találkoznak senkivel.

Márk elhagyja magát. Ilyenkor sose segít vetkőzni. Élvezi, hogyan kinlódik anyja a cipőfűzővel. Az öltözőbe besüt a nap. Bentről tompán érkezik csak ide a gyerekzsivaj.

– Sietsz értem? – Márk anyja haját babrálja elmélyülten.

– Sietsz, Aja? – a legintimebb megszólítást használja.

– Persze.

– És utána hová megyünk?

– Még nem tudom, Márk, meglátjuk.

Kiér az utcára.

Megtorpan és tesz néhány nyugodt, sétáló lépést. Gyakran lázad így az általános reggeli futóverseny kellős közepén. Még jobban lelassít és ráérősen körülnéz. A járdát barnás, fagyott levelek borítják. Gyengén süt a nap. A kerítés köpillérén elhagyott játék fekszik. Hajas baba, a lábai hiányoznak. Tétovázva felemeli a babát, látja, hogy sáros, visszateszi. Ismerős szülők sietnek el mellette. Köszönnek. Az egyik visszanéz. Most teljesen kihalt a keskeny utca. Szaladni kezd.

Benyomja az ódon fakapu kilincsét. Azonnal ránehezedik az ismerős görcs. Már a bejárati lépcsőnél hallja a vontatott, ütemesen felerősödő sírást. Tehát Gergely fönn van, mintha azóta sem feküdt volna le, amióta ő kiment a házból. Napok óta hordja mindenüvé magával Gergely sírását, az egymás melletti, rekesz nagyságú szobák képét. Ezek a rekeszek valójában karantének, ahová az újonnan felvett gyerekeket szokták betenni, nehogy megfertőzzék egymást vagy a többieket. A rekeszek hosszában egyetlenegy gondozónő járkal, mint a szövőgépek között a szövőnő. Hol itt bukkan fel, hol ott. Az ott-honából váratlanul kiszakított gyerek heteket ordít át magányos rekeszében nem tudva milyen veszedelem vár rá, s kiságyában állva éberén figyeli a felnőttött jöttét, aki testi valóságával képes megszelídíteni a szoba idegen tárgyai-ból, a falakon átszűrődő zajokból áradó fenyegetést. Gergely is így ordít most

az ágyában, tele van idegcsillapítóval, mégsem alszik, már eldől a fáradtságtól, ujja a szájában, azután mégis szédelegve feláll, s kábult arcát az ajtó felé fordítja.

A csecsemőotthonban eltöltött első munkanapján magasra szökött a láza, és ez az idegláz később is gyakran meglátogatta. Kitágult szemekkel, merev arccal csámborgott a házban. A Márkkal kettesben leélt évek alatt figyelme annyira kicsiszolódott, hogy néha azt képzelte, fiának még a gondolatait is hallja, olyan jelzéseit is megérzi, amelyek a normális érzékelő határon kívül esnek. Figyelmének ezek a kifinomult drótjai az otthon felfoghatatlanul durva ingertömegében azonnal kiégtek. Addig soha nem hallott gyerekhangok zaklatták fel naponta, a sérelmes helyzetek, kielégítetlen vágyak itt nem időlegeseek voltak, mint odahaza, hanem átíveltek a napokon, hónapokon, a semmi biztosat nem ígérő jövő felé.

Rohanásnak áldozatul esett, tagolatlan napokat maga is megélt már. Sok, csupán a jövő ígézetében élő, boldogtalan embert ismert. Csakhogy ebben a zárt gépezetben, ahol a gyerekek lázadásáról szó sem lehetett, a kinti világ lappangó betegségei korlátot nem ismerve hatalmasodtak el.

A gyerekszobák tétova, zajos térségein mintha sohasem tudott volna gyökeret verni a jelenidő. A gondozónők szuszogva dolgoztak kiizzadt köpenyekben, ingerült mozdulataik örökösen túlmutattak azon a gyereken, aki éppen evett, vagy tiszta ruhát kapott. A nyolc-tíz gyerek lépten-nyomon egymásnak ütközve verődött ide-oda a teremben. A nap egyetlen nyugalmi pontja a műszak vége volt, ahová ennek az egész örömtelen rohanásnak el kellett jutnia.

Megfigyelte, hogyan vadásznak a gyerekek a gondozónő tekintetére. A szerencsés, aki végre elfogta a felnőtt fáradt pillantását, rövid időre magabiztossá vált. Tán e ritka összenézések támpontot adtak a talajtalan lebegésben, tán, ha csak másodpercekre is, de kiemelték az egyént a mindig kényszermozgásban lévő tömegből.

Ebben a feszült tétlenségben nem tudott megszületni a játék. A kockák szétszóródtak, anélkül, hogy várak épültek volna belőlük, a babák kifacsart tagokkal feküdtek a padlón. Otthon egy ruhaakasztó is vonattá változott, ha Márk úgy akarta. Itt a legélethűbb játékok is valahogyan kiszakadtak a valóságból, s oly értelmetlenül heverték szanaszét, mint egy távoli, idegen világ tárgyai.

A múltkor valamelyik gyerekszoba előtt Fiala Emma, főnövér, megállította őt. — Hallod, milyen síri csendben dolgoznak a lányok? És figyeld meg, milyen mogorva az arcuk. Megkérdeztem tőlük, miért nem mosolyognak egy kicsit. Vagy beszélnének a gyerekekhez legalább. „Miről beszéljünk?” „Akkor énekeljete, ha semmi mondanivalótok nincsen. Az is jobb, mint ez a hallgatás.” A fecsegő, kényelmes Emma észrevehetően tartott a lányoktól, különösen a rutinos régiektől, akik a kimerítő „hosszúzások” szüneteiben maguk elé meredve, sápadtan füstöltek a folyosón.

Volt az otthonban egy alacsonynövésű, cápafogaival mindig mosolygó kisfiú. Azt az egyik irodás megkedvelte. Kikérte a gyereket a szobából, dajkálta, csak kettejük által értett szavakat gügyögött neki. Azután hetek múlva, amikor sürgős munkái elszólították a kisfiútól, rémülten nézte, mit csinált. A gyerek éjjel-nappal őt hívta, beleharapott a gondozónők kezébe, csomókban tépkedte ki a társai haját. Végül semmi mást nem tett egész nap, csak

könny nélkül nyűszített, és előre-hátra ringatta magát a padlón. A nő a folyosó falához tapadva, remegő lábakkal hallgatta a nyűszítést. Panaszzkodott, hogy gyenge a szíve. Azután tájékára sem ment a gyerekszobáknak.

Az orvosiban csak az idősebb orvosnőt, Alizt találja. Aliz előre görnyedve ül a fotelben. Órákig szokott így üldögélni ölében a státuszos naplóval és ábrándozik. Ha lépteket hall, előrehajol, mint aki el van mélyedve a munkájában. Egy felmondásban levő kolléganő azt híresztelte, hogy Aliz mindent jelent a főnökségnek. Hogy ki mit mondott, mikor ment el... stb. Persze erre nincs bizonyíték. Viszont mindenki által tudott, és elfogadott tény Aliz lustasága. Aliz mindig megvárja, amíg Bagi vagy ő fölteszik a kávé. Inkább nem iszik, csakhogy ne kelljen vacakolnia a főzővel. Néha esendőnek látja ezt a magányos, idős nőt, néha meg sunyi póknak, aki áldozatára les. Aliz inkább az otthonában él, mint odakint, ragaszkodik saját evőeszközeihez, saját díszpárnájához az ügyeleti diványon. Neki néha úgy tűnik, ragaszkodik az otthon nyomorúságához is. Aliz fölvirul abban a környezetben, amelyben ő megbetegszik. Végigfutott a hátán a hideg, amikor lelkendezve mesélte, hogy „micsoda helyes kis mikrokefál gyereket hoztak az otthonba”.

– Ez a jó gyerekanyag! – magyarázta. A nem teljesen ép gyerekeket tartotta „jó gyerekanyagnak”, mivel ezeken az intézeti ártalmakat csak a gyakorlott szem vette észre.

– Csinálsz kávé? – néz fel Aliz látható örömmel a naplóból.

– Persze. – Alizzal a múltkorában kínos esete volt. Buta, aprócska ügy, és mégis valamilyen visszolygó érzése maradt utána. Körülötte lényegtelen témáról folyt a szó, s ő mint ilyenkor szokta, a saját gondolataiba merült. Arra riadt fel, hogy néma csönd veszi körül. Mintha Aliz hangját hallotta volna utoljára. Mindenki órá bámult. – Tessék – mondta zavartan.

– Ha nem tetszik valami, ne a szájadat biggyesztesd, hanem mondd ki egyenesen! – hallotta Aliz izgalomtól eltorzult hangját.

– Én nem húztam el a számat. – Nem értette, mit akarhat tőle ez a különben bátor talan nő.

– Nem is tudtam, hogy te magadban szoktál beszélni – mondta a felindulástól furcsán elvörösödve Aliz. Azután helyreállt közöttük a normális hang, de hasonló éles kitöréseit máskor is tapasztalta Aliznak.

– Föl se vedd! – vigasztalta Bagi, rendes nevén dr. Bagi Rozália, az otthon másik orvosnője. – Aliz nem szereti az új embereket. Majd leszáll rólad!

Az első pillanatban nem tudja, mi hiányzik az íróasztaláról. Végre rájön. Az írógépe. Aliz háttal ül, ölében a naplóval.

– Nem láttad véletlenül az írógépet?

Aliz leteszi a naplót, hátratolja a fotelt. Hangsúlyozott nehézkességgel megfordul. Jól ismeri Aliznak ezt a szelíd hangját. Ilyen lassan, tagoltan szokta kérdezgetni a megesett lányokat is, amikor fölveszi az adataikat. – Hát te nem tudod, hogy beszédtek minden írógépet? – Ez a hipnotikus nézés úgy érzi rátapad. Mindig félelmetes, ha az ember nem tud valamit, amit a többiek tudnak.

– Nem hallottam róla.

– Nem? – Aliz leplezetlenül élvezi a fölényt. – Pedig ez nálunk régóta

így szokás. – Erősen megnyomja a „nálunk”-ot. S ezzel mintegy kirekeszti a másikat a csecsemőotthoni hagyományok titkaiból, amelyeket csak a régiek, a beavatottak ismerhetnek. – Ünnepe előtt.

– Ünnepe előtt?

– Tényleg még sohasem hallottál erről?

Aliz átható nézése lázas agymunkára serkenti, de semmi sem jut eszébe. Kezdi megelégni a találgatósdi. Alizt most határozottan pókszerűnek érzékeli. Amaz végre betelik a diadallal.

– Sosem hallottál bizonyos óvintézkedésekről? Politikai ünnepek előtt? Az írógépeken ellenséges röpiratokat is gépelhetne valaki, vagy mit tudom én...

Ostobán bámul Alizra. Az ellenséges röpirat gondolata ebben a csecsemőotthoni környezetben olyan abszúrd, hogy majdnem elneveti magát. De Aliz arcán árnyéka sincsen a mosolynak. Aliz sosem politizál, de tisztelettel hajol meg minden előtt, amit politikának vél.

Közben a kávé szorgalmasan rotyogni kezd kifelé, s a kávéillat Alizt segítőkészebbé teszi. Elengedve áldozatát, kényelmesen hátradől a fotelben.

– Menj a gazdaságiba, ott a géped. A Fényi vitette le, most már fel lehet...

Nem várja meg a mondat végét. Kellemetlen érzéssel fut le a lépcsőn. Az első napok kábultságában nem figyelt föl az irodákra. Később meglepődve látta, milyen sok van belőlük. Máshol tán nem talált volna semmi föltűnőt abban, ahogyan az irodai dolgozók érintkeznek egymással, „ne haragudj, hogy ilyen pimaszul betörtem hozzád”, negédeskedtek az ajtófélfánál, de itt, a gyerekszobák közvetlen szomszédságában, képtelenül idegen volt számára ez a beszéd. Átmegy a nőekkel telezsúfolt külső irodán, és belép a fakárpitos, párnázott ajtajú szobába. A készséges gondnok nyilván ide helyeztette a ház legnagyobb íróasztalát. Az ajtónyitásra gyanakvóan pillant föl az asztal mögött ülő alacsony, kopasz férfi.

– Fényi kartárs, szíveskedjék visszaadni az írógépemet.

Az ajtó nyitva. A külső irodában most abbahagyták a nők a duruzsolást, mindegyikük befelé figyel.

A férfi hátrátolja a székét, merev léptekkel a külső irodába siet, és ott kinyit egy szekrényt. Udvariasságából süt a gyilkos indulat.

– Parancsoljon. De ilyen dologgal máskor az adminisztrátorokhoz tessek fordulni.

Az „adminisztrátorok” mélyen a papírjaik fölé hajolnak. Egy hete valamilyen ügyben kereste Fényit. – Csak egy pillanatra zavarnám, Fényi úr – mondta neki, mire a kis ember olyan lett, mint a hörcsög.

– Szólítson bárminek, csak úrnak ne. Én a régi rendszerben sem voltam úr, és most sem vagyok az. Ezt egyszer és mindenkorra kikérem magamnak. – Akkor mindenki megdermedt a szobában. Ő hitetlenkedve, sután bámulta a dühöngőt. Miféle érzékenységre taposhatott bele? Az volt a legkínosabb, hogy a férfi handabandázása érezhetően nem szívből fakadt, a nagy hangerő mögött valami hamisság bujkált.

Egy kellemetlen emléke is föltámadt. Volt egyszer egy alacsony főnöke, akit idegesítettek a magas nők. Amikor ehhez az emberhez bement, soha nem

tudta hová tegye a kezét, lábát. Mindenét túl nagynak, esetlennek érezte a főnöki irodában. Alig várta, hogy kiléphessen a többi ember közé. Fényinek valami olyasfélét válaszolt, hogy az orvost is úrnak szokták szólítani.

– Az más! – oktatták ki szigorúan. – Az a tisztelet jele. De a Fényi úr megszólításban szándékos lekicsinylés van. Amit nem tűrök.

Kiemeli a szekrényből a gépet.

– Köszönöm, Fényi kartárs. – Kifelé menet halk kuncogást hall. Ahogy visszanéz, csupa komoly ügybuzgalmat kifejező arcot lát. Valaki szolgálatkészen becsukja mögötte az ajtót.

Lemegy a felvételi boxokhoz. Gergelynél most csend van. A box ajtaját egy odatámasztott partvis zárja el. A kiságy mellett, az új takarítónő, Mercedesz guggol.

– Aranyvirágom, csillagom – bújja dallamosan, és egy gumikutyát nyújt a gyerek felé. Az elgondolkodó arccal nézi a gumikutyát, majd le nem véve a szemét Mercedeszről, a szájához emeli és rágni kezdi.

Mercedesz munkába lépése óta botránykő a házban. Az első napokban jóformán csak a kicsijéről beszélt. – Pá, pá – mutatta, hogyan integet már a kislány. – Most hol van? – kérdezte valaki gyanútlanul. Akkor derült ki, hogy a baba több száz kilométernyire van innen egy csecsemőotthonban. Az általános döbbenetet csak Mercedesz nem vette észre. Csacsogott továbbra is, ahol csak lehetősége adódott rá. Nagy kék szemeivel hálásan itta be az érdeklődést.

– A férjemnek légmelle van! – mesélte lelkendezve az ebédlőben. – Meg az idegei is tropára mentek. Szerencsétlen ember! A múltkor leöntötte magát forró olajjal. Így jött le a bőre! – Nevető szemekkel mutatta hogyan jött le a férjének a bőre. Rövidesen mindenki hibbantnak tartotta a lányt. Történeteit egyre gúnyosabban hallgatták.

– Munkásszállón él ez, meg az ura is, az egyik a nőin, a másik a férfin – mondta egy irodás, aki jóban volt a személyzetissel és ezért diszkréten bár, de mindenkiről, mindent kipletykált. Mercedesz gyakran emlegette, hogy ő maga is intézetben nevelkedett. – Én itt olyan otthonosan érzem magam! – mondta nemegyszer, messzire zengő szép hangján. És valóban, valami furcsa biztonsággal mozgott a házban takarítóeszközeivel, s gyerekes, alázatos mosollyal fogadta a főnövérek szidalmait.

Mercedesz ahogy meglátja őt, felugrik a kiságy mellől.

– Egyedül volt, aztán úgy ritt, hogy gondoltam...

– Semmi baj.

Ahogy Mercedesz elindul az ajtó felé, a gyerek kiveszi a szájából a gumikutyát, és nyugtalanul feláll. Legörbülő szájjal nézi az ajtórés homályát, amely elnyelte a lányt.

Sietve leül az ágy melletti székre. Gergő tüstént megnyugszik, újra megragadja a gumikutyát, beleharap.

Mercedesz énekelve mossa a folyosót. A nyitva felejtett ajtón árad befelé a csípős klórszag.

A szobájában már várja Elvira. Elvira madonna arcú gyereklány, tizenhat éves, de nem mutat tizennégynél többet. Egyike azoknak a kezdő gondozónőknek, akiket pár hete oktat. Feszesen ül a széken, két szélmarta ökle alatt gyűrött, kék füzet meg ceruza.

– Hát akkor mit is tanultunk a múlt órán? – hiába minden igyekezete, hogy az órákon fesztelenül beszélgessenek, a lány makacsul tartja a távolságot.

– Nem emlékszel?

– Hát a gyerekekről beszéltünk... – Elvira arca fakó, a szeme kárkás. Vonásai megkeményednek az erőlködéstől.

– Igen.

Az ajtó előtt Aliz mond valamit Emmának. – Hát nincsen igazam doktornő kérem? – hallja a főnővér hangját, ezután becsukódik a beszélgetők mögött egy ajtó. Csönd van a kis szobában.

– Ne haragudj – mosolyodik el most félszegen Elvira, s őt a szokatlanul bizalmas hang izgatott várakozással tölti el.

– Kérdezhetnék tőled valamit?

– Hát persze.

– Már a múltkor akartam, csak elfelejtettem. – Elvira madonna arcán átfut egy alig látható, alamuszi mosoly. – Mi az, hogy... alapelv?

Egy pillanatra felébred benne a gyanú, hogy a lány gúnyolódik vele. De Elvira tiszta, rezzenéstelen szemekkel néz rá. A múlt órán a gyerek akaratának, önállóságának tiszteletéről beszélgettek. A lány iskolás hangsúlyozással sorolta fel a nevelési alapelveket. „Üres szavak” gondolta akkor csüggedten. Elvira egyszer már, egy korábbi alkalommal megnyílt, és akkor elmesélte öngyilkosságának történetét. Bevette a nyugtatókat és lefeküdt a szálaláson az ágyára. A kórházban ébredt fel. Bejött egy nővér és megkatéterezte. Közben annyit kérdezett: – Na, meggondolta magát? Elvira azt felelte – Nem. – Erre a nővér kiment. Ezután a lány órák hosszat egyedül maradt az ismeretlen kórteremben. Végre visszajött a nővér, hogy újra vizeletet vegyen. – Most már meggondolta magát? – kérdezte a meglehetősen kellemetlen művelet közben. – Nagyon untam ott magam – mesélte Elvira, – hát azt feleltem: Meg. Akkor kieresztettek.

Durván kivágódik az ajtó. Így, köpeny nélkül, alig ismeri meg a két lányt. Egydarabig ők is hozzá jártak órára, azután elmaradtak. Egyiküket a vékony, kis cigánylányt sehogyan sem tudta szóra bírni. Gyöngyi a félelem révületében élt, semmit sem értett maga körül. Ha kérdezték, peckesen a távolba meredt, és furcsa rátartiséggel vágta ki: – Köszönöm, nincsen hozzászólásom. – Úgy használta ezt a valamilyen taggyűlésen felszedett mondatot, mint az ördögűző varázsigt. A két lány most csapzott, a szemük me-reven csillog. Tán ittak is. Ahogy sportszatyraikat a szőnyegre dobják, az maga a vakmerő lázadás. Fiala Emmát szidják. – Az a lisztesarcú ribanc elküldött minket. Még a szállóról is kidobtak.

– Hová mentek most?

A kérdés fölösleges. A lányok visszamennek a falujukba. Magabiztosan szedelőzködnék. Azelőtt csöndben osontak a folyosón, most harsognak, trap-polnak. Szabad emberek.

A lányok által fölkavart izgalom nehezen ülepszik le. Elvira kezében kaucsuk baba.

– Tehát ott tartottunk, hogy a gyerek nem ilyen baba. Nem tárgy, hanem ember. – Mesterkéltnek érzi a saját hangját.

– Az a baj, – emeli rá a szemét őszinte bizalommal Elvira –, hogy tegnap a rendőrök bevitték a srácomat. Késelés miatt. Most nem tudom, mit csináljak. Írjak neki?

Elvira madonna arca kiszínesedik. Ujjai szórakozottan csavargatják a kaucsuk baba karját.

Kopognak. Bagi udvarias óvatossággal dugja be a fejét az ajtón.

– Ne haragudj, de oktatás lesz.

– Milyen oktatás? – Bagi megvonja a vállát. – Azt mondták, neked is szóljak. – Bagi hónapok óta alig leplezett megkönnyebbüléssel mászkál a házban. Gyereket vár, s így rövidesen bizonytalan időre kikerül a mindennapos verkleiből. Amíg kikerül, addig viszont igyekszik mindenkiével jóban lenni. Nem szeretné, ha kellemetlen meglepetés érné, amikor visszajön.

A földszinti díszterem ajtaja nyitva, sokan ülnek már bent.

Az ajtóban Alizzal találkozik.

– Miről lesz szó? – Megint megfigyelheti, hogy Aliz mennyire irtózik a rövid, egyenes kérdésektől. Úgy védekezik ellenük, mintha durva támadás érte volna. – Majd megmondják. Nem tudod kívánni?

Fiala Emma nehéz testével, fehér köpenyében az első sorban ül. Mindenki itt van. Az adminisztrátorok a könyvelésből. Itt az öreg, nyugdíjas gépirónő is, aki minden délután elsírja magát Aliznál, mert fél, hogy rákot kap. A sok fehér köpenytől világos a terem. Az ondolált hajú női fejek között nincs egyetlen férfifej sem. Fényi kartársat keresi a szemével. Nem találja.

Megjelenik az előadó, gyors léptekkel a piros drapéria elé tolt asztalhoz megy. Fekete, szabályos arcú fiatalember, a haja merev tincsbe igazítva kunyorodik a homlokán. Biztosan hajolajat használ – gondolja és igyekszik úgy ülni, hogy lásson valamit. A fiatalember mikrofon nélkül beszél, és olyan gyorsan, hogy a szavakat alig érteni. Már vagy öt perce tart a felolvasás, de még mindig nem tudja, mi a téma. „A fejlődés menetéhez szükséges létesítmények...” – ezt végre megértette, de a sokszor hallott mondatfordulat menthetetlenül elaltatja a figyelmét. „Néhány adattal szeretném érzékelteni...” Körülnéz. Fiala Emma a hasán összekulcsolt kézzel, egyenes tartásban ül, szemeit az előadóra függeszti. Bagi összeráncolt homlokkal bámulja a térdeit. „A német nemzetiségű lakosság a többi nemzetiségekkel együtt...” Na végre. Kicsit megkönnyebbül, hogy végre megértette az előadás témáját. És rögtön ezután kínos, nevethetnékhöz hasonló ingere támad. Van valami megfoghatatlanul, hátborzongatóan képtelen abban, hogy ez a sok fehérköpenyes nő itt éppen a németajkú lakosság jogairól hallgat előadást.

Körültékint a teremben. Mindenki szótlanul ül a helyén. A hátaк bele nyugvó közönyt fejeznek ki. Az előadó kezében apró betűkkel teleírt kötegni lap. A férfi elszánt arcáról lerí, hogy minden egyes lapot végig fog olvasni.

Ekkor ismeretlen, lázító erő telepedik az agyára. Ez az erő eltávolítja őt saját testétől, munkahelyén játszott szerepétől, mintha szellem alakban lebegne a teremben, mindent hall, de semmihez nincsen köze, ami körülötte

történik. Egy ideig szórakoztatja ez az állapot, az előadó hangja távoli szűnyogdörgés. Hirtelen félni kezd. Szédül a magasban, émelyeg. Bizonyos határokat átlépett és nem talál vissza. Pontosan érzi, hogy tennie kell valamit, valamit, aminek következménye van, különben megsemmisül, elsodródik a levegőben, az egyenletesen daráló hang hullámain.

– Maga is nemzetiségi?

Most megtörtént. Itt, ezek között a nők között ez az előadás közben feltett kérdés – botrány. Fiala Emma döbbsen néz rá. Bagi érdeklődve. Bagiban a sok fegyelmélettség és józanság mögött mintha szunnyadna valami a lázadás vágyából.

Az előadó viszont csodálatos átalakuláson megy át. Leengedi gyöngybetűkkel teleírt papírlapjait, feszült vonásai megnyílnak. Ha beolajozott haja is összeborzolódna kissé, a metamorfózis tökéletessé válna.

– Igen, én is az vagyok. – Keresi szemével a kérdezőt. Halálos csönd van.

– Milyen?

– Német. – Tömondat. Óriási feszültség. Ez az ember szárazon hadart idáig és most ilyen súlyos tömondatokat mond.

– S ez milyen érzés? – hülye, gyerekes kérdés, de éppen ez szabadítja fel az előadót, akiben a provokációt sejtő gyanakvás most elalszik, hiszen nők ülnek körös-körül, s ők ilyen gyerekesen és mégis lényegbevágóan szoktak kérdezni.

– Hogy milyen? . . . – a gyöngybetűs lapok végleg az asztalra kerülnek.

– Hát ez elég összetett dolog. Ha valóban érdekli magukat, szívesen beszélék róla.

Csak hogy baj van. Az érdeklődés csak a pár feszült percre tartott, amíg felborulni készült a ritmus. De most, hogy helyreállt a rend, s a mondatok ismét szabályosan követik egymást, a németajkú előadó várható vallomása senkit sem érdekel. Pedig ez hallásra is más beszéd, mint az előbbi. Szaggatottabb és mégis jobban érthető. Viszont méretei beláthatatlanok. Akik a papírlapok fogvatkozását figyelték eddig, most iránytű nélkül maradtak.

A fehérköpenyes nők susogni kezdenek, s gyilkos pillantásokat küldenek a kérdező felé, aki ostoba fontoskodásával ilyen előnytelenül befolyásolta a dolgok várható menetét. Egyedül Fiala Emma tekintete sugároz némi megértést. Őt ugyanis megrótták már a politikai előadásokon tanúsított passzívitásáért. Ő maga is szívesen kérdezne, csak nem tudja, mit.

Az előadó tíz évet fiatalodik, miközben magyaráz. A személyesebb fordulatoknál lámpalázasan elmosolyodik, kezével heves mozdulatokat tesz. A zaj egyetlen méreteket ölt. Az előadó hirtelen magára eszmél. Elkomolyodik.

– Kielégítette a választ? – mintha még várna valamire. A pillanat azonban elszaladt. Ő zavartan lapit a tömegben. A zaj már fenyegető.

– Igen, köszönöm szépen. – Még ki se mondta, csikorognak a székek, a nők megrohanják az ajtót.

Leszalad a földszintre. Gergő alszik. Az idegcsillapítók leteperték végre. Egyik lába föl van húzva, mintha a levegőt taposná. A gyerekest még álmában is a nyugtalanságot sugározza, nem az elcsitulást.

Egyszer betévedt az újszülöttek szobájába. Az ajtó előtt gondozónők cigarettáztak. Áhítattal hajolt az ágyak fölé, a valószínűtlenül törékeny testcskéék körül még ott lengett valami a születés misztériumából. Hirtelen felnevetett egy gondozónő a folyosón. Ő meg ugyanabban a pillanatban észrevette, hogy az ágyak babakék zománca alól néhol kifénylik a mezítelen vasváz. Tehetetlenül álldogált az alvók között, a kicsikért való aggodalom a helyéhez szögezte.

Az ebédlőben alig lézeng már pár ember. A molett tálalónő egy székre áll és kezdi kiszedni a falra tűzött vörös vászoncsillagból a gombostűket. – Mosásba adom már ezt is a függönyökkel együtt – magyarázza. Felágaskodik, vastag lábikrája megfeszül.

Az orvosi szobában vendég van. Egy szakállas férfi. Magas tenorhangján affektáltan mesél egy történetet. Kriszta, a testvér-intézmény pszichológusnője, ideges lábszárait előrenyújtva, törzsét hátradöntve kacag valamin, amit a szakállas az előbb mondhatott.

– Egy csecsemőotthonban luxus a pszichológus, mondják meg őszintén, nincs igazam? Én napokig bezárkózhatom a szobámba anélkül, hogy hiányoznék valakinek. A múltkor már arra gondoltam, megpucolom az ablakokat, hogy legalább ezzel hitelesítsem a létemet.

A szobában a diplomások meghittsége honol. A beszéd kicsit lefojtott, mert a fal másik oldalán a főnövérek szobája húzódik, s az már idegen felségterület. A szakállas a tömött karfájú fotelben ül, keze lágy, ernyedt mozdulatokat ír le a levegőben.

Nézi a szakállast. A figurának egyetlen olyan részlete sincs, amely önmagában taszítaná. De bizonyos részletek együtt: a profétikus szőrzettel álcazott tanácstalan arc, a farmernadrágban hetvenkedő, vékony láb, mint megannyi család – irritálják. De ellenérzésében szemmel láthatóan a többiek nem osztoztak. Egyetértő kuncogásaikkal inkább hízelegnek a vendégnek.

– Egyszer bementem az egyik gyerekszobába – hallja megint a szakállas hangját, – a gondozónő meg fogta magát és kiment. Az a tíz gyerek egészen megvadult. Mire az egyiket leszedtem az ablakpárkányról, a másik már javában püfölte a társa fejét. Ezután hetekig nem mertem bemenni egyik szobába se.

– Ez pont így van! – mondja Kriszta felvillanyozva. Kriszta fiatal diplomás. Ha néha átjön tapasztalatcserére, idegesen surran le-föl a házban. A gondozónőket behúzott vállal, alázatosan kerüli ki. Most mintha kicseréltek volna.

– És miért mentek ki a gondozónők a szobából? – alig ismeri meg a saját hangját. Mindannyian ránéznek. Bagi arca határozottan elutasító: „mi a csoda van ma veled?” Kriszta mindig is úgy nézett rá, mint egy ismeretlen fajtajú állatra. A szakállas láthatóan nem tudja, hová tegye a közbeszólót. Barát? Ellenség? A rangját sem ismeri. Krisztára néz, meg Bagira, de azok lesütik a szemüket.

– Hát miért! Bosszúból természetesen. Ezek robotolnak és irigylik a semmittevőket.

– Miért, maga semmittevő? – Kriszta tüntetően szedegeti össze a holmiját. Készülődik. A szakállasnak kezd leesni a tantusz. Hirtelen távoli és

bölcs lesz, mint egy rutinos tévériporter, aki miközben kellemetlen alanyát bölcsen leszereli, a nézők elismerését is ki akarja érdemelni.

– Talán maga sikeresebben ténykedik itt?

Kriszta félhangosan beszélget Bagival. Ebből igazán érezheti a szakállas, hogy a többiek mit gondolnak.

Ahogy elborítja a düh, megkönnyebül, mint amikor egy soká bujkáló tüsszentés végre a felszínre tör. „Te kretén!” gondolja, miközben feláll, és nem törődik Bagi értetlen tekintetével. „Te genny!” Igyekszik úgy kimenni a szobából, hogy abban a legkevesebb pátosz se legyen. Erre a kreténre még rácsapni sem érdemes az ajtót.

De már az ajtókilincset fogva érzi, hogy dühe aránytalan a helyzethez képest. A szakállas végeredményben nem mondott semmi olyat, amiben ne volna valami kis igazság. De talán éppen ez volt a baj. Vagy talán a hanghordozása. Homályosan sejti, hogy a szakállas talán éppen azért ingerli annyira, mert valami közös van kettőjükben, bár ez a közösség távoli, torz, de egy szinten mégis létezik. Ezekről a félig öntudatlan sejteésektől azonban csak még dühösebb lesz.

Dúltan rohan a folyosón. A lába beleakad az egyik leszerelt villanydrótba, elhasal.

– Jaj istenem! – sóhajt fel valaki tréfásan a feje fölött. Egy fiú az a házban dolgozó szerelők közül. – Ez igen! A fiú legguggol mellé a mészporos földre és a térdét nézi. A harisnyája teljesen tönkrement, a térdét belepő, fehér por alól lassan szivárogni kezd a vér. Kábultan ül a földön. Ahogy megmozdítja a lábát, fájdalmasan meghúzódik térdén a friss seb.

– Maradjon már nyugton. – A fiú elővesz a kabátzsebéből egy összehajtogatott zsebkendőt. – Tiszta! – mutatja jókedvűen. Érdekes, hogy senki nem jár erre a folyosón. Az ablakon békésen ömlik be a napnak egy fénypázmája. Porszemek szállnak benne. Nem kíván megmozdulni, szótlanul ül a földön. A fiú óvatosan tisztogatja a térdét. A folyosó orvosi szekrényeit bámulja. Mintha nem is azok a szekrények lennének, amelyek mellett már annyiszor feszült idegekkel elrohant. Az egész folyosó megváltozott. A tárgyak állandóságot árasztanak, nyugodtak, mint egy civil lakásban.

Váratlanul valami boldogsághoz hasonló érzés önti el a mészfoltos kövön ülve. Élménye az időhöz kapcsolódik, amely hosszas szétszakitottság után végre beérte önmagát. Mintha egy kergetődzésnek vége szakadt volna. Az érzés teljesen személyes, ugyanakkor személytelenül tág. Most már igazán fel kellene állnia, de jó nézni a fiú nyugodt mozdulatait, ahogy a maradék vizet a pohárból a zsebkendőre önti, a zsebkendőt pedig ráteszi száradni egy oldalára fektetett ajtószárnyra.

Most végre jobban szemügyre veszi a fiút. Az ilyesfajta izmos, józan emberek szeretik, ha a nők rendben tartják őket. Ennek a fiúnak is vasalja valaki az ingeit. A gondolat lehangel. Amióta Márkkal kettesben élnek, ott-hon fut minden. Vasaló már hónapok óta nem volt a kezében. Örül, ha a gyerekre mindennap tisztát adhat.

– Fáj még? – A fiú törte meg végül a csendet. Összemosolyognak.

„A mai ingeket nem is kell vasalni” – gondolja együgyűen és valami-képpen kacéran.

– Zsiga! Merre vagy! – oly hirtelen ugrik fel, hogy kiserked a vér a térdéből.

– Hát . . . köszönöm – motyogja. Súlyos test alatt döng a lépcső. Őt a közeledő lépések oktan rémülettel töltik el. Hátra se nézve sántikál be a főnővéri irodába.

Emma és Aliz összebújva ülnek a fehér műbörpriccsen. Az ajtónyitásra idegesen kapják föl a fejüket.

– Gyere! – hívja Aliz. Az arca piros, a szeme csillog. – Gyere már! Írj egy állatnevet!

– Minek?

– Na, írd már és ne kérdezz! – erőszakosan, követelő tartásban áll, enyhén liheg. – Írd már az istenért!

Azt írja: kutya.

– Jó – diadalmaskodik Aliz – most két tulajdonságot írd!

Semmit sem ért az egészből. – Mit?

– Hogy milyen a kutya. Jaj, te! Hát engedelmes . . . hü . . . Írd!

– Na, most te mutasd meg, Emma, mit írtál! – olvassa: – Héja... vad...

– Aliznak le kell ülnie a nevetéstől – vérszomjas...

– Mi a csoda ez?

Aliz szemérmesen suttog. – Hát ilyen vagy az ágyban. Én először azt írtam: tetű... lassú... utálatos – súgja még mindig vörösen Aliz.

Benyit az óvodások játéktérébe. Márk ott játszik a közelben. Fölnéz, meglátja az anyját, izmai összerándulnak, egy pillanatig tétovázik, azután visszafordul a társához. Tanácstalanul áll az ajtóban. Máskor kitárja a karját és a gyerek kacagva beleszalad. Csak félig érti, amit a fiatal óvónő magyaráz.

– Egy kis baj volt . . . a nagyfiúk bezárták . . . börtönösdit . . . a tévé az oka . . . – közben odavezeti Márkot az anyjához.

Érzi, hogy az apró körmök belemélyednek a tenyerébe. Alig tudja levenni az óvodai ruhát, csupa feszülés a gyerek teste.

– Te rohadt! – mondja hangosan, tagoltan Márk. Az öltöző megdermed. Mindenki némán öltöztet, de az összes fül feléjük fordul. Erre nincs mit felelni.

– Te rohadt! – mondja újra, még hangosabban Márk. Ez már kihívás.

– Hallod mit mondott? – szólal meg a hátuk mögött egy kislány. – Azt mondta az anyukájának . . .

– Csönd legyen. Te ne mondjál ilyet.

Ügyetlenül öltözteti Márkot, nem találja a gomblyukakat, guggolva rálép a saját szoknyájának a szélére.

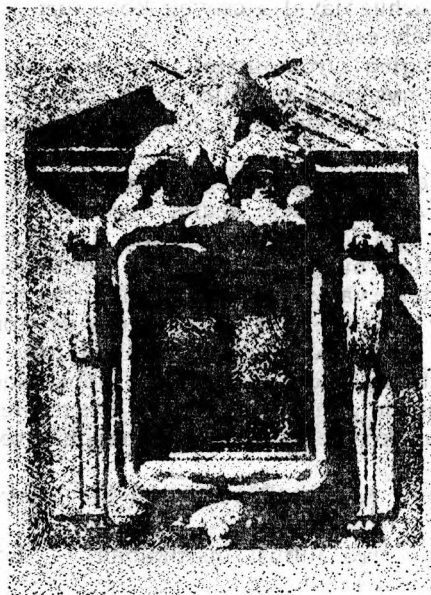
Kint már sötét az utca. Télen hamar alkonyodik.

Felemeli Márkot a karjába, mint egy csecsemőt. Márk feszes izmai lassan elernyednek. Odabújik az anyjához.

– Miért nem jöttél?

- Siettem, ahogy tudtam.
- Már úgy akartalak.
- Mit játszottatok ma?
- Nagyon rondát. Nem mondhatom el.
- De mégis.
- Aja! Mi az a börtön?
- De most már menj a saját lábadon. Nehéz vagy.
- Na, mondd már, mi az?
- Elmondom, amíg a buszhoz érünk.
- Kis Aja.
- Kis Márk.
- Nem vagy rohadt.
- Örülök.

Kézenfogva imbolyognak, ahogy az utca sodorja őket.

29CCAR; ARLAKA

ASACy

2011
V218

Moszkító

(Lakótelepi mítoszok)

Túlságosan fáradt volt ahhoz, hogy azonnal elaludjon. Előbb valahogy ki kellett lazítania csomóba gubancolódott idegeit, annál is inkább, mert másként – nemegyszer megesett már – azzal álmodik, amit lefekvésig gépelt, ez esetben amerikai deviza- és vámszabályokat fordított, s tudta, keserves álmokkal tüzdelt éjszakának néz elébe, ha sürgősen ki nem veri fejéből a még benne zsongó mondatokat, figyelembe véve, hogy az utazási irodák 3 százalék jutalékot és 1,5 százalék igénylési költséget számítanak fel.

Elviselhetetlenül meleg volt. A betonfalak most okádták ki a napközben felszívott forróságot. Bőrét nedves hártya borította. Először csak derekáig tolta le a takarót, azután teljesen lerúgta magáról. Meztelenül feküdt az éjszakában. A vonalak, képek lassan kifakultak, szürkén vibráltak, mint egy elromlott televízió képernyője, időnként meg-megugrottak és összefolyva száguldottak tovább, ahogy a szerelő csavarhúzójával a csövek közé túrt, külön kiviteli engedélyhez kötött áruk kivitele esetén.

A vibrálás nem szűnt, a készülék végleg elromolhatott, halvány zúgás szállt föl belőle, nem szűnő, pókháló vékonyságúra halkuló, majd ismét erősödő zúgás. Erősödése-gyengülése nem volt szinkronban a vonalak futásának ritmusával.

Felpattant a szeme. A mennyezeten az odakint surrogó autók bevetődő reflektorfénye gyűrűzött a lámpa körül. A zúgás nem szűnt. Lassú, fészkelődő mozdulatokkal fordult a fal felé és újra lehunyta a szemét, de a hang változatlanul ott lebegett a füle körül, holott hunyt szemhéjának vetítővásznán most egészen másfajta műsort vetítettek: valami körvonalazhatatlan sárga nyüzsgést. Gyöngült, erősödött, olykor meg is szűnt, de csak egy-egy pillanatra, azután változatlanul folytatódott. „Mi ez?” nyitott szemmel figyelt. A láthatatlan zajforrás, most feléje tartott, majdnem belebújt a fülébe, riadtan megmoccant. Nem tudta, meghatározni, de annyit bizonyosan érzett: nem a hang erősödik, a hangforrás mozog egyre közelebb, őfelé, s ez meghatározhatatlan rémülettel töltötte el.

Felkattintotta a villanyt, felült. Figyelt. A bontakozó gyanú kisvártatva bizonyossággá vált.

– Szúnyog – mondta ki hangosan a forró júliusi éjszakában. – Egy szúnyog.

Szemével kutatóan körbetapogatta a légheret, de sehol nem látta a szúnyogtest apró helikopterét, a döngicsélés azonban ingerlően borzongatta, egy pillanatra sem maradt abba. Hirtelen egész teste jövendő csipésektől viszkett, összerándult, megvakarta a vállát, azután a karját, a combjához kapott és azt is végigdörzsölte. Bőre minden egyes négyzetmétere préda, valamenynyí pórusa a fullánk behatolásának feltételezhető helye, a síkok és domboru-

latok: megannyi rejtett leszállópálya, s mind a landolásra várón odafent köröző, motorját túsírozó gépet hívogatja.

Magára húzta a takarót, pillantása ide-oda cikázott a könyvespolcok, a mennyezet, az aszúrozott falvédő között. Semmit sem látott, sem meghatározható, sem meghatározhatatlan repülő tárgyat vagy élőlényt.

„Ha a fejemre húzom a takarót, ha az egész testemet beburkolom, nem találhat meg, nem marad szabad terület, nem szállhat le.” De ekkor a hőség újabb rohama sepert be az ablakon. A döngicsélés hullámai ott gyűrűztek körülötte, s most apró, sötét pont lebbent át a lámpafényen. Megbabonázva követte pillantásával, de még meg sem moccanhatott, a pontocska újra eltűnt, tekintve tetővén kapkodott utána, hiába. A zümmögés azonban változatlanul jelenvaló volt, belengte a szobát, váltakozó erővel ostromolta sokkal erősebb zajokat is elviselő dobhártyáját, a döngicsélés halkulása, és erősödése mindannyiszor meglepte, falhoz állította. Csak egy valamiben volt biztos: soha meg nem szűnik, ha nem tesz ellene valamit.

Az ágy szélére ült. Meztelen talpa a durvaszövésű szőnyegen pihent. Az ablakon váratlanul üdítő léghullám tolult a szobába, meglebbentette az állott levegőt.

„Balról jön. Az írógép felől.” Odakapta a fejét, aztán hirtelen elbizonytalanodott. „Inkább talán jobbról, a polcoktól.” De arrafelé is hiába kutatott.

– Mit érdekel – vont vállat, s már újra hanyatt akart feküdni, amikor fekete pont zizzent el a szemközti fal világos tapétacsíkjai előtt. Most már nem vesztette szem elől. Testsúlyát lassan az ágy széléről lelógó lábára helyezte, és óvatosan, hajlott derékkal felállt, arca közeledett a falhoz, merev nyakkal bámulta a lebegő valamit, mely lassanként elvesztette pont jellegét, kibontakozott, akár a szövet a nagyítóüveg lencséje alatt. Hat hajszálvékony lábacska függött a levegőben, mereven kiterjesztve a rezge szárnyak alatt, s egy tizedmásodpercre még mintha a földnek szegezett fullánkot is felismerte volna.

Kezét lassan előrenyújtotta és villámgyorsan lesújtott. Tenyerének éle fájdalmasan rossz szögben csapódott a falnak, sziszegve kapta hátra, a szúnyog eltűnt. Bambán állt, változatlanul vadászatra görbült testhelyzetben. Most, hogy szem elől vesztette a szúnyogot, hangja ismét egyre idegesítőbb lett, hátraugrott, vaktában hessegető mozdulatokkal kaszálta, szeldelte a szoba levegőjét.

– Malária – mondta fennhangon, s hevesen összerándult, mintha máris a váltóláz rohama rázná, hideg verejték patakzott a hátán, combja belső felén és két combhajlatán, ott, ahol vesszeje függött a padló felé, mint valami mérőőn. A döngicsélés újra közeledett, sarokba szorította. Hátát a falnak vetve hadakozott-vagdalkozott ezerszeres túlerő ellen halálra szánt vitézként, az izzadság szaporán folydogált, haja tövétől kis patakok eredtek, s futottak alá a homlokán. Malária! Újra terjed a malária. 100 millió megbetegedés a Fülöp-szigetek és Törökország közötti sávban, gyógyszer egyelőre nincs. Az új vírus közömbös az eddigi szerekkel szemben. Európa vigyázz! Új piacért tülekvő üzletemberek, a kapcsolatok kiszélesítéséért ácsingózó katonai tanácsadók portyáznak arra és ajándékba hazahozzák a maláriát vagy párnázott ülésű gépeiken magát az Anophelest, a hideglelés szúnyogát. Manilában kongresszust rendeztek, tudományos előadások tucatjai hangzottak el a szálloda tizenhatodik emeletén, a nemzetközi hírű professzorok féltek lejjebb ereszkedni, talán semmit sem láttak a városból, a légkondicionált épületben

éltek, ettek, moziztak, úsztak és üléseztek a manilai Hiltonban; a tizenhatodik emeletig nem szállnak fel a szúnyogok. És a manilaiak a földszinten? – Ez csak a hatodik, a hatodik, a hatodik.

Hátha him. Egy veszélytelen him. Csak a nőstény ártalmas. Hátha him. – Nem – rázta meg a fejét, mintegy válaszolva önmagának –, nem olyan a hangja, ez jön és belém döf, amikor nem is sejtem. Hátról jön, a hátam közepébe ereszt a fullánkját, ahol még csak el sem érhetem, hanyatt vetem magam, hogy agyonnyomjam, de akkor már késő lesz, bennem a méreg, iz-zadva-fázva vergődöm a padlón, a rohamok visszatérnek, legyengülök, a végén lépni sem tudok majd. – Látta magát csonttá soványodott, lázverte testtel ténferegni az ágy és az ablak között oda-vissza, oda-vissza...

Rohamra indult, hogy végezzen a szúnyoggal.

– Vagy ő, vagy én – hörögte. – Egyikünknek vesznie kell.

Felkattintotta az asztalra erősített dolgozólámpát, s a szoba belseje felé fordította a fényt felerősítő-tükröző ernyőt. Mint őrszem a börtönsarkon álló fatoronyból, pásztázta végig a fénysugárral a terepet, s a szúnyog talán úgy érezhette magát, akár a szökéssel próbálkozó rab, ha szívdobogva kushad a földre, hogy elkerülje a fénypásmát s felfedezés esetén az őt célzó golyókat – mert elhallgatott.

– Meg kell halnia, vagy én halok meg. Belém mélyeszi fullánkját, át-metszi bőröm rétegeit, bőröm előbb tiltakozik, aztán enged, s mikor a dög eléri a legelső, bármily aprócska hajszáleret, szívni kezdi a vérem, telhetetlen a gyomra, nyel és nyel, véremmel keveredik nyála, a viszkető kis daganatban elülteti a mérget, mely majd lassan elpusztít, kóborló lázfészekké tesz, kinint nekem, kinint gyorsan, sokat.

Megpillantotta a szúnyogot. Az ajtó előtt ingott a levegőben. Rohamozott; elérte az ajtót és rácsapott a fehér deszkára, tenyere nagyot döndült, az ajtó kicsapódott, a szúnyog felröppent, fel a mennyezet felé. Talán csak most vette észre a valóságos erőviszonyokat.

Óvatosabban, hátha megvadul s akkor végső elkeseredésében támad. Pillantása kutatóan söpörte a mennyezet fehérjét, s a fonatos kosárhoz hasonlatos lámpaernyő mellett meg is találta amit keresett, ott pihent a halálos kór csiráit hordozó vad.

Emil bácsi, nagyapa öccse hetekig hasalt a kaktuszok között. Ez a Grand Chaco-i háborúban történt, Paraguay és Bolívia vívták a harmincas évek elején, valami terméketlen sivatagos kiszögellésért, melynek mélyén olaj rejtőzött, hosszú, véres háború volt, bár a véres pontatlan kifejezés, szomjan halt szépen mindkét hadsereg. De Emil bácsi, nagyapa találékony öccse, aki valamilyen emigrációs kaland következtében szegődött a paraguayi hadseregbe, vízszállító sofőr volt, s amikor egy eltévedt akna szétverte a motort, betolta a tartálykocsit a bozótosba, vagy húsz méternyire az úttól, s a kaktuszok közé hasalt. Vize volt, s rövidesen már a leleplezéstől sem kellett tartania, mivel a század, amelynek a szállítmányt szánták, harmadnapra az utolsó emberig szomjanhalt. Csak az ellenség kezébe került foglyok éltek túl őket valamivel, ők ötödnapra veszték szomjan bolíviai fogvatartóikkal együtt. Emil bácsi, nagyapa öccse azonban nyugton hasalt a kaktuszok tövében, és talán nem is esik baja, ha arra nem téved egy szúnyog, egy Anopheles, s Emil bácsi, nagyapa már Magyarországon is túlélésre idomított öccse, egy hét múlva váltólázbán fetrengett a hiábavaló volán mellett. A Nap tüze szeme láttára perzselte semmivé a biztonságos kaktuszokat, de ő kibírta valahogy és túl-

élte a Grand Chacót is. Harmadnaponként ismétlődő maláriás rohamok között hajózott haza, lázkinozta teste túlélte még a deportálást, két év börtönt az ötvenes években s csak azután vitte el egy lázroham. Utolsó pillanataiban talán a Grand Chacói Anophelest látta maga előtt, amint vállára száll, s ő késve csap oda.

– Előre. Utána. Ő, vagy én – az asztalhoz lépett, s mielőtt felhágott volna rá, félretolta a gépet, benne a befűzött papír a félbemaradt fordítással, az utas vámbüntettet követ el, ha a megszabott határt meghaladó értékű vámárut von el szándékosan a vámellenőrzés elől vagy annak összegéről valótlán nyilatkozatot tesz.

Az asztalra lépett, de így csak a mennyezet egy töredékét érhetette el, s azt is csak ügyel-bajjal nyújtzkodva. Aktszoborként állt az asztallapon: „Férfi szűnyoggal” (Ferenczi iskola), meztelenségét megvilágította a lámpafény, verejtékes bőrét a kinti hűvösebb levegő simogatta jólesően, de nem hűlt le, elszánt harag forrt benne: vagy ő, vagy én. Erről a helyről hiába hadonászott, a mennyezet túloldalán jólesően pihenő dögöt el nem érhetette. Az bezzeg lóghat lefelé, nem száll fejébe a vér. Utána! Előre! Fellépett a falra, vízszintesen, az asztallappal párhuzamosan lebegett a szobában, lába rendületlenül vitte előre, csak a mennyezet egynemű fehérjét látta, meg a szokatlan szögben elégörbülő könyvespolcot, talpát, mintha szívókorong rögzítette volna a tapétára, átlépte a fal és a mennyezet találkozásának derékszögét s már fejfelé lefelé függött, lenyúlt s a levegőből kissé oldalra irányította az asztali lámpát, ne tüzzön a szemébe vakító fénye, azután az Anopheles felé indult, ellépkedett a mennyezetről függő csillár előtt, mely most, mint óriási kötél-szárú, vesszőkelyhű virág nyílt előtte, közepén száz vattos bibe. Lenézett, felülről látta összedúlt ágát, a durvaszövésű rongyszőnyeg csiricsaré mintáit, s a földre hajigált újságokat, melyek úgy lebegtek a mélyben-magasban, mint fekete szalagcímes szárnyú lepkék. Már a szűnyog fölött állt, egy pillanatra sem tétozva, eltaposta meztelen talpával, meg sem érezte, s ahogy visszavonta lábát, ujjhegynyi szétkent foltot látott alatta. Elégedetten sóhajtott, izmait a diadal jóleső feszültsége járta át. Továbblépkedett, lejött a könyvespolcok által szabadonhagyott falsávon, s egy pillanat múlva már újra a padlón állt, nyakát kitekerve még egyszer szemügyre vette művét. A folt még őrizte a szűnyog alakját, már amennyire egy ilyen lepréselés után őrizhette. Gyilkos fullánkja önnön testébe tört.

Verejtéke felszáradt, fejében csillapult a zsibongás, majd teljesen megszűnt. Helyére tolta írógépét a félig teleírt lappal, amennyiben ezt meg nem haladó értéket képviselő értékű árut rejt el, úgy cselekménye vámszabálysértésnek minősül.

Az ágyra zuhant. Érzékei lassan kikapcsoltak a jótékony csendben. Szemhéja mögött sötétkék és ibolya színek jelezték az álom közeledtét.

Távoli, halk, szinte barátságos zöngés lopakodott elő.

Semmi kétség.

Felugrott. Mintha máris elérte volna az ellenséges fullánk. Fényt gyűjtött és pillantását odaszegezte, ahol az imént agyontaposta az Anophelest. A fekete foltot kereste, a préselt tetemet, melyet egy életre a plafonra tapasztott. De nem tudott miben megkapaszkodni, a makulátlan mennyezet hófehérjét semmi sem törte meg. Repedés, folt sehol. Háta lassan meggörbedt, lecsúszott a tapéta mentén a sarokba, mellére szorított térde mögül védekezőn meredt előre két csupasz karja. A zümmögés közeledett.

Bartók: III. zongoraverseny

*Nem lassan dől le
ez a város. Ideje sincs
fölvért porába túlni.
Egyszerre
– mint a szügyön
dőfött bika –
lerogy. S magával rántja
kilúgozott egünket
horpadt napot
ragacsos levegőnket.*

*A kozmikus ütés után
elmélyül az üresség.
Aztán a fájdalom
párázata remeg.
Majd hirtelen
– úrszél faragta kő-arany –
följön a nap
mögötte a homorú
égtükör s a levegő is
alján robogó patazajjal.*

*És lent a törmelékből
kisarjad a kristályvirág.
Kipattannak tűszirmai
egyből bokornyai és
mindegyikből újra egy
kristálybokor
s villog a szögletes
ásványi tánc az űrben
tejútak szalagjai közt.*

*Fölülről, egy tömegben
zuhog le rá
az űrsötét s a napfény.*

A Mester naplójából

*a reflektorokat félrefordítottam
s ő szeliden ült
a kontrafényben*

kérdezte elszívhat-e még egy cigarettát
majd igazított a drapérián
és nem mozdult többé

modulatlan is oly tökéletes volt
mezitlensége
mint akkor ott a mutatóvány
szívében
a terror egyenszín gyűrűjében –
nem szoborszerű nem állatias-szerű
és nem is eleven-szerű
csak egészen

s én éreztem
éreztem újra
mit jól tudhatok: nem gerjeszt
de borzaszt e szépség
hisz bennem a tökélyre éhes láng
kihunyt

megölni nem merem
menteni nem tudom
s mert már a leképezés pusztá kísérlete is
meggyötör
elhagyom végleg őt
(s ki tán még éltemben megtagad engem is)
rázúdítom
a cinkos Időt – –

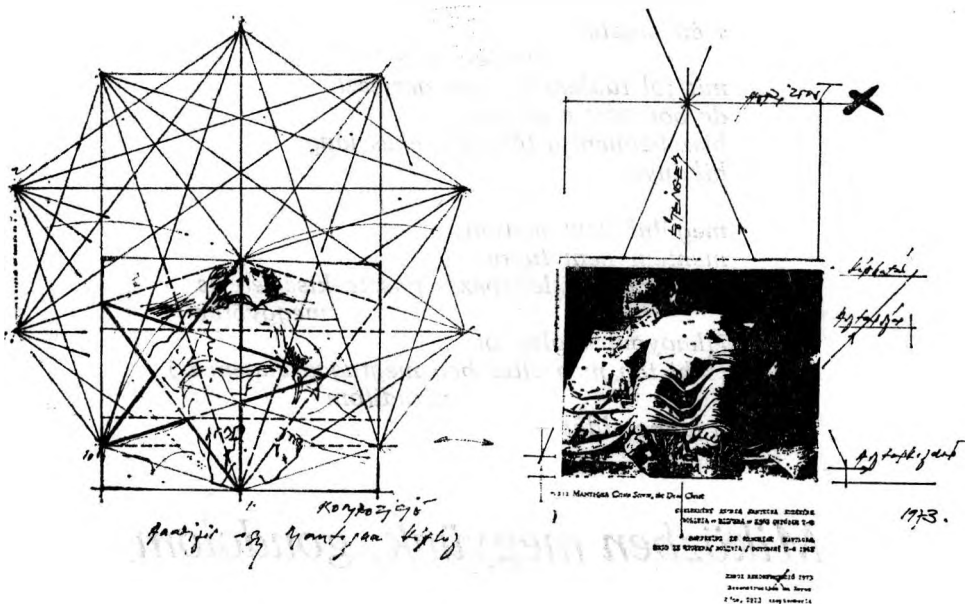
Miközben megyünk, gondolom

*mostmár a lehetetlen se szép: az elforduló
lányok arcéle, nyaka, az elkanyarodó utcák
hirtelen fényei, megérkezések ezüst horgonya
tányérok csöndje, a Sziget képzete
s az utolsó még épen maradt reflex*

*és kicsínységünk se szép már igazán:
eszmék ballonhéjú magvaként röpdülni
végül lehullni egy fázós térdecskére
s újracsíráztatni a fogadalmakat*

*valami démoni erő védelmez minket
még halálunkban is, a mérgekben is
bár vigyázunk magunkra, mint fotógörlek
a hamvas combjaikra, és élünk, élünk
s közben arcunkká gyötrül egy arc*

*már a lehetetlen se szép ebben a
vánszorgó reformercsődületben; számban
egy lassú dal kicsi motorja, vele működ-
teti magam; most csak halottakkal
vagy újszülöttekkel tudnék
beszélni*

NAGY LÁSZLÓ

6.

Ahogy Nagy László rövid versei nem „pacsirtás” dalok, úgy formai tekintetben hosszabb terjedelmű (hol „hosszú ének”-nek, hol „teljes vers”-nek, hol „létár vers”-nek mondott) költeményei sem valódi szabadversek. Amikor 1965 táján megkérdezik tőle, hogy miért nem ír olyan ritmikus verseket, mint öt-tíz évvel korábban, így válaszol: „csodálkoztam azon, hogy nem vették észre, hogy a szabadversszerű verseimben azért ezek a ritmusok jelen vannak, csak nem olyan szabályosan, nem annyira kanonizálva, mint a régebbi versekben. Én minden verssoromat ilyen szempontból manapság is megmunkálom...” A közbevetés után, hogy tudniillik manapság sem csak szabadverset ír, így folytatja: „Egyáltalán nem írok szabadverset az elfogadott szabadvers-meghatározások szerint. A szabadvers lazább, szabadabb, benne van, hogy »szabad«, szabadabb vers. Noha sokan azt mondják, hogy ezt a legnehezebb írni, mást mondok: ezt a fajta – látszólag kötetlenebb – verset, amit én mostanában próbálkozok megvalósítani, azt gondolom, hogy ez sokkal nehezebb. És azt hiszem, értelmesebb is magamnak ezzel a problémával foglalkoznom.”

A „hosszú énekek”-ben költészete a csúcspontokra jut fel. A hatvanas évek első felében írt költeményei (*Búcsúzik a lovacska*, 1963, *A forró szél imádata*, 1963, *Menyegző*, 1964, *A Zöld Angyal*, 1965) olyan vers-monumentumok, amelyekben egy szuverén költői világkép szólal meg. Hatalmas energiák zsúfolódnak bennük, erőteljes, dinamikus versek, hangvételük tragikus, gyakran haragos, szigorú és elkeseredett, de a katarikus hatást is magukban hordozzák. „Manapság, már jó ideje – vallja a költemények keletkezésével nagyjában azonos időben –, nagyon fontos dolgokat akarok elmondani. És fontos dolgok sohasem kapcsolatosak a derűvel valahogy. Fontos dolgoknak a következménye esetleg lehet. Nálam ez még nem következett be. Én nem is akarok tulajdonképpen olyan nagyon boldog lenni. Tán nem is tudnék akkor dolgozni. És én dolgozni szeretnék, míg élek.”

E terjedelmes verséptémények, nagyszabású vers-opuszok központi gondolata egy tragikus fölismerés: a régi értékrend, a paraszti életforma megváltozásának szükségszerűsége. Tragikus, mert az átalakulás megállíthatatlan, ugyanakkor magában rejt egy, a kultusz szintjére emelkedett életforma pusztulását; illetve: valóságos emberi értékek vesznek el, de a leszámolás, az életforma átalakulása törvényszerű. Ambivalens érzés tölti el. „Nem nosztalgiát sugall, hanem a változásban az életlehetőségeket kereste meg, de nem tagadhatta a fájdalmakat minden racionális valóságglátása és jövőképelete ellenére sem” – írja találón Ilia Mihály. S amikor e fölismerését a költő kifejezi, olyan gondolatot örökít meg, amely nemcsak honi érdekű, hanem az egész kelet-európai parasztság sorsát, történelmi változásait és válságait is érinti. Költészete ezért számít visszhangra különösképpen azokban a közép- és kelet-európai országokban, ahol ugyancsak napjainkban zajlik a paraszti életforma nagy történelmi átalakulása.

Az új, mítoszi nagyversekben két világ, a múlt és a jelen küzdelme szólal meg. *A Búcsúzik a lovacska* az elvesztött siratja és a régin diadalmaskodó újat köszönti. A feleségének ajánlott *A forró szél imádata* az emberre törő veszélyek ellen oltalmat és menedéket adó szerelmet ünnepli. *A Menyegző* talán a legérzékletesebben ütközteti a régit és az újat, az elvesztő tisztaságot és a rátörő szennyet. *A Zöld Angyal*, „a mindenkori magyar költészet egyik legnagyobb verse” (Csoóri Sándor) a paraszti világ pusztulásának fájdalmas képeit festi és új lehetőségek születését, a „tovább e jelen-világon” reményét zengi.

Az átváltozásélmény költői kifejezésére a ló képzetét használja föl. A lóképzetnek kivételes jelentősége van költészetében. A ló – Bata Imre kifejezésével – költészetének „mitoszi állata”. Mindaz, ami a lóval kapcsolatos, fontossá válik e motívumrendszerben. Aminek szerepe volt életében, az most költészetében is megjelenik, illetve részletező költői látomásainak tárgyi világát környezetében is megbecsüli: fekete fékszarat hord derekán nadrágszíjként, s lakása falán kedvenc lovának zabláját őrzi. „Hullván a naptár levele, nem földheti el ifjúságom. Lovam se halt meg igazán, csak átváltozott. Asztalomon ha sokáig könyöklök s nézem a Dunát: kékszalagos fejfel ő kel ki onnan szárnyasan. Csupa igazgyöngy a tollazata, s már csapkodja ablakom.”

A *Búcsúzik a lovacska* valójában egy ifjúkori vers, a *Kiscsikó-sírató* alapmotívumának a kibontása. A versszimfónia néhány eleme csaknem azonos formában már a húsz évvel korábban írt versben búvópatak módján megtalálható: „inkább földhöz verted halántékat” – olvassuk a *Kiscsikó-sírató*-ban, „fejemet szöggel televerik” – írja a *Búcsúzik a lovacska*-ban; „gyöngye a te csontod... a hajnali harmat széjjel őröli” – találjuk a korábbi versben, „még a fogaimat is megörlítek” – fordul elő a későbbi költeményben. A kiscsikó visszatérő jelzője, a „bársony” ugyancsak fölbukkan a későbbi versben („bársony-ajkam érted jár-ke”), s a motívum, amivel a *Kiscsikó-sírató* befejeződik – „minden reményünket befödi a hó” –, a *Búcsúzik a lovacska* versindító eleme: „Jaj, a hó, gyönyörűen kavarog a hó...” A „felező” ütemezés, a sorokon belüli két vagy három erős hangsúly is olyan, ami nemcsak a *Kiscsikó-sírató* rímtelen, kétütemű, éles, gyakran a mondathatárral egybeeső ütemhatárokkal elválasztott soraira jellemző, hanem a *Búcsúzik a lovacska* gondolati tagolódású, áthajlást mellőző, hosszú, rímtelen soraiban is föllelhető:

Jaj, a hó, gyönyörűen / kavarog a hó /
vascső-karámban / hó fátyolának bőkolok /
s bundásan, sárszeplős arccal / bennem nyihog / tipródva nyög /
ménese a halálnak, / horpasztott hasam: iszony /

A két költemény között a kapcsolat nyilvánvaló, de a különbség is. Ami a húsz évvel korábban írt versben vékony erecske, itt deltává szélesedett folyam, ami ott felvillanó költői jelkép, itt mitikus erejű látomás, ami ott sikeres hangpróba, itt kikristályosodott egyéni ritmus és versforma, ami a tizenkilenc éves fiatalember versében apró zenei futam, néhány félreismerhetetlen hang erőteljes leütése, itt nagyzenekarra hangszerelve, versszimfóniaként, az érett költő világképébe építve tér vissza.

A *Búcsúzik a lovacska* egyetlen hatalmas látomás, Nagy László világképének egyik nagy összegezése. A 173 sorból álló vers uralkodó eleme az élettől búcsúzó lovacska képe, „akinek” horpaszában fészket rakott a halál. A ló a kavargó hóesésben halálát érzi közeledni, s az emberek érzéketlensége miatt panaszkodik fájdalmasan. A vers monológyszerű: a lovacska megszólítja az embereket, hozzájuk beszél. A költemény belső szerkezetét, ritmusát, a látomásos képek sorrendjét előbb a lovacska testrészeinek a felsorolása szabja meg: „hasam”, „ajkam”, „szügyem”, „sörényem”, „orrcimpám”, „tüdőm”, „szívem”, „szám”, „fejem”, „fogaim” – tíz testrész a költemény első huszonzárom sorában. Majd a kép lassan elmozdul, átváltozik, vízióvá alakul, a leírás antropomorfizálódik, s már nem a búcsúzó, vascső-karámban álló lovacska látjuk, hanem közvetlenül a költő panaszát halljuk. A költeményben egyre súlyosabb vádak hangzanak el, a hangulat egyre feszültebb, világméretűvé árad a panasz, s a sorok megállíthatatlanul görgetik az ember, a világ bűneit. A vers ritmusát a testrészek felsorolása után a panasz litániaszerű ismétlése adja. Minden sor újabb közlés, újabb kép. Sorvégi pont, nagybetű nem töri meg hullámvázukat. A panaszkodó lovacska egyre ritkábban utal vissza magára. A versen eluralkodik a látomás. A világ képei ellenállhatatlanul nyomulnak előre, s valósággal modern haláltáncvízióvá forrósodik a költemény. A befejező rész aztán megint visszahozza a versindító felsorolást, megszaporodnak a testrészekre utaló fogalmak: „bőr”, „hús”, „csont”, „hátam”, „sörényem”, „szemem”, „ereim”, „vérem”, „térdeim”, „szárnyam”, „hajam”.

„fejem”, „fogaim” – tizenhárom névszó a költemény utolsó tizennyolc sorában –, s a panasz elcsöndesedő, megpihenő hangon ér véget.

A vers magja a búcsúzó, halálra készülő lovacska képe, melyet a költő látomás-sá fejleszt a versben. Tulajdonképpen egy konvencionális elemhez nyúl: a művészet ősi és gyakran visszatérő motívuma a ló, a görög és a germán mítoszokban (Aurora, Walkürök) éppúgy föllelhető, mint a mi Zrinyinknél vagy a reneszánsz és a tizenkilencedik századi szobrászatban. Nagy László világképében a ló képzelet új tartalmat kap. Ez a jelentés sokban rokon azzal a szándékkal, amivel a modern magyar képzőművészet és filmművészet ábrázolja a lovat: az előretörő civilizáció és az elmúló szépség közös jelképét láttatva benne. A *Búcsúzik a lovacska* jelképi tartalma rokon Huszárik Zoltán szomorúan-szép kisfilmjével, az *Elégia*-val, s a költemény alapmotívuma Kondor Béla képein is föllelhető. (A ló Picassónál is a jó principiumát jelenti.) Nagy László azzal fejleszti mitikussá és egyénivé a búcsúzó lovacska képét, hogy azonosul vele, s a világ pusztulásától való félelmét és vízióját vetíti bele. A vers így válik a mai korról szóló és a mai emberhez intézett figyelmeztetéssé, költői „prófétalássá”.

A *Kiscsikó-sírató*-ban a költő még kívülről látja, külső szemlélőként siratja a halott állatot, a *Búcsúzik a lovacska*-ban azonosul a pusztulástól féltő állat rettegésével, s maga is sir. Ott jobbra csak a ló pusztulása a szomorúság forrása, itt a világpusztulástól retteg a költő. Ami ott még „lefordítható”, „megfejtethető” kép, itt vízió és áradó képzuhatag. A vers ott a kisfiú magánpanaszának tekinthető, itt a kozmikus-sá tágitott veszélytudat kifejezése.

Míg a *Búcsúzik a lovacska* alap gondolatának megközelítését a versmagra, a költemény lírai előképére, „prototípusára” történő utalással kapcsoltuk össze, a *Menyegző* szépségének megértését a keletkezés, a vers külső krónikája felől kíséreljük meg, s hozzá a költő önvalloását használjuk föl. A vers egy friss bulgáriai utazás inspirációjára született, de élményi tartalma sokkal messzebb időre nyúlik vissza. Egy kevéssé ismert interjúból idézünk, ahol a költemény megírásának körülményeiről a következőket mondja: „1964 szeptemberében Bulgáriában jártam, s Neszeber szigetén falusi menyegzőbe csöppentem. Megragadott a kép: a tajtékos fekete víz, a vijjogó sirályok, a dárídózó násznép – s az ifjú pár, mely már alig várta, hogy végeszakadjon a farszortó ceremóniának és magára maradjon. Ez a kép nem hagyott nyugodni. Éreztem, hogy csak úgy használható versben, ha szimbolikus erővel ruházom fel. Eszembe jutott a magam ifjúsága, az 1950–53-as évek hangulata. Az ifjúság örök tennivágyására gondoltam, amit sosem tud igazán kielégíteni. Arra, hogy a mindig újat kereső ifjú embernek mennyi akadállyal kell megküzdenie, mennyi visszahúzó erőt kell legyőznie...” A látvány előhívja személyes emlékeit, az egyszeri benyomás általános érvényű gondolatot hordozó látomássá alakul benne. A *Menyegző* Nagy László lassan érő, hosszan formálódó költeményei közé tartozik. „Hazajövet megírtam az első tiz sort. Ott megakadtam, s hat hónapon át gyötrődtem a témával. Akkor elővettem az elkészült sorokat és húsz nap alatt megírtam a több mint kétszáz soros verset.” A *Menyegző* Berek Kati előadásában a költő egyik leghatásosabb, közönséget, versértő híveket toborzó költeményévé lett. (A vers előadásának ösbemutatója az Egyetemi Színpadon volt, a Szépirodalmi Figyelő – a kiadó hangos újságjának – első nyilvános műsora végén. Az előadást – ahogy a sajtóban írni szokták – „szűnni nem akaró tetszésvihar” követte; szinte éjfélig tartott az ünneplés.)

Nagy László fontosnak tartotta, hogy szándékát, a vers mondandóját előadása előtt egy alkalommal prózai formában is megfogalmazza: „a vers elhagyta az élmény kereteit, nem lett belőle úti beszámoló... hanem, szeretném azt hinni: egyetemes érvényű, küzdelmes beszéd, vonatkozik az élő emberiségre. A vers elé annak idején alcímet kívántam írni, de nem tettem. Ezt most bevallom önöknek, s a *Menyegző* alá odagondolhatják a következőket: Írtam a romlás és romboltatás ellen, minden visszavonó erők ellen, az ifjúságért.” (A vers egyik kéziratos változatán a cím után ez olvasható: „ifjúságunk emlékműve”). A költemény a képzeletből előhívott, ellentétes tartalmú képeket a lírai montázs-technikával szövi egymásba. A különböző verssikok

keveredéséből megszülető látomás olyan, mint két, egymásra vetített rajz, ahol a vonalak egymást metszik, olyan, mint egy Vajda Lajos-grafika.

1965-ben betölti negyvenedik évét. Ebben az esztendőben jelenik meg az új verseskötet tartalmazó kötet, a *Himnusz minden időben*. A következő évben a Szépirodalmi kiadja új gyűjteményes kötetét, az *Arccal a tengernek* címűt, mely a *Deres majális* és a *Himnusz*... anyagát foglalja magában. (Csak annyi az eltérés a *Deres majális*-tól, hogy itt hiányzik a versek alól a keletkezésre utaló évszám.) A könyv borítólapján közölt vallomásban írja: „Világos előttem, hogy a végzetes erők ellenére lettem költő, hogy végül is a szerencse fia vagyok. Szeretném, ha jelen gyűjteményes kötetemmel hódolhatnék nevelőimnek: a szülőföldnek és a csillagoknak.” Költészete értékeinek elismerése sem marad el: 1966-ban Kossuth-díjjal jutalmazták. A következő években pedig, 1968-ban illetve 1969-ben új műfordításkötetei is megjelennek. A *Darázskirály*-ról mondja: „Ez a gyűjtemény: válogatás, mégpedig azokból a fordításaimból, melyek az elmúlt tíz évben kerültek ki a kezem alól. Az első és nagyobb rész: spanyol, angol, észak-amerikai, kubai, francia, bolgár, román, orosz és régi kínai versek; a második rész: balkáni népköltészet. Íme, előttem a csupa vers ötszáz oldalas könyv – benne mennyi energia, nappalom és éjszakám!” A kötet címét Kondor Béla festményétől kölcsönözte: „A Darázskirály jelképes cím volt, a fordítói tevékenységet akartam érzékeltetni vele: ahogy a darázs a mézet, a fordító az idegen szellemi édeségeket rabolja meg. Az ilyen rablótámadások nem károsítanak senkit, az ilyen agressziót szívesen veszik a népek, főleg a kicsik.” A *Babérfák* a délszláv népköltészetet bemutató, terjedelmes, négyszázoldalas fordításgyűjtemény.

A hatvanas évek második felében megnő költészetének tekintélye. Bár a népszerűség sosem értékmérő, nem közömbös, hogy ennek a „nehéz”, első hallásra nem könnyen befogadható költészetnek mekkora a kisugárzása. Növekvő népszerűségének néhány apró jele: verseit többen megzenésítik, Bárdos Lajos például a korai *Tűz-szivárvány*-t; költeményei megjelennek hanglemezen, hét versét Berek Kati, Kohut Magda, Bitskey Tibor, Gábor Miklós és Mensáros László tolmácsolja a kislemezen; megkezdődik költészetének térhódítása a nyelvi határokon túl: egyik legodaadóbb híve, Nino Nikolov bolgár nyelven szóaltatja meg, Paskal Gilevski macedón nyelvre fordítja, versei később angol nyelven is megjelennek; 1966-ban már neki ajánlott verset olvashat a *Tiszatáj*-ban (Tamás Menyhért: *Kivágom az ecetfát*).

Költészetének honi érvényesítéséért a kortárs előadóművészek közül Berek Kati teszi a legtöbbet. „Volt idő, a hatvanas évek eleje, amikor verset szavalni tölem nem volt divat, sőt nem volt veszélytelen. Akadt, aki vállalta őket, s mondta fényes lélekkel és fejjel: Berek Kati volt” – mondja a költő. Egyik szerzői estje elé Nagy László – a költő életében kéziratban maradt – bevezetőt ír. Itt a versről, a versmondásról, a versmondóról, Berek Kati tehetségéről így elmélkedik: „A versmondás is ünnep. Nekem ne játssza meg senki hétköznapivá a verset. A versmondó a maga zártságában fenséges, beszélő szobor, különös különlegesség. Ilyen versmondó művész: Berek Kati.” A Nagy László-versek az egyik legautentikusabb tolmácsolót találják meg benne. Előadása a költővel azonosuló, pontos és a szöveghez hű, ugyanakkor hozzáadja a maga egyéniségét, stílusát, szenvedélyét, belső fűtöttségét. Van hangja a rózsa-lehelet és a kavicsot csikorgató keménység, a mókus-játékosság és az oroszlán-harag kifejezésére. Tud gyöngéd, elkeseredett, fölháborodott és reménykedő lenni.

Ahogy nő költészetének érvényessége, úgy válik élete is egyre nyitottabbá, aktívabbá. A szerkesztés, a meghívások, az irodalmi estek sok embert sodornak közelébe, egyre többet kell tárgyalnia kiadókkal, rádióval, újságírókkal, fölfedezést váró fiatalokkal. Nyílt és készséges mások segítésében, de barátait megválogatja. Különféle kéréseknek szívesen tesz eleget, de az alkalmi feladatot is mindig a saját mércéjéhez szabott magas színvonalon teljesíti.

Az idősebb művészek és írók közül meleg barátság fűzi Ferenczy Bénihez, Tamási Áronhoz, Zelk Zoltánhoz. 1948-ban, amikor a képzőművészeti főiskolára jár, már tanúja Ferenczy Béni műtermében a Petőfi-szobor mintázásának. 1956-ban Ferenczy – még betegsége előtt – ceruzarajzot készít a fiatal költőről, ez kerül a *Vasárnap gyönyöre* kötet elé. 1960-ban a hetvenéves Ferenczyt, akinek akkorra már

megbénul a jobb keze, és szólni csak annyit tud: nem, igen, gyönyörű írással köszöni az Élet és Irodalom-ban: „Rikató szépségű arcok, asszonytestek, verejékre teremtett férfiak, köztük érmek: a szellem csodáival megírt rezes teliholdak – ezek élnek birodalmában, s ragyognak halhatatlanul. S játszanak itt madárkacsontú gyerekek, valamennyi finom játéka, nyalánsága lehetne a halálnak. De látunk közöttük érc-sövényként óvó tenyeret is, rajta e betűket: Humanitás.”

A barátságot maradandó emberi értéknek mondja. Zelk Zoltán verseivel először diákként, a háború után találkozok, egy páncélkeréken ülve olvassa. Később Zelk ad neki állást a Kisdobos szerkesztőségében. Nagy László előtt nem ismeretlen a hála: amikor a hatvanéves Zelk Zoltánt 1966-ban az Irodalmi Színpadon műsorral köszöntik, Nagy László szavai hangzanak el a nehéz sorsú, pokoljáró költőtárs estjén: „Barátom!... Simogatni akarlak s vetek előtted lelki bukfenceket is, mert – szeretlek... Nem ajándék, amit adok, nem is meglepetés, de szívemből való...”

A barátság az emberi élet kultikus rétegét gazdagító érték – vallja. Megvan a szertartása, „liturgiája”. Kész versét szokta letisztázni, ha valakit meg akar ajándékozni. A barátság érték a halálon túl is, kisugárzik a környezetre. Ilyen kapcsolat fűzi Tamási Aronhoz, s Tamási Áron által becsüli édesöccsét, Gáspárt Farkaslakáról. Amikor Sütő Andrással először találkozik Budapesten az 1971-es könyvhéten, így ír: „Pohár mellett kölcsönösen megjegyeztük, úgy tűnik, régóta ismerjük egymást. És: nem vagyok-e véletlenül közülvük való, mert látnak olyan jegyet is rajtam. Zöldselem nyakkendőmre mutattam félszeget, mert ezt Tamási Áron viselte egykor. És elmondtam, ha poharamban igazi bor van, a selyem-nyelv csücske is kap néhány csöppöt: tessék, Áronka! Jegyes vagyok, igen.”

A képzőművészek közül főként nemzedéktársait ismeri jól. Azok közül, akikkel valaha együtt járt a főiskolára, többükkel, a szobrász Vigh Tamással, a festő Molnár Józseffel és Kajári Gyulával a kapcsolatot később is ápolja: katalógusszöveget ír, kiállításuk megnyitását vállalja. A nála fiatalabb művészek közül – bár negyven után hat-hét év már nem nagy idő – a legmélyebb barátság Kondor Bélával és Orosz Jánossal kapcsolja össze. Orosz János a Barcsay-iskolában tanult, átütő tehetséggel jelentkező, elhivatott, szingazdag művész. Hangja van a mitikus élmények visszaadására s a monumentalitásra. Két évet tölt Olaszországban, később a plasztikával kísérletezik. 1974-ben így ír a festő *Nap, homok, tenger* című, tízrészes képsorozataról: „Orosz János új kiállítása a lendület, a meglepetés erejével hat, mint a békés tájszemlélőre a gyorsvonat kirobogása az alagútból... Most örvendezzünk, mert meghódít művészetével, s lakomába hív tengerre emelt asztalához, ahol aranytál a nap, és kitálalva a szépség.”

A kortárs festők közül Kondor Béla az, akinek művészetében a saját költészetével legrokonabb törekvéseket fölfedezi. Kondor rajza szerepel a *Himnusz minden időben* címlapján, Kondor készít nyolc illusztrációt az *Arccal a tengernek* első kiadásához, Kondor-festmény, a *Darázskirály* címét kölcsönzi műfordításgyűjteményéhez s a festmény reprodukciója díszíti a kötet borítóját. Két eltérő kifejezési nyelvben ugyanazok a gondok, a világ nagy emberi kérdései foglalkoztatják a két alkotót: az emberi lét erkölcsi minősége, morális tartalma és jövőnk, az emberiség történelmének alakulása. A szenvedély, a haragos aggódás, a kifejezés tisztaságára és pontosságára való törekvés egymás társává teszi őket. Kevés olyan kortárs festőt és költőt ismer a magyar művészettörténet, akit a belső, lelki rokonság, az azonos erkölcsi tartás ennyire összefűz. Talán József Attila és Derkovits, Radnóti és Ámos Imre belső „megfelelése” emlékeztet arra a párhuzamra, ami Nagy László és Kondor Béla művészete között föllelhető. Nagy László az 1965 és 1975 közötti tíz évben öt alkalommal szól Kondor Béláról. Először a festő Ernst Múzeum-beli kiállítását nyitja meg. Majd három versét mutatja be az Élet és Irodalomban. 1972-ben a halott festőt siratja el. Két év múlva az életmű-kiállítás előtt tisztelget. Végül ő vezeti be a festő tiszteletére rendezett, a mestereket, barátokat, kortársakat megszólaltató emlékműsort.

A hatvanas évek második felében az író- és művészbarátok valóságos tábora alakul ki körülötte. Czine Mihállyal, Kiss Ferencsel, Csoóri Sándorral irodalmi esteken, rendhagyó irodalomórakon szerepel, Csoóri szép esszét ír *A Zöld Angyal*-ról. Kósa

Ferenc filmrendezővel a Dózsa-film készülté közben kerül szorosabb kapcsolatba. Eljár az Élet és Irodalom heti összejövetelére. A Nimród étteremben törzsvendéggé avatják. Ahogy népszerűsége nő, híre fényesedik, úgy keresik föl egyre többen a fiatal írók, pályakezdő költők közül. Lakásában egész polcot töltenek meg a postán küldött verskéziratok. Amennyire bosszantja a léha újmódi modernkedés, a hevenyészett semmitmondás, a szereplési viszketegség, a „sült primitivség”, a fecsegés, a hízélgés, épp annyira szívesen támogatja az érdemes tehetséget, a komoly elhivatottsággal küzdő fiatal költőt, az erkölcsi tartással rendelkező pályatársat. A fiataloknak ezt üzeni: az életismeret, a tapasztalat semmivel sem pótolható. „Aki könyvből akar irodalmat csinálni, olyan, mint a balga, aki ujját dugva a Dunába, azt hiszi: fürdik.” A fiatal tehetségnek lehetőséget kell biztosítani a képességei, elhivatottsága bizonyítására. Kilenc fiatal költő közös bemutatkozását, az *Elérhetetlen föld* című antológiát előszóval nyomatékosítja: „Fiatal tehetségek ha fölrepülni rajban akarnak, az néha törvényszerű pillanata az irodalomnak. Az ilyen vállalkozás, túl azon, hogy létérdekek szövetsége, új szemlélet, újfajta költői értékek fölmutatása kell hogy legyen.” Az antológia költői, akiket az irodalmi köztudat később „kilencek” néven emleget: Győri László, Kiss Benedek, Konc József, Kovács István, Mezey Katalin, Molnár Imre (később Péntek Imre néven ír), Oláh János, Rózsa Endre, Utassy József. Azóta költészetük kibontakozott; csaknem valamennyien beváltották Nagy László hozzájuk fűzött hitét.

A művészi elhivatottság nemcsak akkor meggyőző számára, ha rajban jelentkezik. A magányos utat járó, jóformán ismeretlen költőt is szívesen támogatja, ha meggyőződött tehetségéről, művészi erejéről, komolyságáról, bátorságáról. Marsall László verseit a Kossuth Klubban mutatja be, amikor azok kötetben még nem jelentek meg. „Tehetsége vitathatatlan, mesterségét érti kitűnően... Otthonkereső költészet az övé. Hát milyen joggal ítélheti el s lökheti félre bárki is az otthon kereső verseit? ... Ideje már, hogy megkapja méltó helyét a magyar költészetben.” Kiss Anna verseinek a *Költők egymás közt* antológiában kíván jó utat: „Mégis, közelebbről, milyen ez a költészet? Halk szavú, de a szavak mögötti távolban hatalmas a zengés, ezt csak a lélek hallja. Lassú és világos folyóvíz, de vonzol mélyében olyan gondot, amire csak a különleges erő képes.” Szervác József versei elé az Élet és Irodalomban ír ajánló sorokat: „Bizalmam jeléül írom ezt a bevezetőt. Nem szeretném, ha cégérnek néznék. Cégérezni valaki költészetét olyan fura üzletelés, amely a költő vérére megy, különösen, ha fiatal... A legjobb hamubasúlt pogácsa: a bizalom.”

Költői jelenléte, szavának súlya egyre nagyobb a kortárs irodalomban. 1965-ben Katona Éva készít vele terjedelmes interjút az Élet és Irodalom-ban. 1968-ban a strugai költői fesztiválon elnyeri a nemzetközi zsűri aranykoszorúját. S a következő évben ő mondja a strugai költői estek megnyitó beszédét a messziről idesereglett számos költő és „a vers iránt érdeklődők sokadalma” előtt. A Magyar Rádió és Televízió 1970. évi költészet napi műsorának megnyitójaként szavai hangzanak el.

Ezek a prózai szövegek is a költő megnyilatkozásai. A poézisét átható puritán szigorúság és eleven megjelenítő erő jellemzi prózai írásait is. A tömör, gyémántkeménységű mondatok, a szemléletesség, az érvelő igazság a líra magasába emeli a műhelyéből kikerülő kiállítás-megnyitókat, az irodalmi estek bevezetőit, költészetmagyarázatokat. A metafora plasztikussága, a meggyőző érvelés, az ismétlés és a gondolatpárhuzam, a keretes szerkezet szinte prózaverssé teszi a húsztornyos szöveget, amelyet 1970-ben a költészet napjára ír. A megnyitó bevezető és befejező sorait idézzük: „Ha elképzelek egy félszárnyú madarat, hirtelen átgondolom a tragédiát is: nem teljesítheti küldetését, amit a természet oly gyönyörű szigorral oltott belé. Ha elképzelem a költészetet közönség nélkül, hasonló a tragédia. A legnagyobb vers is, ha nincs közönsége, csupán félszárnyú madár: nem teljesítheti küldetését... Félszárnyú madár a költészet, ha nincs közönsége. Ezt alázattal mondom, de kihívó meggyőződéssel állítom, hogy költészet nélkül nem jut el az ember az eszményi jövőbe, amiről nemcsak a költők álmodoznak. Költészet nélkül csak félszárnyú lenne az emberiség.”

A Himnusz minden időben, az Arccal a tengernek, valamint a műfordításkötetek

megjelenése után megváltozik a kritika magatartása költészetével szemben. A korábbi fenntartások, aggodalmak, bezárkózást és eszmei bizonytalanságot emlegető vélemények elmaradnak, s átadják a helyet a teljes és fenntartás nélküli elismerésnek. Megnő költészete misszionáriusainak a száma, a róla szóló írások kezdik kifარagni szobrárt a jövő számára. Lírája – vallja egyöntetűen a kritika – a magyar költészet korszakos jelentőségű, új látást, új hangot, új versbeszédet meghonosító teljesítménye. A kritikai magatartás változását az arányok, a pusztai bibliográfiai adatok is tükrözik. Míg korábbi köteteiről általában öt-hat-hét írás jelenik meg, a *Himnusz minden időben*-ről tizenkét kritika olvasható. Elkészül Illés Lajos nagyobb lélegzetű, a teljes pályaképvázlatot megkísérő dolgozata. S amikor napvilágot lát gyűjteményes kötete, az *Arccal a tengernek*, sorozatban jelennek meg az összegező, áttekintő-értékelő terjedelmes tanulmányok, pályaképek. Ekkor ír elmélyült elemzést Nagy László költészetéről Bata Imre, Bori Imre, Fülöp László, Tamás Attila. Megszületnek az első önálló verselemzések. Továbbá 1966–67-ben jelenik meg Csoóri Sándor, Lukácsy Sándor, Pomogáts Béla – más-más megközelítési metódust követő, de Nagy László költészetét egyaránt nagyra értékelő – írása.

A szerkesztő munka, a zaklatott élet, a különféle meghívások, kötelezettségvállalások, a kis lakás, a növekvő gyermek rákényszerítik, hogy éjszaka dolgozzék saját művein és a versfordításokon. Sokat dohányzik, a gyomrára panaszkodik. Szereti a természetet, szeretne vidékre menni, ahol természetesebb és gyakorlatibb életet élhetne. A természet „kell a városi embernek is – mondja egy interjúban. – Úgy látom, még a gépszerelmes emberek is szeretnek kimenni. Igényli ezt az ember szervezete, idegzete. Nagy veszély a szennyeződés.”

A hatvanas évek második felében új lakásba költözik, Budán, a harmadik kerületben, az Árpád fejedelem útján. Bérházban, emeleten lakik, de az erkélyről a Dunára lát. „Fehér hajót láttam, újjászületésem jele volt az első reggelen, mikor a Dunára nyitottam szememet. Kikönyökölve a lélek éjjeléből, rágyújtottam, s néztem a Dunát. Nem halálos az ágy, ahol fekszel, mondta a Duna. A felhők is ágyamat említették, értem fakadtak szóra. Meggyógyulok, megváltozom, szigorúan dolgozhatok, jóra fordul minden. Jóra fordult. Azóta persze dörmögtem itt inséges medve-magányban, szilánkra-tört csontomon ülve néztem a jégtáblás Dunát. És körmöm nyoma ott a falon, még átlátszik az új meszelésen. Laktam már sok éktelen és bűdös helyen. Ez az igen sokadik szeretne értük megvigasztalni.”

A lakás két szobából áll, a költő dolgozószobájából, valamint felesége szobájából. A harmadik, legkisebb szobában, ami valójában nem is szoba, hanem félszoba, a képzőművészeti gimnáziumba, majd az Iparművészeti Főiskolára járó fiú lakik. Bertha Bulcsu így írja le a költő dolgozószobáját: „Nagy László lakása tele van jelképekkel. Az ablak előtt egy zabla lóg, valaha kedvenc csődőre viselte, szenvedte, a könyvespolc szélén festett fatáblák sorakoznak. Egyiken zöld ló, a másikon piros ló zöld réten, a harmadikon aranymezőben szeretkező lófejek találkoznak, a negyedikén kitörő szilaj ló s a lovászok láthatók, akik megfékezik.” Amikor a szülőház lakhatatlanná válik, és az istálló, a pajta összedől, elhoz néhány emléket. Ekkor kerül a rozsdás zabla az ablak elé, az aranykoszorú, a kitüntetések pedig kuksolnak a szekrény fenekén, hallgatnak örök sötétben. „Csak ezt a vakrozsdás mén-zablát szemlélhetem hajnaltól sötétedésig – mondja Kecskemétről érkező látogatójának, Varga Mihálynak. – Ablakom kilincsen függ és tajték a háttere, ha a Dunára nézek.”

A lakás többi tárgyához is személyes emlékek fűzik. Bútorairól írja: „erősek, nem nyikorognak. Némelyiknek a fájához is közöm van. Feküdtem alattuk, másztam tetejükbe, amíg zöldellni tudtak. Ez a karszék otthon görbén nőtt vadcsereznyre, ez a könyvespolc hazai diófa. Erre a tölgyasztalra bátran könyökölök, ha nézem a Dunát.” A parányi konyha egyik sarkában gyalupad áll. Az alagsorban műhelye van. A kézműves szerszámokat gyakran kezébe veszi. Esztergán dolgozik. A lakásban saját készítésű tárgyakra esik pillantása: az asztal fölötti lámpát például maga szerkesztette.

1971-ben a Szépirodalmi Könyvkiadó exkluzív, bibliofil igényű sorozatában, a Mikrokozmosz füzetek-ben, Kondor Béla rézkarcával megjelenik Nagy László új

műve, az *Ég és föld* című oratórium. „Az elhagyott udvarok emlékére” ajánlott, az Atya és a Fiúk dialógusából álló mű valójában a „hosszú költemények”-kel mutat rokonságot, s a hatvanas évek közepén írt versszimfóniák központi gondolatát fejleszti tovább. A személyes veszteség, apja halála, akit 1969-ben tesznek a felsőiszkázi temető földjébe, éppúgy beleszövődik a mű megalkotásába, mint a *Cantata profana* ősi gondolata, az apjuktól elszakadó, szarvassá változó kilenc szép szál fiú története, kiknek „a szájuk többé / nem iszik pohárból, / csak tiszta forrásból”. Az oratórium dialógusaiban két igazság, a tegnap és a ma, a körülhatárolható világ és a mindenség, „ég és föld” konfrontációja szólal meg. A mű belső feszültségét, mély érzelmi tartalmát az adja, hogy nem kisebb szenvedéllyel hirdeti az Atya keserű könnyeit, mint a Fiúk fájdalmas reményét. Ha a költő a racionális érvek alapján a Fiúknak ad is igazat, érzelmileg és morálisan az Atya mellett áll.

Egyetlen rövid részlet a műből:

ATYA

Lerongyolódtam a földön a remény nevében,
sebződtem éktelenre értetek: a megváltásért,
s marad a kín, mert gyötretőnek álltok ti is!

FIÚK

Mi a mindenség törvénye szerint cselekedünk,
tusakodsz a mindenséggel.

ATYA

A hűtlennel,
kik megfutottak s leköpdösik tűzhelyüket.

FIÚK

Ó báránya a földnek, távozzon tőled a kín!

ATYA

Asztalához anyátok is hiába hívott,
hasztalanul sóhajtozott, fellegek jöttek.

FIÚK

Köldökünkön azbeszt-pecsét van, megváltoztak
a kapcsolatok, atyuska, a kapcsolatok.

ATYA

Csak fellegek jöttek, vigyorgó ördögpfók,
forogtak torz figurák, préselődtek egybe...

1972-ben újból kiadják 1944 és 1965 között írt verseinek gyűjteményét, az *Arccal a tengernek* című könyvét. Ugyanennek az évnek a novemberében mondja egy interjúban: „Sokáig szeretnék élni és dolgozni, mert megítélésem szerint alig csináltam valamit, és mindet a jövőben akarom helyrehozni. Az is igaz, hogy az ember minden versével egy lépést tesz a halálhoz.”

Mi tudjuk már, amit ő akkor nem: két új verseskötete fog megjelenni, de a másodikat már nem éri meg.

Öt év van vissza életéből.

(Folytatjuk)

AZ ÍTÉLKEZÉSTŐL A BELÁTÁSIG

A 80 éves Illés Endre köszöntése

Nehezen találom az ünnep alkalmi szavait. Kritikus-sorsom úgy hozta, hogy több mint két évtizede hétköznapijában kísérhetem végig Illés Endre írói életét. *A Krétarajzok*, amelyről először irtam, Illés Endre újraindulásának dokumentuma, melynek eleven és gazdag világára az újabb írások rétegei és a gyűjteményes kötetek elrendezett építményei rakódtak rá. Illés Endre önértékelő író. Nemcsak önkomentárjai készítenek töprengésre olvasóit, hanem azok a gondolatmenetek is, amelyet kötet szerkezetei sugallnak. Így a pálya ünnepi pillanatait az ő életében már a hétköznapiak előkészítik. Életmű-sorozatának tiszta konstrukcióiban egyszerre jelenik meg a küzdelem és a harmónia, a válság és a kiküzdött egyensúly. Legtöbbször feldolgozott témája alighanem az ember és az emberi élet romlékonysága, művei mégis megtartó erőt sugároznak, mert nemcsak a romlékonyság analízisei, hanem az értelem és a fegyelem próbái is. Életműve nem megoldásokat ajánl, hanem szembeszegülésre készítet. S életének a harmóniáját nem a halált feledtető boldogság adja, hanem a haláltudattal együttélő felismerés, hogy a pillanatban benne van az örökkévalóság, a részletben benne lehet a teljesség. Nyolcvanadik születésnapjának ünnepi pillanata tehát az ő számára csak a visszatekintések egyik alkalmi lehet, amelyek újra és újra visszavezetnek a megtett útszakaszokhoz. S amelyek magukhoz igazítják az ünneplők szavait is.

AZ EREDETTÖRTÉNET KÖREI

Az eredettörténet felkutatásában azonnal szigorú szavak állítanak meg bennünket: „Bizonyára ismered Martin du Gard mondatát: „az arcom magántulajdon”. És nem is engedte lefényképeztetni magát, csak emlékezetből rajzolt portréit ismerjük, meg orvul elkapott csoportkép mellékalakjaként. Nem feltétlenül követendő gyakorlat, de megérthető. És nyilván nemcsak az „arc”-ra vonatkozik. Az író ne vetkőzzék le minduntalan, ez a sztriptiztáncosnő feladata. Az epikus csak annyira vetkőzzék le, amennyit beépít önmagából abba az epikai műbe, amit éppen formál.” Illés Endre pontosan fogalmaz: érvelésében az arc nemcsak az arcképet jelképezi, hanem a biográfiát is, s minden élményt és környezeti hatást, amiből a mű kinő. Pedig az életévek kerek száma először önkénytelenül a biográfiára irányítja a figyelmet, amely valóban a vezérfonalunk lehet, ha megtaláljuk benne a belső történetet, az életműbe beépült személyiség-formálódás drámáját. A kiindulópont nyilván a látható és a mérhető: a mű lehet. Már sok évtizede bizonyos, hogy Illés Endre az analitikus prózát műveli, drámái voltaképpen erkölcsrajzok, esszéiben pedig azt a műformát teremti meg, amelyben élet és alkotás egymásra vetítése teszi lehetővé a kritikai gondolat megfogalmazását. Kritikusai abban is régóta megegyeznek, hogy életműve teljesen egynemű, műfajai örök határsértéseket követnek el egymás ellen, s fontosabb számára az anyag, a mondanivaló és a pontos kifejezés parancsa, mint bármiféle poétikai kódex. Az analitikus szenvedély és a műfajok szuverén alkalmazása persze időtlen érték is lehet, de Illés Endre életművében éppen fordítva: szembesülés az adott világgal, a sorsként kapott korszakkal.

Illés Endre a Nyugat második nemzedékéhez tartozik. Ahhoz a nemzedékhez, amely Ady, Babits és Móricz fényében, a Nyugat hőskorában élte le ifjúkorát, már

öntudatos tanúja lehetett a forradalmaknak és a régi Magyarország szétesésének, az ellenforradalom depressziós éveiben indult el az írói úton, s alig hogy elérte érett korszakát, máris szembe kellett néznie az új veszedelmekkel: a fasizmussal és a második világháborúval. S amelyből többeknek megadatott, hogy megéljék a felszabadulás történelmi fordulátát is, s részesei lehessenek az emberiség és a magyarság nagy kísérletének. Mindez irodalomtörténeti közhely, s csupán emlékeztetől folytathatjuk azzal is, hogy a második nemzedék éppen azért vállalhata a hőskor örökségét, hogy megvívta a maga függetlenségi harcát, s az egyéniség szavát felszabadító irodalmi forradalom után megteremtette a maga új realizmusát és új racionalizmusát. Illés Endre összetartozását a második nemzedékkel nemcsak műveinek stílusa és szelleme bizonyítja, hanem irodalomtörténeti önelemzése is: „A Nyugat sok nagy írója volt az előttünk járó nemzedék, a nagy tölgyek, a nagy egyéniségek. Úgy éreztük, önmagukat mondják el. Az én nemzedékem valahogy a valósághoz közelebb élt, a valóságot, az akkori valóságot próbálta elmondani, s abban a valóságban önmagát. A nálunk fiatalabbak valahogy lazább izülettel, egy álomvilágban jártak akkor... A két háború között az irodalmi életet lövészárkok szántották keresztül. Mert nemcsak nemzedékek voltak, és nemcsak két tábor volt: az urbánusok és a népi írók, ahogyan ma egyszerűsítve mondják... Én fiatal íróként, kezdő kritikusként idegenkedtem ettől a lövészárk-élettől. Megpróbáltam csoporton kívül élni, írni, csoporton kívül bírálni... Nem hiszek a zárt nemzedékekben.”

A változatokra figyelő, részletezőbb irodalomtörténeti rajzra már csak azért is szükség van, mert a húszas években a Nyugat szelleméhez közelálló fiatal írók is megkísérelték az új utak felkutatását. Klasszikus példája ennek Szabó Lőrinc folyóirat-alapítása, a Pandora, és mellette Mikes Lajos írónevelő szerepe. Az Est-lapoknak e kiváló irodalmi szerkesztője úgy tűnik fel a második nemzedék sok tagjának emlékirataiban, mint egy második Osvát, aki azonban nem annyira szigorú koncepcióival, mint inkább a lehetőségek megteremtésével lett egy új irodalmi korszak bábája. Illés Endre is így emlékezik rá.

Ha nem keressük örökké a közvetlen összefüggéseket élet és mű, korszak és írói pálya között, alighanem a koncentrikus köröket követve kell haladnunk, a külső köröktől a belső felé. A második nemzedék korszakváltása nyilvánvalóan a legkülső kör, amely azonban elválaszthatatlan a kor politikai és társadalmi körképétől is. Itt sincs szükség rekonstrukcióra: Illés Endre, amikor a két világháború közötti korszak lövészárkokról felszabdalt irodalmi életéről beszél, azokat az ideológiai viszonyokat is felvázolja, amelyek szemléletét és magatartását kialakították: „Nem hiszem, hogy amikor a háborúba keveredett és szorongatott spártaiak segítséget kértek Athéntől, megelégedtek volna Türtaiosz harci énekeivel. Katonák is kellettük... Illúziók nélkül állapítsuk meg: Galilei, Semmelweis, Marconi, Einstein, Fermi vagy Oppenheimer közvetlen és gyors átalakítók voltak — mi, írók, nem. Az irodalom nem alakíthat ilyen közvetlenül. Az irodalom diagnosztizál, s ha egy jó diagnózis jó kezekbe kerül: talán még folytatása is lehet.” A magyar irodalom régi vitájába kapcsolódik itt be Illés Endre, s anélkül, hogy tagadná a magyar író hagyományos és szükségszerű kettős szerepét, számol a társadalmi és politikai viszonyok átalakulásával, a közvetett kifejezés lehetőségeivel. Illés Endre számára ennek a régi vitának a tisztázása annál is inkább fontos volt, mert ha valóban következetesen végig akarta vinni önépítését, nem fogadhatta el passzívan az öröklött uralkodó írói magatartásformát. Jellemző, hogy amikor felszabadulás utáni korszakát áttekinti vagy pedig elrendezi műveit életműsorozatában, mindig olyan személyes történetre épít, amely nem az emlékek anekdotikus felsorolásában található meg, hanem szemléletének alakulásában. Megvilágító hatású paradoxon, hogy valóban következetesen végig akarta vinni önépítését, nem fogadhatta el passzívan az öröklött uralkodó írói magatartásformát. Jellemző, hogy amikor felszabadulás utáni korszakát áttekinti vagy pedig elrendezi műveit életműsorozatában, mindig olyan személyes történetre épít, amely nem az emlékek anekdotikus felsorolásában található meg, hanem szemléletének alakulásában. Megvilágító hatású paradoxon, hogy valóban következetesen végig akarta vinni önépítését, nem fogadhatta el passzívan az öröklött uralkodó írói magatartásformát. Jellemző, hogy amikor felszabadulás utáni korszakát áttekinti vagy pedig elrendezi műveit életműsorozatában, mindig olyan személyes történetre épít, amely nem az emlékek anekdotikus felsorolásában található meg, hanem szemléletének alakulásában. Megvilágító hatású paradoxon, hogy valóban következetesen végig akarta vinni önépítését, nem fogadhatta el passzívan az öröklött uralkodó írói magatartásformát.

idősik az egyéni életet, a reflexiókat és az élményeket a történelem részének, mikrokozmoszának mutatja, amelyben persze nem a nagy események bősége és időrendje a lényeg, hanem a folyamat. A folyamat, amelyet az eszmények és értékek változása, valamint mérlege — történelmi díszletek nélkül, avagy jelzett díszletekkel — is kifejezhet. Ezért Illés Endre áttekintő gyűjteményeinek két hőse: ő maga és a történelem.

Előbb idézett emlékezéseiben azonban más összefüggések is feltűnnek, amelyek egy belsőbb körhöz vezetnek bennünket. A korviszonyok, az irodalomtörténeti környezet és az egyéni életmű természetrajza csak a szélső pólusokat jelzi. De hogyan játszódik le az összefüggés, a kettő egymásra hatása? Illés Endre sokszor és sokféle-képpen elmondta magáról, hogy mielőtt író lett, orvostudományt tanult. A *Száz történet* című nagy elbeszélés-gyűjteményének előszavában ezt így fogalmazta meg: „Orvos akartam lenni, hogy író lehessenek.” Ez egy másik paradoxon, amely azt fejezi ki, hogy Illés Endre életrajzában a foglalkozás-csere nem jelöl egyszersmind hivatásváltást is. Több évtizeddel ezelőtt írta meg azt a novellát, amelyben egy medikus hiába keresi a hulla nevetőizmát, majd hirtelen felismeri, hogy a kicsi izom hiánya és az eléje került egykori ember öngyilkos-sorsa egymást magyarázza. A bonctant gyakorló fiatal ember hirtelen felismerte: oly sokat akart tudni az emberről, hogy már nem elégithette ki a kés, de a röntgen-készülék, az elektrokardiográf és a legkorszerűbb laboratórium sem. De megtaláljuk a medikus évek ellenpéldázatát is. „Az az élmény — írja Illés Endre másik emlékezésében —, hogy amikor Korányi Sándornak ... tanítványa lehettem, hogy klinikáján pontosságra törekvő kórelőzményeket írhattam: a régi élmény jegyzett el az anamnézis iker-műfajával: a novellával és a drámával.” Ez a magyarázat tehát a kötődést hangsúlyozza. Mégsem mond ellent a másik emlék tanulságának: az a bizonyos fiatal-ember most már pontosan látta maga előtt az írói utat, de nem menekült, hanem a maga módján tovább haladt. Illés Endre legjellemzőbb írói vonása minden korszakában a kórelőzményt kereső orvos szenvedélyét idézi fel. Ez vezeti alapműfajához: az analízishez, s ez határozza meg irodalmi műfajainak megkülönböztető jegeit.

Életművének eddig felvázolt természetrajzából is sejthető, hogy a legbelsőbb körhöz, az eredethez, a gyermekkorhoz, az elindító világhoz már nehezebben férünk hozzá. Illés Endre nem utólagos bölcsességgént fogalmazta meg kritikáját az írói önmutogatásról, hanem írói gyakorlatának következtetéseként. Művei bizonyítják, hogy alkotó munkája szűrőjén fennakadtak a szubjektív élmények és az esetleges dokumentumok, ami viszont átjutott rajta, az magába foglalja az integráló elemzést is. Ezért lehet gyermekkorát idéző írása, *A tölgyerdőre épült város* kristályosan kemény rajz, amely a hajdani helyi színeket és hangulatokat éppúgy őrzi, mint az utólagos tudást és előhívó gondolatot. S amelynek emlékképeit könnyű kiegészíteni. *A Gellérthegyi éjszakák* tárgyias-figyelmezett rajzaiból egy másik táj körvonalai villannak fel, a gellérthegyi domboldal utcái, ahol a felnőtt élet évtizedein át találkozhatott a magány és a munkás élet, a múlt és a jelen s az élet és a mű. De az elindító világról és a mégoly szeretett tájokról is aligha mondhatunk többet aránytévés nélkül. Illés Endre igazi történetét művei mondják el.

AZ ELBESZÉLÉS ÉS AZ ÍTÉLKEZÉS PRÓBÁI

Minél nagyobb a távlata Illés Endre életművének, annál inkább arról győz meg, hogy benne az élettapasztalat és az intellektuális élmény az írói mondanivaló egyenrangú és közös forrása. Illés Endre műveiben az a tudatvilág jelenik meg, amelyben már kialakult a világérzékelés különböző formáinak integritása, s amelyben a dolgok, az események látványa és elemzése épp úgy beépül a személyiségbe, mint a tanult kultúra és a szellem tájékozódása. Ez az integritás nemcsak a novellát teszi nyitottá az esszé felé, hanem még az utazás pillanatképeiből is azokat az elemeket

őrzi meg, amelyekben az életmodell és a gondolat egyaránt benne van. Az élményeknek ez a keveredése azonban feltételezheti, hogy az így kialakult személyiség megtalálja megnyilatkozásainak legharmonizálabb közegét. Illés Endre kezdetől fogva minden műfajában jellemtanulmányt ír, magatartásformákat vizsgál és morális konfliktusokra építi íróilag rendezett életanyagát. Ez a közeg eléggé elvont ahhoz, hogy a gondolatot is kiemelje az írói kommentár és elmélkedés háttéréből, s ne csak elfogadhatóvá tegye, hanem mintegy meg is követelje a dolgok és események ábrázolásának modellszerűségét.

Illés Endre egyik önmagyarázó példázatában összeveti Stendhal és Victor Hugo beszámolóját a waterlooi csatáról és két írói módszert és magatartást fedez fel a két leírásban. Stendhal hőse látszólag csak a részleteket, az apró vonásokat látja, s élményeinek közvetítése már-már ironikussá teszi az író történelemszemléletét. Victor Hugo viszont utólag és az egész történelmet tekintve át, s nemcsak a valóság-részleteket rekonstruálja, hanem felvázolja a nagy összefüggéseket és kiemeli az ezek ismeretében látható meghatározó motívumokat is. Illés Endre nem tagadja, hogy Stendhal módszere vonzotta mindig. Novelláiban és rajzaiban ezért jelenhetnek meg egyszerre az esetleges életrészek és azok a tartalmak, amelyek jelentőségüket és művészi értékeiket előhívták.

A kettős megközelítés titka az analitikus írói magatartásban található meg. Illés Endre elemző novellista: hőseit morális próbák elé állítja, s e próbák leírásába foglalja bele a maga írói ítéletét is. Ez az ítélet hosszú pályája folyamán nem változott, de kimondásának írói indoka egyaránt igazodott az egyéni élet és a történelem útszakaszaihoz. A harmincas években a novellista Illés Endre mindenekelőtt leleplező volt, az álságos emberi magatartások szigorú bírója. Ekkor emlegeti orvostan-hallgatói példázatait: a sebészt, aki rávág a kóros daganatra, a kórelőzmény íróját, aki pontosan és szenvtelenül rögzíti az élet egy beteg pillanatának összefüggéseit. Nemsokára felismeri azonban, hogy ez a szigorú ítélet olyan próbákkal is jár, amelyben ugyan joggal aláződik meg az álságos ember, de ítélkezője egyben megalázója is lesz. Jellemrajzaiban és magatartás-drámáiban tehát egyre nagyobb teret kap az emberi belátás, amely ugyan nem érvényteleníti korábbi ítéleteinek jogosságát, de egy teljesebb emberképbe illeszti az író eszményeit. *Halandók* című szépprózái gyűjteményében írja: „Valakivel a halálról beszélgettem. Ismerd meg az arcát: neki köszönhetjük, hogy igazabb életet élhetünk. Mert a halál azt jelenti: kimért az időnk, nem lustulhatunk el. Ő tanít meg az öröm megbecsülésére is: ragadd meg, szorítsd magadhoz, ami szép volt. Többé nem ismétlődik meg. A halál felelősségre tanít. Ami rosszat tettünk, ritkán tehetjük jóvá — ő közbeszól, a nyomunkban van. Nézz körül, kedvesem. A halál sűrit! A létezés szikrázik a haláltól. Ő ad feszültséget az életünknek, nélküle széthullanánk. Akivel a halálról beszélgettem, már halott volt.” Ha ezeket a tömör gondolatokat felbontjuk, előttünk áll az egész életmű logikája, s az a pillanat, amidőn a megtett út az élet magaslati pontján hirtelen átrendeződik, kinyílik a végtelen felé. A halál itt már az ítélet és önitélet felelőségének végső indoka, de egyben közös sors is, mely társadalmi és történelmi életünk, morálunk és filozófiánk nagyobb dimenziója.

De Illés Endre végigköveti novelláiról történetének más összetevőit is. Miközben ugyanis a harmincas évek végén a negyvenes évek elején a maga ítélkezői magatartásával néz szembe, tudomásul veszi a külvilág átalakulását is. Ezek az évek az ember elvadulásának évei, amelyek azonban nemcsak a tragikus végponthoz vezetnek el, hanem a történelmi fordulóhoz is. A történelmi konzekvenciák tudomásul vételét Illés Endre életművében mindenekelőtt a valóság megközelítésének új iránya jelzi. Amikor a magyar társadalomban és történelemben megjelennek az erőszak és az önzés hirtetói és gyakorlói, hangja szatirikussá, analízise teljesen kivülállóvá válik. Ebből az időből való például *A szerep* című társadalomkritikai novella. A szerep, amelyet megjelenít, megalázó: egy sikeres közéleti férfiú osztja ki szegény vénlány-húgára, aki meghatódva fogadja el, s csak a ceremónia végén ismeri fel, hogy a külvilág előtt a nevelőnő szerepét töltötte be. S a parvenük, a hatalmasok és a fölényesek mellett feltűnnek a közelgő apokaliptikus szörnyei is: az anakronisz-

tikus párbaj fanatikusai és a kicsinyes, zsarolóvá züllött hajdani árulkodó diák. A háborús évek novella-termése pontosan mutatja, mikor és miért válik szükségessé az elvontnak látszó analízis felváltása a közvetlen társadalombrázolással.

Az életmű egysége azonban feltételezhetővé teszi, hogy az elvontabb analízis sem marad mentes a kor tapasztalataitól és következtetéseitől. Ezért Illés Endre írói gondolatmenete elemzés-kísérleteiben is tovább épül. A *Zsuzsa*-novellák és a *Hamisjátékosok* című kisregény még csak az ítélő dilemmáját követi végig, az ötvenes évek közepén írt *Andris* című novella azonban már közvetlenül bizonyítja, hogy Illés Endrének a társadalom új közegében is fontos mondanivalója van a kísérlettel és a kísérletről. Ezt a tragikus történetet nem az kapcsolja az új történelmi korszakhoz, hogy kamaszhősének életkerete napjaink produktuma; a dolgozó szülők mellett magányossá váló gyerektípus megjelenése is társadalmi probléma, mely bármennyire aggasztó, csak alapanyaga lehet az irodalomnak. Az elbeszélést előhívó igazi gondolatot megint csak egy kísérlet — Andris halálos játéka, — s a kísérlet elemzése közvetíti. Az elemzés módszere a klasszikus lélektani elbeszélésre emlékeztet: az író megáll a megfoghatatlan lelki tartalmak határán, megelégszik a pszichikai folyamatok motívumainak lejegyzésével, s meg sem kíséri a tudatfolyam rekonstrukcióját. Tárgyiassága tudatos. Az ő Andrisa nem a körülmények, s nem is a rejtelmes lelki okok áldozata, hanem az eltorzult kísérleté. Ime, az írói logika újabb lépése: a kritikus és az önleleplező analízis után megjelenik az eltorzult kísérlet elítélése. Mindhárom az írói elutasítás gesztusa, de míg az első kettőt kizárólag a kritizmus határozza meg, az emberellenessé fajuló kísérlet az ellenképet is kivetíti: Andris tragédiája egy humánusabb életszemlélet mementója. Az emberi belátás szava, s a felelősség, melyet a halandó őriz halandókkal szemben.

A NOVELLISTIKUS ESSZÉ, AVAGY A KRITIKAI ÍTÉLET ÉLETFEDEZETE

Az induló Nyugat leginvenciózusabb kritikus, Ignó, még a kifejezés képességét tekintette a művészet egyetlen törvényének, amit máshol „Az Ének titkos és megragadhatatlan törvényszerűségének” nevezett. Az első világháború utáni nemzedék legjobbjai viszont az értelem és a törvény keresői. Halász Gábor az egyéniség fegyelmezését és a világnézet nélkülözhetetlenségét hirdeti. A fiatal Németh László a belső bírálat mindenhatóságát fellebbezi meg, s azt hirdeti, hogy „választani van annyira a szellem emberéhez méltó, mint korlátokat döntögetni”. Az új nemzedék új izlés jogait követeli, s az irodalom megváltoztatására hivatkozik. Az izlésváltozás azonban egy láncreakciónak csupán a leginkább megfigyelhető mozzanata. Az átalakulás lényegi: a kritikai és esszéírói törekvések mögött a kor világnézeti létkérdései húzódnak meg. Közeledik az új világkatasztrófa, de még fel-felcsillan a remény, hogy az értelem és az emberség szavának felemelésével megelőzhető a pusztulás. A két világháború közötti korszak magyar esszéjében ez a rossz előérzet és ez a remény keveredik. A szó eredeti jelentése öltött bennem testet: kísérlet volt, a tájékozódás izgatott kényszere hajtotta. Művelői látták egy világ összeomlását, szorongva néztek a jövőbe, már elégedetlenek voltak a benyomásokkal és a részletekkel, de bizalmatlanul gondoltak vissza az összefüggéseket magyarázó öröklött rendszerekre is. Tehát szét akartak tekinteni akkor is, ha maguknak kellett megépíteniük a kilátókat. Ezért nyúl az esszé műfaja után egy egész nemzedék: Halász Gábor, Szerb Antal, Németh László és mások. S köztük Illés Endre.

A nemzedéki összetartozás és a nemzedék-szervező társadalmi-történelmi motívum azonban egyáltalán nem vont maga után szemléleti és módszerbeli uniformizálódást. A két világháború közötti esszéírók a közös cél előtt is szuverenitásra és önépítésre törekedtek. Ezért férhetett meg egymás mellett a literátor-szemléletet áttörő Németh László vagy Cs. Szabó László és az esztéta Halász Gábor vagy Szerb Antal. A tájékozódás a műfajok áttörésére kényszerítette a kor esszéíróját, de kitörési iránya tudomány és a szociológia épp úgy lehetett, mint a novella. Illés Endre

ez utóbbi kitörési irányt választotta. Móricz-émlékeinek felidézésekor írta: „Az emberi kapcsolatok legtöbbször megkásásodnak vagy megecetesednek. De a találkozásokban nincs semmi romlandó, talán csak ennyi kell, egy fénylő nyári nap, hogy megérezzük: az írás soha sem fejezheti ki teljesen az író”. S ez a gondolat még sok helyen felbukkan esszégyűjteményeiben. Kosztolányi úgy jelenik meg előttünk, mint aki a testi valóság-idézés, a „kancsal emlékezés” érzéki élményeivel igyekszik felnyitni az olvasó előtt a halott író társ életművét. Mikszáth tollbotlását, mely 10 évvel korábban tette Tolnai Lajos halálának dátumát, Illés Endrének ilyen kommentára követi: „Egy tollhiba milyen híven tükrözi ezt az életet — töményebb ízzel alig lehetne idézni. Mennyre benne van a minden kellemetlent azonnal elhessegető, türelmetlen magyar millennium — nem kívánja hallani prófétáját”. A Nagy Lajos-tanulmányban pedig már közvetlenül szóló gondolat támogatja Illés Endre egyre határozottabb esszéírói magatartását: „az elvi tanulmányt és az emlékezést... nem szembe fordítani kell egymással. A kettőt közös csatarendbe is lehet állítani... Mert le kell-e írnom a közhelyet: az elvi tanulmány írója nem Toricelli-úrban dolgozik. Neki is levegőre, oxigénre van szüksége: a valóságra, sok-sok adatra, tényekre, s még arra a továbbhullámozásra is, amit a kortársak élményének nevezhetünk; csak így juthat el egy-egy jelenség lényegéhez, ahhoz az igazhoz, melyről József Attila írt”.

Ezekben a töredékekben Illés Endre önnön kritikusi törekvéseit is jellemezte. Esszéinek és tanulmányainak nagy részében ő is az ember titkát igyekezett megtalálni, tudva, hogy ennek birtokában az alkotó rejtélyein is átláthat — s ihletőül mindig valami tapinthatót keresett. Olykor maga a kiválasztott anyag kínálta neki ezt a módszert. Csáth Géza élet-tragédiája és művészetének elsorvadása között nyilvánvaló az összefüggés. Látható szálak kapcsolják össze a két élményt is, melyet Szomory Dezső emberi és művészi megjelenése keltett: az esszéíró emlékezetében önmagától olvad egy képbe a bronzok, selymek, magas, puha keleti szőnyegek, bőrbő kötött könyvek és rejtélyes világítású szobák háttéréből előtűnő alak és az író stílusbravúrája, a tenyésztett, idomított, kifejlesztett csoda, a mesterséges igazgyöngy. De ezt a tapintható réteget mindig megkeresi Illés Endre: akkor is, ha mélyebbre kell érte ásni, s ha hollétét csak az ő különös, kritikusi érzékszerve jelzi. Amikor Babits Mihályt, Ambrus Zoltánt, Kosztolányit, Schöplin Aladárt, Móriczot, Osvátot, Halász Gábort vagy Szerb Antalt idézi, olyanféle emberi mozzanatokból indul ki, amelyek rokonságban állnak a novellaindító állapotrajzokkal: a kritikus körülfogja az olvasót élményével, mintegy érzékszervein lopja be mondanivalóit, melyeknek végső, gondolati megfogalmazása már kibontakozó sejtésekkel találkozhat.

Ami Illés Endre novelláit és drámáit fegyelmezetté teszi, esszéiben különös feszültséget teremt. Nem véletlenül figyelt fel — Bartók leveleiről írva — a démoni erőkké viaskodó, nagy zeneköltő mögött a kicsiny tényeket szinte aggályoskodóan tisztelő emberre: az író és a kritikust a gondolat és megformálás harmóniájának, a rendnek a vágya hozta oly közel egymáshoz. S ez a kritikai szándék más oldalról is támogatást kapott. Az írói kritika mindig is közeli rokona volt annak a törekvésnek, amelyet a húszas-harmincas évek esszéíró nemzedéke felvállalt. E rokonságot Illés Endre tanulmányainak szavai is sejtetik: Halász Gábor és Szerb Antal életének és művének felidézésében a közeli kortárs nyilatkozik meg, aki azt is elmondja, hogy legjellemzőbb tanulmány-formája, a portré kialakítására Halász Gábor is bátorította. Az esszéíró Illés Endre legtöbbször alig akar többet mondani személyes emlékeinél, de abban, ahogy elhelyezi, minősíti őket, az életműveket ismerő, a század magyar irodalmában és a világirodalomban otthonosan mozgó, nagy kultúrájú szellem nyilatkozik meg. Mintha valóban csak ihletőnek tekintené az emlék tapintható anyagát; felidézése után úgy bánik vele, mint az impresszionista a látvánnyal: nagyon is erős művészi tudatossággal állítja kifejeznivalói szolgálatába.

Az az író, aki ilyen összefüggésekbe tudja helyezni személyes emlékeit, még többet is ígér: krétarajzaiból vagy árnyékrajzaiból tehát természetesen nő ki az olyan nagy tanulmány, amilyen a Maupassant-ról szóló, amelyben az esszéista már

előttünk tárja fel a mű, az egyéni élet és a kor összefüggéseit és amelyben — mint ő maga írta Halász Gábor életművéről — a portré tablóvá szélesedik.

De Illés Endréről szólva — a személyességet is tágabban kell értelmeznünk. Ő nemcsak élményeinek felidézésekor hoz híreket ismeretlen tájakról, az objektív kritikust is a felfedezetlen életek és művek vonzzák benne. Ha túllép személyes emlékeinek körén, akkor az irodalomtörténet fehér foltjai felé indul, ismét önmagát téve az írás egyik hőisévé. A Nyugat nagy íróin kívül olyanok szerepelnek arcképcsarnokában, akiket a többi kortárs is elfelejtett alkotónak érzett: Csáth Géza, Révész Béla, Tolnai Lajos, Lovik Károly egyéniségéről és művéről ma is főképpen az Illés Endréhez hasonló, vállalkozó kedvű kritikusok jóvoltából tudunk lényegesen többet, mint a korábbi nemzedékek. Mondanivalójának lényege a nagy kortársakról szóló esszéiben is kevéssé megvilágított pontok körül sűrűsödik. Móricz Zsigmond művei között a riportokra figyel fel. Halász Gábor-tanulmányában is túllép a jólismert megállapításokon és a hűvös szellem belső, forrongó mozgásairól beszél. Ez a felfedező kedv vezeti akkor is, amikor az új feltárásának igénye az írás háttérében marad: jegyzeteiben a nagy kultúrájú olvasó vagy a dramaturgiát jól ismerő drámaírói és a francia klasszikusokat kongeniálisan fordító literátor nyilatkozik meg. Ezért emelkedhetnek ki még vázlatos írásai is a napi kritika halandóságából.

A DRÁMA, MINT PLUSZ-MÍNUSZ ÉRTÉKEK FOGLALATA

Illés Endre pályáján a dráma 1941-ben, a novellák és a színikritikák után jelenik meg először. Feltételezhető tehát, hogy első színművét, a *Törtetők*et olyan drámatechnikai iskola előzte meg, amelynek elvei és tanulságai más művek tükrében jelentek meg. S az is valószínű, hogy Illés Endre drámaíráslataiban nemcsak a hagyományokat és új törekvéseket vette figyelembe, hanem a színházi stílusokat is, valamint a nézőközönség igényének meghatározó erejét. A harmincas-negyvenes években már ismerte a Nemzeti Színház megújulási törekvéseit és kudarcait, jól látta a társalgási színmű sikerének vegyes összetevőit, s tudta, hogy Tamási Áron vagy Füst Milán szabálytalan drámái a harmonizáló színházi közeg hiánya miatt maradtak nagyrészt műhelykísérletek. Aligha lehetne pontosan végigkövetni, hogyan épültek be ezek a színikritikusi tapasztalatok a *Törtetők*be és folytatásaiba, a drámák szövegéből, stílusából és szerkezetéből viszont hitelesen következtethető, hogy Illés Endre belülről feszegette az örökölt kereteket. Sőt, ez a belülről kiinduló újító szándék is csak következménye volt annak a sajátos mondanivalónak, amely nem ért el a korabeli dráma uralkodó világképében, s következőképpen maga után vont a társalgási dráma szerkezetének és dialógusainak átalakítását. Illés Endre drámai művei is morális modellek megfogalmazásai, emberi magatartásformák etikai elemzései. Ez a modellszerűség azonban az ő világában és színpadán nem igényli az absztrahálást és a stilizálást. Ő úgy általánosítja hősei morális konfliktusait, ahogy Németh László az általa ábrázolt pszichológiai képleteket. Nagy kortársa az emberi lélekben találja meg a mikrokozmoszt, ő a konkrét emberi vonások rajzának kinagyításával mutatja fel a karakterek társadalmi érvényű tipológiáját. Ezért tér vissza kommentárjaiban újra és újra az álságra, a hazugságra, a csalásra, az árulásra és erőszakra, mely megronthatja az emberi kpcsolatokat és belülről bomlaszthatja szét a személyiséget. Számára e tartalmak leírása és hatásvizsgálata a fontos, a műfaji kísérlet csak következmény. Németh László már az első drámák után észrevette, hogy Illés Endre újszerűségének titkát a művek legmélyén kell keresni: a gondolatban és a sajátos drámai nyelvben. „Jólesik beszédjét hallani... — írja — A színpadi tömondatnyelv, s a jambus-émlékű aradozások közt most születik meg a magyar színpadi dikció. A mondat a többi mondat felé: egyszerű, szabatos közlés; befelé, önmagában azonban egy gondolat tökéletesen kidolgozott képe: epigramma.” Ez a belülről kiinduló újítás az Illés-drámák anyagától és közlés módjától egyaránt elválaszthatatlan, s éppen ezért lehetett a mi korunkban újjáéledő és új művek forrása is.

Az 1941-es *Törtetők* ahhoz a szemlélethez igazodik, melyet a háborús évek magyar világa Illés Endre novelláiban kialakított. Láttuk: ekkor az elvont jellem-analiziseket szépprózájában is olyan írások váltják fel, amelyekben a szatirikus ábrázolás, azaz a szörnyű dolgok könyörtelen megnevezése a közvetlen szó vállalását bizonyítja. A *Törtetők* is ilyen közvetlen szó, hiszen hősei protekciós karrieristák és korrupt urak, akik csak egymáshoz való viszonyukkal képviselnek ellentétes erkölcsiséget, az írói ítélkezés mérlegén ugyanazon serpenyőbe valók. A drámai sugallat feltétele ennek az ellentétnek és egységnek a kifejezése. Az 1942-es *Méreg* című dráma viszont azt igazolja, hogy Illés Endre nemcsak hideg elemző és szatirikus társadalomkritikus, hanem az ember szebb és jobb lehetőségéért küzdő szorongó író is. Pedig témája — a hazugság — az elkezdett erkölcsi gondolatmenethez kapcsolódik. Csakhogy itt a hazugság nem társadalmi bűn, hanem a halállal fenyegetett ember mentséke. A *Méreg* halálos beteg főhőst hozzatartozói kétféleképpen akarják átsegíteni a maradék időn: a kikerülhetetlen vég elleplezésével, illetve az igazság erejével. Maga a főhős végül is mindkét megoldás hatását végigéli, s akárhonnan indul el, egy kiutat lát: élni csak úgy lehet, mintha örökké élénk. Az időben is a *Méreg* után következő *Egyszárnyú madarak* csak látszólag kitérő, hiszen meseszerű történelmi játéka ugyanazt a gondolatot közvetíti, amit a *Méreg* a kettősségek szövevényében csak felvetett. Itt a nőalak nem a kettősségben megvalósuló teljesség megszemélyesítője, hanem e teljesség meg nem alkuvó keresője. Két férfi volt az életében: férje és annak barátja, aki életét áldozta az ő szerelmükért. S mikor mindkettőt elveszti, hiába ostromolják új kérők, egyikben sem találja meg az ellentétében testet öltő teljes harmóniát. S a kettősség és teljesség viszonya annyira izgatja, hogy még 1946-ban is visszatér témájához. Ez évben bemutatott darabja, *A mostoha*, voltaképpen az *Egyszárnyú madarak* meg nem alkuvó hősnőjének útján halad tovább. A történelmi mesében Illés Endre a chartres-i székesegyház egymástól különböző kettős tornyának szépségét tekintette eszményének, itt pedig egy Andersen-mese hasonló értelmű metaforájából indul ki. A kislány elvarázsolt fivérei közül tizet meg tud szabadítani hattyú-alakjától, a tizenegyediknek azonban egyik keze továbbra is hattyúszárny marad. De a szerző nem elégszik meg a téma újbóli megközelítésével, hanem tovább követi annak logikáját. Hogyan él tovább a legkisebb királyfi furcsa anatómiai elváltozásával? Erre Andersen már nem felelt, s az írónak el is kellett távolodnia ösztönző mese-emlékétől. A *Mostoha* világa hétköznapien húszadik századi világ: egy középkori mérnök családjába bekerül a fiatal második feleség, s a felnőtt mostohagyerekek áldozatává lesz. A hősnőt ott sértik meg ellenjátékosai, ahol még őrzi hattyú-szárnyát: az adás örömeiben.

A drámaíró Illés Endre felszabadulás utáni igazi fordulata az 1949-es *Hazúgok*. A hazugság itt már nem morális téma, de nem is plusz-mínusz értékek összetevője. Hősei köznapien hazúgok, akik kényelemből és önérdékből leplezik a családfő előtt, hogy egy zsaroló bemocskolta. A *Hazúgok* tehát azt bizonyítja, hogy Illés Endre frissen reagált a korforduló változásaira, de etikai gondolatmenetének és társadalmi analizisének művészi egyesítésében még félúton volt. Ezt az egyesítést az 1959-es *Türelmetlen szeretők*ben végezte el, amely egyben kifejezi a szociológiai diszletek és a belső dráma átalakulását is. E színmű hősei helyüket kereső, fiatal értelmiségiek, akik a korforduló utáni konszolidáció legnehezebb próbája előtt állnak. Próbájuk a türelem, s bűnük és tragédiájuk forrása pedig a türelmetlenség. De vajon csupán bűnük-e? Az önélemező Illés Endre cáfolja ezt, aki éppen a *Türelmetlen szeretők* kommentárjában fejti ki elméletét a plusz-mínusz értékekről: „Türelmetlenség, tépőfog, önzés, közöny — mindez darabjainknak csak egyik fele. Mi a másik fele? A matematika ismer olyan mennyiségeket, amelyek elé kettős értékeket ír: pluszt és mínuszt... A türelmetlenség felemelő szárny is. És ez a mai fiatalság magasabbra jutott, mint az előző nemzedék fiataljai”. Ez a következtetés Illés Endre drámai életművében egyszerre mutat előre és hátra. Feltűnő, hogy a főszerepeket következő drámaiban is maximalista, fiatal hősei foglalják el. Az 1963-as *Rendetlen bűnbánat* egész galériát mutat be belőlük — a kikerülhetetlenkel mellett felsorakoztatva a feladókat, a megalkuvókat és a józan önismeretet kiküzdő fiatalokat. S Illés

Endre szerint ez utóbbihoz kell az igazi bátorság, és korunk tragikus hőse az, aki szeretni, azaz önnön harcát vállalni gyáva. Erről szól az 1965-ös Illés-dráma, az *Aki szeretni gyáva* és az 1969-es *Festett egek*.

Az írói gondolatmenetnek és a korképnek ez a művészi egyesítése természetesen kockázatos kísérlet sorozatot is feltételez, amelyben az általánosító igény olykor mesterséges konstrukciókat hív elő. Illés Endre kísérletei azonban írói válaszkérésék a kor kihívásaira, s éppen ezért újabb és újabb kockázatvállalás ösztönzői.

SZERELEM — ALKOTÁS — HALÁL

(Lukács György *Naplójáról*)

Z. E. emlékének

Minden fontos írás külsővé változtatja a belsőt, a lélek rejtekútjait fekete jelek-ké formálva elszakítja szerzőjétől, mint furcsa bogarat megvizsgálhatóvá teszi. Rögzítés és önmegértés egyszerre.

Csakhogynem minden írás egyformán közeli alkotójához. Van mikor csak a szerző van benne, a világ dolgai rajta keresztül látszanak, máskor meg ő maga szivódik fel egy olyan külső rendben, mely átveszi az emberi lényegét. Ha nem művész az írás szerzője, akkor háromféleképp fejezheti ki önmagát: írhat naplót, levelet, vagy megkísérelheti fogalmakba önteni világát és ez lesz a „mű”. A mű azonban személytelen, mindenkinek szól és a dolgok rendjének felfedezése közben, a kinti titkok felfejtésével egyre inkább megformálódik alkotójában egy kerek űr, önmaga megoldhatatlanságának érzése. A mű túlságosan formává, tiszta renddé változtat, akkor tökéletes ha úgy vagyok én, hogy már nem vagyok ott. A *levél* valahogy félúton van a *napló* és a mű között. Mindig valakinek íródik, ezért szerzője megpróbálja meghaladni, kicsit a másik szemével nézni önmagát. Mégis egy választott kapcsolatról, egy szeretett másíkról van szó, egyszerre tartozik és nem tartozik a levél írójához. A *napló* visszamutat szerzőjére, benne mindent el lehet mondani, hiszen csak a szerző lesz olvasója. Korlátnélküli, mert a levél címzettje, a kiválasztott másik nincs jelen. A *napló* írójának azonban egy befelé futó spirált kell vállalnia, a dolgok elfognak körötte, önmaga tükreként csak – fogalmakba rögzített, letisztított – önmagát találja meg. A *napló* az életben problematikussá vált ember kísérlete arra, hogy innen lentől felépítse a „hogyan élni” kérdés válaszát akkor, amikor ezt a választ már csak önmagában reméli meglesni, mert világa tökéletesen reménytelenné vált.

A lírikus is önmagát írja, a *napló* szerzője azonban nem tudja, vagy nem akarja képekbe rögzíteni belső világát, hanem ragaszkodik a fogalmakhoz, de ragaszkodik önmagához is. A fogalmakba rögzített érzelmek műfaja az *esszé*, a filozófiai líra: a *Napló* és az *esszé* azért „íródtak, mert nem tudok verset írni”. A filozófiai *esszé* azonban kívülre, a fogalmak tiszta rendjébe helyezi a belsőt, a „lélek” „formái”-t próbálja megtalálni. Az érzelmi tragédia művek, jelenkori és régvolt alkotók elemzésének álrüháját ölti. A *Napló* egyszerűen és nyersen teszi fel a gondolkodó ember két alapvető létproblémáját. Egyrészt azt, hogy *hogyan lehet egyszerre élni (szeretni) és alkotni*, összeegyeztethető-e a véges emberi élet kuszasága, mindennapisága, így is, úgy is jellege a lét „mű”-ben kidolgozott végtelen tiszta rendjével, a vagy-vagy világhosszával. Másrészt azt, hogy *hogyan lehet élni, ha van halál*, ha lehetséges az, hogy azok, akik a mindent, az életet jelentik, egyszerre végtelenül abszurd módon eltűnnek világunkból.

„Élet nélkül is lehet élni. És kell is gyakran. De akkor tudatosan és világosan kell annak történnie.” A létezés értelme ilyenkor nem abban rejlik, hogy az emberi boldogság, öröm hol és hogyan érhető el, hanem a műben, a létezés lényegének felismerésében adott. „A mű az életből nőtt ki, azonban ki is nőtt belőle, emberi anyagból készült, de embertelen söt emberellenes. A vakolat, mely a művet a szülőélettel összeköti egyszersmind elválasztja tőle mindörökre: ez a vakolat embervérből való”. Választani kell: egyik oldalon a mindennapi boldogság, emberség együtt a kis lép-

tékü alkotással, másikon a nagyszerű mű, embertelen, ember nélküli létezéssel. Ez utóbbi két nagy mítosza Kőmíves Kelemen és Midás király. Az első befallazta az életet, hogy megvalósuljon a mű és végül átkot mondott az eredményre. Midás király fiatalon egyedül járta az erdőket és minden pillanatban új csodáit fedezte fel az életnek. A vándorlás egy napján azonban a szerelem tündére az élet felfedezőjéből az élet részesévé akarta tenni. Fátyolba borított mindent a tündér éneke, a dolgok nem váltak el tisztán egymástól, kellemes, hívogató homályba, az otthon illatába tűntek el a kontúrok Midás szeme előtt. Az új és új titkok helyett megszokott, biztonságos és állandó lett minden. De Midás kiszakította magát az életből és a csodák után kapott – az átok könnyednek gondolt terhével elhagyta a tündért. Úgy gondolta, a szerelmet csak elgondolni szabad, ehhez el kell távolítani azt az életből. Visszatartotta az érintést, az emberi ölelést és boldogan élte át az átkot: tündöklő szépséggé, eszményi renddé, de élettelen arannyá válik mindaz, amit érint. De kis idő után félelmetesen magányossá vált Midás, a dolgok logikájával, mindenütt a pontos racionalitás szerint épült a világ, aranylott a mű, de ő sehol se találta önmagát, vágyait, érzelmeit. Fogalmakban oldotta fel az életet, hogy megfeleljék a lét titkát, de a fogalmak túl igazak és túl embertelenek lettek számára.

Ekkor már a magányosságot, szenvedéseinek forrását kutatta, tudta, csak nagy pillanatokat él meg, csak a mű örömét, de kezéből kicsúszik az élet. „Mert két realitás, létezik: az *élet* és az *élet* és mindegyik egyformán realitás, de egyszerre mindig csak az egyik lehet az”. Az *élet* a mindennapok érzéki, kézzel fogható világa, a vágyak és teljesülések öntudatlan, homályos folyama, a boldogság, szerelem, házasság biztonságos nyugalma. Az *élet* viszont a végső rendet, a tisztán intellektuális-racionális létezést jelenti, mely túlmegegy az egyes emberen és az ideák isteni világába vezet. „Vannak emberek, akiknek számára – naggyá tételük kedvéért – örök tilalom kell, hogy legyen minden, ami csak kissé hasonlít a boldogsághoz és napsütéshez”. Csak a „csúcspontokon szabad élni” megragadni az élet nagy pillanatait, amikor egy gondolatban, műben összesűrűsödik a létezés lényege. De lehet-e csak a csúcson élni – a csúcsok között elkerülhetetlen, kifürkészhetetlen mélységek vannak, egyre nagyobb szakadékokkal. „Az én kezeimből kicsúszik mindenki abban a pillanatban, amikor nem az intellektus áll szemben az intellektussal, de az ember az emberrel, ... tele vagyok irreális emberlehetőségekkel, a meglévők már elúsztak melőlem, valami csodát várok, ami elhozná az elérhetetlent, a lehetetlent”.

És itt fogalmazódhat meg Midás ellenmítosza: az, hogy félelmetes különbség van az egyedüllét és a magány között, hogy „az, amit én csinálni akarok, csak egyedülálló embernek lehet megcsinálnia, az egyedüllétet azonban csak a legmélyebb hozzátartozásérzések által és után lehet megszerezni”, tehát „kellenek az emberek – sőt kell melegség”. Az egyedüllét előfeltétele az alkotásnak, a magány viszont megbénítja azt. „csak a másik ember léte tesz élővé minket, érintkezés minden és minden egyformán érintkezés a termékenyítő, a felszabadító: együtt lenni”. Kell olyan ember, akinek léte élővé tesz minket, aki pusztán ittlétével biztonságossá teszi az egyedüllét, az alkotás veszélyes vizeit.

Az igazi Midás azonban nemcsak egyedül volt, hanem végtelenül magányossá vált, mert élete alapját szüntette meg a halál felfoghatatlan abszurditása. Amíg ró-lunk, önmagunkról van szó, könnyű a dolgunk, mert magányunk döntés kérdése. Elvileg mindig lehetséges a két út valamelyike: a mű feladása, visszatérés az életbe, vagy az élet kicsúfolása, menekülés az öngyilkosságba. De ha nem saját életünk a tét, hanem a leglényegesebb másik élet visszavonhatatlanul kipergett ujaink közül, akkor olyan ellentmondáshoz jutunk, mely emberi ésszel nem oldható meg. Ha nincs senki, pontosabban csak a valaki hiánya van, akkor az egyedüllét magánnyá változik és nem lehetséges munka, alkotás. „Amióta ő volt tudom, hogy van lényeges dolog a világon” ... „Az asszony, a megváltó, a társ, a pár, a nekem rendelt. Baj van: csak őrá gondolok, ő segíthetne rajtam – vagy legalább elpanaszolhatnék neki mindent és ez is segítség volna”.

Tehát: ha a magány legyőzhető lenne is a művel, még mindig ott marad a halál, a Másik, a szeretett lény halála. Nem a sajátunk, az a „halál nem számít, a halál

fogalmakkal meg nem fogható valami, a halál kívülről szakítja meg a nagy dialógust – hisz amíg mi itt vagyunk, a halál nincs itt, és ha az itt van, mi már nem vagyunk. De az epikureus bölcsesség teljesen érvényét veszti a Másik halálára vonatkozóan, mert ilyenkor a mi életünkben is kiszakad valami, és mi mégis ide kényszerülünk, ittmaradunk az élők világában. Reményünk, vágyunk, jövőnk válik ki belőlünk, és egyszerre pótolhatatlanként izzik fel az objektíve pótolható, végleges hiánynak látszik az, ami pusztán saját veszteségünk tükrében válhatott ilyen kategorikussá. Ilyenkor nem marad más hátra, mint a *kétségbeesés*, a halálhoz mért lét, a szolidaritás a másikkal. A végtelen, megfoghatatlan és abszolút bizonyos (a halál) tükrében végessé, bizonytalanná, eltűnővé válik minden, ami a valóságos tér és idő keretéből származik. Megkezdődik egy olyan küzdelem, mely befele haladó körökben ott keresi a biztos pontot – a vágyak és emlékek mélyén –, ahol lehetetlen a bizonyosság.

Vannak emlékek, mozdulatokról, gesztusokról, de nem tudunk mit kezdeni velük, kicsorbult énünk immár nem képes úgy metszeni a dolgok rendjét, ahogy még a másikkal együtt lehetett. „A halál talán csak szimbóluma a magában maradásnak, a titokban mindig érzett, de szép órák szép ábrándozásainak szép szavaitól elaltatott kérdések kényszerű feltámadásának. A halálban – a más ember halálában – talán csak a legridegebben, álmok erejével fel nem tartható keménységben nyilvánul meg az emberek emberek-közötti életének nagy problémája, az, hogy az egyik ember mit jelenthet a másik életében”.

És az az élet filozófusa, a tiszta rend, a formák apostola egyszerre szembekerül a végleges és legyőzhetetlen formátlansággal, a soha el nem gondolható paradoxonával, „miben áll az, hogy az ember bizonyos dolgokat sohasem tud elhinni, vagy hogy ezek a dolgok sohasem tudnak feléledni bennünk?”

A halál, a másik nem-léte nem tudatosítható, „még mindig nem tudom őt halottnak. Még mindig tudom, hogy látja, ha szenvedek, még mindig tudom: el fogok neki mindent mondani... És azt hiszem, nem is fogom tudni másképpen sohasem”. A halál csak az élőben, az ittmaradtban realizálódik, csak a benne képződő „hiány” az, ami létező jelként érzékelhető, „Most tudom: vége. Elszakadt minden kapocs – mert ő volt minden kapocs. És most csak célközösségek vannak és célok vannak: és dolgok, és munka. Mert minden ő volt”, és már csak a hiányban és az emlékezésben él „fájó, örökre meddő kérdés formájában mered a magában maradt elé az örök távolság, az áthidalhatatlan űr az emberek között. Nem marad meg semmi, ahol megfogódzni lehetne, mert minden emberismeret-illúziót a folytonos együttlét új csodái és várt meglepetései táplálnak csak. Minden összetartozást csak a folytonosság tart életben, és annak megszakadásával eltűnik a múlt is: mert minden, amit valaki másról tudni lehet, csak várás, csak lehetőség, csak vágyódás vagy félelem, csak álmok, aminek a legkisebb realitást is csak a bekövetkezők adhatnak. És minden megszakadás nemcsak a jövőt vágja el örökre, hanem megsemmisíti az egész múltat is”. A múlt eltűnése után csak a hiány marad, mely több, rosszabb mint a semmi, mert nem egyszerűen nincs, hanem a van mínusza, egy üres hely kínja.

Egyetlen út marad: a távolság és hiány tudatában nem múltként, hanem jövőként megszerkeszteni a Másikat, a társat, az embert. Egyfajta alkotás ez („nem szabad, hogy kevesebb szabaduljon fel belőlem nélküle, mint vele szabadult volna – az ő emlékének is tartozom ezzel”), jövőbe vetített emlék. Az ittmaradó egyszerre kicsinek és jelentéktelennek érzi magát az eltávoztathoz képest, hiszen felteheti, fel kell tennie a „mit tettem volna” vagy a „hogyan lehetett volna teljesebben átélni vele az életet” típusú kérdéseket, a visszatérő önvizsgálat sarkpontjait.

A végleges távolság a másiktól azonban egy más szinten éppen ellentétes érzés kialakulásához vezet. A szeretett társ egyre absztraktabb, eszményibb lesz, egyre inkább az ittmaradt tudatának mélyére vonul vissza és közvetlen-kínzó emléke, a hiány csak a legkétségbeejtőbb, a legnehezebb, a lelki gyökerekhez visszakutató élményben válik újra élővé. Ezeken a pillanatokon túl azonban az elmúlás egyben különös közelség teremtése is: a nagy dolgok, nagy vágyak és nagy álmok a végleges távolság tükrében megszabadulnak önnön elmosódott élet-tulajdonságuktól. A ki-

ési elkopik, eltűnik, a nagy teljes terjedelmében betölti az embert. Lehet-e egyáltalán élet igazán szeretni? A jelenlétben a dolgok túlságosan egyformának látszanak ahhoz, hogy meg tudjuk különböztetni őket.

„Az értelmetlen, abszurd és tragédiátlanul katasztrofális vég” tartalommal teltette mindazt, ami a mindennapok sodrában mintegy magától ment, értelmet adott apró mozdulatoknak, egy-egy véletlenszerű arckifejezésnek, egyszerűen az egész embernek. A szeretett társ – halálának távolságával – önnön lényegének teljességévé, eszménnyé vált, örökre igaza lett „nem tettek szerint, egyes esetek szerint van az embereknek igazuk egymással szemben, hanem lényüknél fogva, bizonyos embereknek bizonyos emberekkel szemben mindig”.

A Napló szerzője létének nagy kérdését, a mű és az élet, az alkotás és az emberi kapcsolat ellentmondásos talányát, a halál meghaladását nem elsősorban művében, hanem inkább sorsában tudta megválaszolni. Elvileg is világos számára az, hogy hidat kell valahogy építeni az élet és a mű közé, mert csak a mű hordozhatja a rendet, menthet meg a halál káoszától. Viszont csak az élet, az emberi kapcsolat adhatja a rend értelmét, ránk szabott méretét, átélhetőségét. Ez a híd azonban előbb még „csoda”, mítosz, megváltás: a jóság. A jóságban „a megismerésünk tetté vált, valami mindenén átsugárzó megismerése az embereknek. A jó ember nem magyarázza a másik lelkét, hanem olvas benne, mint a magáéban, ő egy lett a másikkal”. A jóság elvi, eszmei híd a mű és az élet között, a mű emberré válása, a kizárólag másokra irányuló tett, a megmentés szándéka, a kapcsolat csodája. De elképzelhető-e egy olyan Orpheus, aki fogalmakkal nyitja meg Persephone szívét? Nem rombolja-e szét a halál a legtökéletesebb jóság építményét is?

Hatvan évvel később, halálos ágyán, saját sorsát megrajzoló öregember vonta vissza a mű és az élet paradoxonát. A cím, mely lakonikus rövidséggel teszi meg ezt, egy sors teljességének tanulsága, az életből született. *A megélt gondolkodás* egyszerre *élet* és *az élet*, cselekvés és intellektualitás, a mindennapok elmosódottsága és tiszta rend. A példaszzerű emberi sors a tiszta forma metafizikussától a mindennapi élet filozófusához vezet. Szép és talán lehetséges: meg kell csinálni önmagunkat, megvalósítani azt a másikat is, aki elment és félbehagyta önmagát. Az eszmévé, emlékké vált másik csak megélt gondolatként, sorssá ötvözött cselekvésként váltható meg.

Mintha azt üzenné a ház

Rácsot hoz megnyitni ez az éj,
szurkot hoz fölgyúltni ez a hold,
szélperzselts hajjal lobognak a fák
arcom felé,
arcod felé,
lengő tüst homályában forgunk
egymásból sodort indává fonódva
szemedtől szemem
hangrobbanása
mintha azt üzenné a ház, hogy égjünk –
kilincshideg csönd
ütődik homlokunknak
mint vallatásnál a ki nem mondott igen
csak most kibírni
csak most vissza nem vonni
rátapadni csomókban a térre
mint a gyökér,
a sár,
vadlúd hasít léket a falon –
nyomában már csak mi vonulhatunk
csak most föl-le szállni
csak most fényben maradni
szeletekre bomlik
a lázongó idő

kedvéért: borda-csíny
csont-összeesküvés
hatalmából szétcsapódni,
folytatni tovább,
csak most mindig és mindig
csak most az egyszer soha

PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK

Páskándi Géza: A vadorzó, Bertolt Brecht: Dobok és trombiták

Magától értetődik, hogy az évad utolsó két prózai bemutatójának méltatása nemcsak alkalmat kínál, hanem mintegy kényszerít is arra, hogy visszapiantsunk a teljes színházi szezonra, s legalább egy-két mondatban kíséreltet tegyünk az összegezésre. S ha összegezéstről van szó, legszívesebben azt írnám főlcímül: „Kulka János évadjá”. Annál is inkább, mert Kulka az alább tárgyalandó két előadásban kiugróan jó alakítást nyújt, de ugyanez elmondható korábbi szerepeiről is, különösen a *Haramiak* Moor Ferencéről. Magyarán szólva, az elmúlt évad jelentős eseményként kell elkönyvelnünk, hogy ez a tehetséges fiatal színész Pécsre szerződött a főiskoláról, s egy sor szerepben bizonyíthatta képességeit, mindannyiszor újabb s újabb várakozást ébresztve bennünk, azaz sejtetve, hogy bőven maradt még kiaknázatlan tartaléka. Örömről mégsem felhőtlen, s különösen nem az, ha e legutóbbi két előadásról szólnak; az a benyomásunk ugyanis, hogy a színész a megírt szerepekben rejlő lehetőség, sőt — elsősorban a *Dobok és trombitákban* — kissé a rendezői elképzelés ellenében, illetve e lehetőségek hiányában teremt érdekes és színészileg-emberileg izgalmas figurát a színpadon. A *vadorzóban* a lélektani képtelenségek láncolata mögött is képes valami mélyebb motivációt felfedezni, s amikor ez az út színészileg már járhatatlannak bizonyul, akkor is van benne annyi invenció, hogy a helyzet abszurditását a maga javára fordítsa, azaz valósággal „átmegy abszurdba”, amivel ugyan a darabot magát nem mentheti meg, de ő mindvégig érdekes marad. Hasonlóképp ott rejlik némi ionescói attitűd Simpkins komornyikjában a Brecht-darabban; érzésünk szerint ő azon kevés színészünk közé tartozik, akinek mintegy a vérében van a korszerű színjátszás.

De Kulka János esetét méltatva, nemcsak egy jó színész megérdemelt művészi sikerét kívánjuk elismerni, hanem az eset általánosabb érvényű tanulságaira is érdemes odafigyelnünk. Vas Zoltán Iván, a Brecht-darab rendezője mondja rokon-szenves nyilatkozatában, hogy „a rendező a színész személyiségén keresztül fejezi ki magát, nem pedig tárgyasult üzenetek formájában”. Kulka mellett az évad korábbi bemutatóinak méltatásakor még egypár színészi „kiugrásra” felhívtuk a figyelmet. Elegendő visszautalnunk Lang Györgyre az *Óz, a nagy varázslóban*, Koszta Gabriellára a *Gyerekek és katonákban*, Vári Évára a *Kaviár és lencsében*: mindhárom eset kissé hasonlított ahhoz, amit az imént Kulka János szerepei kapcsán mondtunk. Vagyis az az érzés maradt bennünk, hogy a színház rendezői sokkal inkább „tárgyasult üzenetek” formájában igyekeznek kifejezni magukat, s nem annyira a színészi személyiségen át, s a színészi „kiugrás” többnyire személyes erőfeszítés vagy lelemény eredménye. Természetesen minden egyes eset más-más arca mutatja e jelenségnek; a részletekre ezúttal nincs mód és nem is szükséges kitérni, hisz korábban megtettük. Csupán az évad végén bennünk felmerülő kérdőjelet szeretnénk itt jelezni: vajon a színház műsorpolitikájában kellőképp figyel-e a társulat szunnyadó színészi energiatartalékainak kiaknázására?

*

A pécsi színházi műhely felvállalt programja a kortárs magyar dráma támogatása, színpadi megszólaltatása. Az évad elején a Pilinszky-darab stúdiobemutatója az új színpadi nyelv keresésére nyújtott alkalmat, az évad végén bemutatott Pás-

kándi-darab deklaráltan a magyar lélektani dráma hagyományához kapcsolódik. Czimer József, a mű dramaturgja megállapítja *A vadorzó* műsorfüzetében: „Eddig — persze nem kis túlzással — mintha Páskándi drámaiban az egyén jellemét és érzelmi életét inkább társadalmi helyzete és sorsa alakították volna. *A vadorzóban* most ez bonyolultabb, az egyén jelleme és érzelmi élete is visszahat az őket irányító erőkre.” Czimer szavaihoz mindjárt hozzá kell fűznünk: a baj forrása nem is abban rejlik, hogy a szerző, aki korábban — saját műfaji meghatározása szerint — „abszurdoid” játékaival hívta fel magára a figyelmet, most a tradicionálisabb műforma felé tájékozódik, hanem abban, hogy az új Páskándi-darab épp a történet pszichológiai hitelességével marad adósunk. S így a felvetett társadalmi-történelmi kérdések (mint például a nemzeti-nemzetiségi hovatartozás kérdése) és a dráma szereplőinek egyéni sorsa közt nem jön létre az a kíváncsi és dramaturgiailag egészséges kölcsönhatás sem, melyről Czimer beszél.

1914-ben járunk, két héttel az első világháború kitörése után, egy isten háta mögötti vadőrházban, ahova Georg von Stahl, a fiatal osztrák üzletember megérkezik pesti, azaz magyar feleségével, hogy az idilli környezetben töltsék el a hétvégét, mielőtt Georg hadba vonulna. Csakhogy Georgnak semmi kedve hőssé válni, egyszerűen fél a háborútól, nagybátyja azonban, aki elintézhette felmentését, úgy véli, a család becsülete forog kockán, ha Georg nem megy háborúba. A magányos hegyi lakba betéved egy kőbor mesterember, akiről később kiderül, hogy orvvadász, azaz vadorzó, s az osztrák fiatalember különös szívességet kér tőle: megjátszott összecsapásuk során a vadorzó löje át a kezét, s így oly módon válik katonai szolgálatra alkalmatlanná, hogy a von Stahl család becsületén sem esik csorba. Igen ám, de közben kiderül, hogy a vadorzónak volt egy lánya, aki elszegődött Bécsbe cselédnek, ott viszonyba keveredett egy osztrák tiszttel, teherbe esett, a férfi elhagyta, s a lány öngyilkos lett. Ebből következően az erdei vándor elérkezettnek látja az időt, hogy most bosszút álljon a saját elvesztett lányáért is, s miután Georg kezét annak rendje és módja szerint átlövi, még a fejébe is ereszt egy golyót. Ezek után visszatér a vadőrházba, lefekszik az ifjú asszonykával, akiről ezúttal az is kiderül, hogy az osztrák tiszt szexuálisan nem tette boldoggá; majd együtt bevárvák a helyszínre érkező nagybácsit, aki természetesen most is mindenekelett a család becsületét tartja szem előtt, s készségesen elhiszi, hogy az erdei vándor ártatlan, unokaöccse pedig egy „igazi” vadorzóval való tűzharcban halt „hősi” halált. Ibolya, a fiatalasszony, aki időközben rádöbbsen az igazságra, hiába akarja leleplezni a tettest: mindenkinek az az érdeke, hogy a koholt történetet fogadják el valóságnak.

Páskándi jól ért ahhoz, hogy ezt a képtelen rémtörténetet igen csavarosan adagolja a nézőnek, azaz egy-egy feszültebb szócsata erejéig megvillantja detektívtörténet-írói „oroszlánkörmeit”; kevésbé ért viszont ahhoz, hogy a lélektani képtelenségek sorozatáról elhitesse valóságát. A darab igazi megoldatlansága azonban onnan ered, hogy az író e különös krimiből nem egyszerűen lélektani drámát akar kerekíteni, hanem szimbolikus-filozofikus darabot is, mely a nemzeti-nemzetiségi hovatartozás bonyolult kérdését kívánja bonckés alá venni. Páskándi a „Rómeó és Júlia” modell továbbgondolását tartja szem előtt. Mi történik akkor, ha a szerelmek nem esnek a két család ősi egymással hadakozásának áldozatául? Nem támad-e fel előbb-utóbb a kettejük viszonyában is, melyet az első időkben a szerelem rózsaszínre festett, az a történelmi ellentét, ami a két családot (a jelen esetben: a magyar és az osztrák család) szembeállította? A darabból elég egyértelműen kiderül az író meggyőződése, amit egyébként külön nyilatkozatban is elmondott, hogy „a nemiség varázsa” csak ideig-óráig tudja feledtetni „a történelem szellemét”. S minden valószínűség szerint ebben így igaza is van, legalábbis igaza lehet, csak éppen az az erdei krimi, amit gondolatai illusztrálására kiötlött, egyszerűen alkalmatlannak bizonyul e gondolatok közvetítésére. A dráma három rétege — a krimi, a lélektani sík, a történelemfilozófiai elmélkedés — nem épül szervesen egymásra, hanem ellenkezőleg, minden újabb réteg írói kibontása újabb s újabb tehertétel az alaptörténeten: a szituációk egyre csináltabbak, egyre mesterkéltőbbek, egyre fárasztóbbak...

Szegvári Menyhértől, aki *A vadorzót* színre vitte, már a *Haramiák* megrende-

zésekor megállapíthattuk, hogy nem tartozik az önmutogató interpretátorok közé, hogy fő feladatának a dráma szakmai kidolgozását tekintti. S ezúttal is azt teszi, ám az eredmény mégis jelentősen elmarad a Schiller-darabból készült előadás mögött. Holott Schiller *Haramiákjáról* is sokan elmondták már, hogy a lélektani képtelenségek halmaza, s hogy dagályos romanticizmusa alapján véve didaktikus színezetű. De míg ott a mai, természetes hangvételű színjátszás és a hajdani felfűtött romantika konfrontálódása figyelemre méltó eredményt szült, azaz az egyes színészek személyes színpadi igazságára került a hangsúly; addig itt ez a módszer többé-kevésbé zátonyra fut. S úgy tűnik, valóban nem azért, mert a Schiller-műben több lenne a lélektani igazság, mint a Páskándi-darabban. Inkább a személyes elkötelezettség több a német romantikus drámában: a *Haramiák* indulatos és szenvedélyes darab. A *vadorzó* megkonstruált, kieszt, jól-rosszul (s inkább rosszul) felépített dráma, ami mögött azonban nem érezzük a kimondás írói kényszerét. Nem érezzük azt a szenvedélyt, amiért Páskándinak meg *kellett* írnia a művet. S ez az a „banánhéj”, amin Szegvári rendezése megcsúszik. Schiller szenvedélye, bármennyire is távoli tőlünk és bármilyen anakronisztikusnak is tűnhetett, mégis olyan autentikus mag volt a *Haramiákban*, mellyel a játék valamennyi résztvevőjének így vagy úgy meg kellett küzdenie. Ebből a színészi konfrontációból pedig hiteles színpadi értékek születtek. A Páskándi-darabból hiányzik ez a mag, ez a „mögöttes” világ; a színészeknek nem marad más lehetőségük, mint kétségbeesetten bebizonyítani a történet pszichológiai igazságát, s ez — különösen az előadás második felében — egyre nehezebb.

Az, amit Kulka János művel Georg von Stahl hadnagy szerepében, ahogy erre már fentebb utaltunk, a színészi intellektus és játékkészség különös trouvaille-ja. Mellette a főiskolás Oláh Zsuzsa eleinte ugyancsak feseng Ibolya meglehetősen pápírmásé-figurájának bőrében, később lehetősége nyílik rá, hogy felvillantson valamit egyéniségéből, a benne vibráló feszültségből, de az elhihetetlent egyetlen percre se tudja elhíttetni. Áts Gyula, aki ugyancsak vendégként alakítja a titokzatos erdei vándort, azaz a vadorzót, jól ért hozzá, mikor vigye fel a hangját és mikor tartson hatásszünetet. Amíg a krimit kell eljátszania, addig megvannak az eszközei, amikor azonban a figura az író szócsöve lesz, Áts tanácsstalannak bizonyul, s ez elsősorban nem az ő vétké. Paál László a Kocsis alakjában rokonszenves epizódfigura, Cserényi Béla (von Stahl nagybácsi) és Melis Gábor (Georg testvérbátyja) rutinnal oldja meg különösebben nem motivált szerepét. Kiss Anikó játékerét egy nyilván szimbolikusnak szánt hatalmas, beüvegezett rácsozat uralja, mely mögül opálos fény dereng elő. Egyébként az illuzionista színpad hagyományai szerint teremti meg a hegyvidéki táj és a vadórház szükséges miliójét. S e kettő szintézise a diszletben, ha nem is maradéktalanul meggyőző, mégis szervesebben sikeredett, mint magában az előadásban.

*

Vas Zoltán Iván, aki színész-rendezőként kezdte pályáját Győrött, most a főiskola végzős rendező-szakos hallgatójaként egy alig ismert Brecht-darabot választott vizsgamunkájául, melyről fentebb már idézett nyilatkozatában ő maga így beszélt: „A darab alaphelyzetét hasonlóan érzem a világ mai állapotával s így talán arról csinálhatunk előadást, ami a közérzetünket ma leginkább meghatározza. A *Dobok és trombiták* kései mű, és nem »tipikus«, nem a hagyományos értelemben vett brechti dráma. Brecht egy évvel a halála előtt írta Farquhar XVII. századi angol vígjátékíró *A toborzó tiszt* című darabjából. Magát a drámai anyagot, a konstrukciót alig változtatta meg, csak a súlypontokat helyezte át. A *Dobok és trombiták* inkább *szellemében*, mint megfogalmazásában brechti, szerencsésen ötvöződik benne a klasszikus angol vígjáték életgazdagsága, humora, féktelen komédiázó kedve az értelmező, politikai célzatú, racionális brechti színházzal.”

A darab cselekménye az egykori Angliában játszódik, az amerikai szabadságharc idején, mielőtt az „Egyesült Gyarmatokból” megalakult volna a független Egyesült Államok. A szabadságharcosok sorra aratják győzelmeiket, míg odahaza, Angliában már jószereivel senki sem áll önként katonának. William Plume kapitány,

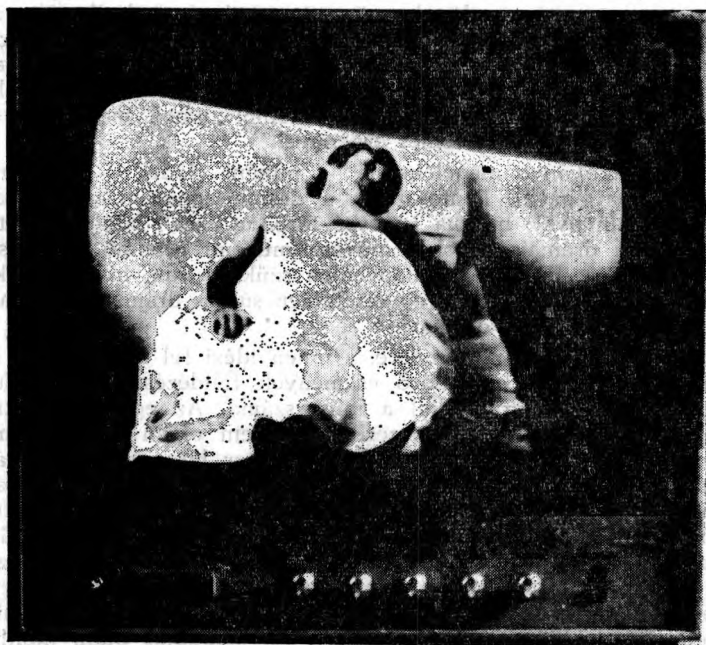
aki új sereg élén akar visszatérni az Újvilágba, már-már megoldhatatlan nehézségek elé kerül, míg Mr. Balance békebíró el nem rendeli a kényszersortorozást, melynek során valamennyi börtöntöltelék, csavargót, munkanélkülit, de még tisztis dolgozókat is hadseregbe kényszerítenek. Mire azonban készen állna a sereg, Plume kapitányon kifog a női felfurfang; Balance békebíró lánya, aki halálosan szerelmes az ifjú tisztbe, elég ügyesnek bizonyul ahhoz, hogy Plume-ot házasságra és ezáltal a mundér levetésére kényszerítse. De sebj, ott van Brazen kapitány, aki ugyancsak egy szeszélyes nő, Melinda Moorhill kedvéért vetette le az egyenruhát, ám szerelmében csalódott, s most szívesen bújik bele Plume tisztis öltönyébe, ő viszi a hadsorbba kényszerített sereget Amerikába. George Farquhar vígjátéka a maga idejében valóban igen népszerű mű volt, azon darabok közé tartozik, melyekről elmondható, hogy világszerte játszották (az amerikai és az ausztráliai angol nyelvű színjátszás első feljegyzett előadásai közt is szerepel *A toborzó tisztis*), mai szemmel nézve azonban elég vérszegénynek tűnik a darab. Brecht minden valószínűség szerint annak a toborzási mechanizmusnak a bemutatása érdekelte a műben, mely a maga módján leleplezi a világuralomra törő Angliát, az álszent jelszavak mögött húzódó valódi mozgatóerőket. Hogy Vas Zoltán Ivánt mi izgatta, amikor a Brecht által átírt művet elővette, az idézett nyilatkozata ellenére nem derül ki az előadásból.

Széteső, mozaikszerű, eklektikus előadást látunk Csányi Árpád ugyancsak meglehetősen eklektikus játéktérben, melybe nem egészen érthető módon bekerül *A kurázs mama* kérdése is. S ha már ez a látványbeli utalás ott van az előadásban *A kurázs mama*-ra, bizvást megjegyezhetjük, hogy annak a Brecht-darabnak egyetlen jelenetéből — a toborzási képből — többet megtudunk a jelen színházi este témájáról, mint itt az egész előadásból. Nem mintha a stílus eklektika önmagában véve rossz és elfogadhatatlan volna, de a brechti intellektuális színjátszás és a vérbő angol vígjáték-hagyomány szintézise ezúttal ugyanúgy nem születik meg, ahogy a Paskándi-darab különböző rétegei sem tudtak valódi, drámai egységet alkotni. Vas Zoltán Iván szerencsétlenségére úgy vegyíti a különféle színpadi hatáselemeket, hogy azok többnyire közömbösítik egymást, s így hovatovább magának a mesének a figyelemmel követésében is zavart okoznak, ami annál is inkább lehetséges, mert a közel negyven szereplős darab szálai ugyancsak szerteágaznak és nemegyszer összegubancolódnak. A legelszomorítóbb az, hogy még atekintetben sem érhető tetten a rendező, hogy voltaképp mit rontott el: a darab, amit ezen az estén eljátszanak, egyszerűen nem áll jól önmagáért. Ami annyit tesz, hogy a nézőtérén úgyszólván az első perctől az utolsóig alapvetően zavarban vagyunk: nem értjük miért kell ezt az elbrechtiesített operettet vagy eloperettesített Brecht-darabot végignéznünk. Arról természetesen szó sincs, amit a rendezői expozé beígért, hogy itt valamiképp „mai közérzetünket” fogalmazná meg a színház.

S hogy miért nem? Talán mindenekelőtt a játék hangnemét, műfaját, alaptónusát kellett volna tisztázni. Az „egyszerű nép” fiai póre naturalizmust hoznak a színpadra, a békebíró köre és a tisztis világ leginkább a romantikus dráma hangütését idézi, néhány jelenet (Melinda Moorhill kerti idillje, a folyón úszkáló bábhattyú) a naiv népi játékok miliójét; az a „rendezői látomás” pedig, melyben a játék szereplői mintegy megálmodják az évszázadok múltán megszülető Amerikát, afféle szürreális-asszociációs színház lesz, anélkül, hogy mindez szervesülni tudna (noha a kissé erőltetett finálé visszarimel erre az „amerikai álomra”). Akad persze egy-két „igazi” brechti jelenet is, a legpregnansabb példa erre a börtönkép, ahol az egy zárkába csukott Plume kapitány és a zászlós áruhába bújt szerelmes Victoria tanulságos dialógust folytat egymással, majd a kapitány feláll a székre, elénekkel egy songot. De mindez csupán színháztörténeti utalás marad — a műveltebb néző számára. A kevésbé tájékozottabb publikum meg nyilvánvalóan a mese kibogozásával van elfoglalva, s ha ezt úgy-ahogy sikerül magában megoldania, akkor még hosszan törheti a fejét, hogy végül is miképp ossza meg rokon-, illetve ellenszenvét az eklektikus színpadi kavalkád jellemzőleg úgyszintén többnyire tisztázatlan figurái iránt.

Kulka János — mint Mr. Balance békebíró komornyikja — ezúttal is elég leleményesnek és invenciózusnak bizonyul ahhoz, hogy a képtelen helyzetet a maga

javára fordítsa: ionescói figuráját már bevezetőül kiemeltük, s valóban alakítása messze kimagaslik a produkcióból. Győry Emil a békebíró szerepében ezúttal is megbízható színésznek bizonyul, tanúságot téve arról, hogy jól tud gazdálkodni szakmai hozzáértésével. Sipos László Plume kapitánya meglehetősen sablonos, Bieder Éva Victoriája minden kalandos fordulat ellenére se tud igazán érdekes lenni, Lukács József Kite őrmestere romantikus vadnyugati vagány, Bánky Gábor is kissé túlkarikirozza Mr. Worthy cipőgyáros alakját, Dobos Katalin Melinda Moorhillja iránt ugyanolyan érzéketlenek maradunk, mint Balikó Tamás elnagyolt Brazen kapitánya iránt. Sólyom Katalin Lady Prude epizódfigurájának viszont hamisítatlan színpadi súlya van, s Lang Györgyi is megelé a lehetőséget Melinda komornjaként, hogy sajátos, groteszk báját megraggyogtassa előttünk. Tandori Dezső fordításáról és Rudolf Wagner—Régeny zenéjére írt dalszövegeiről csak jót mondhatunk; Eck Imre koreográfiája és Tordai Hajnal jelmezei azonban inkább szolgálják s nem ellensúlyozzák a rendező alapvető bizonytalanságát.

CRÉE IN MEMORIAM MANTERNA 1975

SZÍNHÁZI ELŐADÁSOK BUDAPESTEN

(Örkény István: *Forgatókönyv*; Maróti Lajos: *Egy válasz története*)

Ki tagadhatná, hogy a valóságos életben nagy drámák zajlottak le 1944 őszén, 1949 szeptemberében és 1956 októberében? A fasizmus tombolása és az ellenállási mozgalom; nagy eredmények az újjáépítésben, valamint Rajk László és sokan mások, mint a személyi kultusz koncepció pereinek áldozatai; az ellenforradalom és a november eleji fordulat — nos, ezek mind-mind nagy történelmi és egyéni drámák sorozatait hordozták. A három dátum oly eseményeket is jelöl, amelyeknek politikai és történelmi tisztázása nélkül egészséges továbbfejlődésünk éppúgy elképzelhetetlen, mint művészi megformálásuk nélkül. A társadalom politikai tudatának és szociálpszichológiájának egészséges fejlődése nem lehetséges, ha a közelmúlt történelmében súlyos és tisztázatlan problémák vannak. Több vers, regény, film és dráma igyekezett e tisztázáshoz művészileg hozzájárulni. Mégis, úgy érezzük, nem született meg még az a mű, amelynek ez egyetemes érvénnyel sikerült volna. Mikor még csak hallani lehetett róla, remélni lehetett, hogy Örkény István *Forgatókönyv* című drámája művészileg meg- és feloldja e végtelenül bonyolult társadalmi kérdéskört. Azonban 1979-ben, amikor könyv alakban megjelent, már tudhatóvá vált, hogy bármennyire is új és mélyebb e kérdéskomplexumok megjelenítése, művészi ábrázolásuk itt sem sikerült egyetemes érvénnyel.

Mintha a *Forgatókönyv* megelégedne — miként elődei — maguknak az eseményeknek a drámaiságával. Pontosabban a drámaiságnak a valóságban meglévő jelentésével és tartalmaival; mintha kevésbé törődne azzal, hogy az életanyagok és élettények nagyfokú drámaiságából a művészi-műnemi értelmű drámaiságot is kibontsa és megformálja. Erre pedig alapvetően szükség van, hiszen adekvát műforma nélkül a valóságnak még az ily egyértelműen súlyos drámái „anyagai” sem válnak teljesértékű műalkotássá, drámává.

A mű belső ideje 1949 szeptembere, s innen idézi fel a múltat és a jövőt. Az idők keveredését és így a különböző események felidézését egy cirkuszi bűvész hajtja végre, akinek az akaratátvitel a műsorszám. Az egyes alakokra nemcsak a múltat vagy a jövőt tudja rákényszeríteni, hanem olyan dolgok elmondását is, amelyekről maguktól nem beszélnének. Ő, a Mester hívja meg a Fővárosi Nagycirkuszban rendezett jutalomjátékára régi barátait: elsősorban Barabás Ádámot, az egykori hadnagyot, a mostani párizsi követet. A Mester — Misi bohóccal és az akkori ápolónővel, jelenlegi partnernőjével, Sztellával — 1944-ben a Gestapo fogásából Barabás vezetésével szabadította ki az ellenállási mozgalom vezetőjét, Hódosi ezredest. A meghívottak között van még Novotny, a hajdani visegrádi fővadász és Barabás anyja, akik a kiszabadított Hódosit bűjtették. Megjelenik még egy újságíró és egy fiatal lány, akik a későbbi, a felszabadulás utáni időkben kapcsolódnak az eseményekhez. Az egyik meghívott, Littke László helyett édesanyja jön el. Littkét most, 1949-ben, már letartóztatták. Ezután a Mester váltakozva idézi fel az 1944-es, illetve az 1956-os eseményeket, mint amelyek 1949 és az ezt követő évek következményei; továbbá Barabás Ádám 1949-es leendő népbíróági tárgyalását, koncepció perét. A hangsúly ezen a peren van, míg a drámaiságot pusztán Barabás benső vívódása jelenti. A műben bemutatott események és a műben megjelenő dráma így elválnak: a régi események felidéződnek, azokat megismerjük és környezetet adnak csak Barabás Ádám jelenlegi, 1949-es vívódásához, benső gyötrelmeihez. E benső örlődés leginkább a Littke Lászlóhoz fűződő kapcsolatából és

annak nyomán jön létre. Littke szervezte be őt a pártba, azután együtt harcoltak Spanyolországban, majd ő volt Barabás összekötője az ellenállási mozgalomban. Barabás 1949 tavaszán, párizsi követ korában csak szóban közvetített üzenetet kapott Littkétől, miszerint itthon a párt vezetősége elszakadt a néptől, s amelyben kéri Barabás segítségét, hogy megelőzhesse „a családott néptömegek fegyveres fölkelését”. Barabás — nem ismervén a hírhözöt — provokációnak minősíti, és jelentést küld róla Budapestre. Most a felidézett tárgyalás során megtudja, hogy ennek az alapján tartóztatták le Littkét, mint ahogy — a Mester felidézésében — azt is megtudja, hogy őt pedig Littke vallomása alapján tartóztatták le. A benső gyötrődés kiváltója, hogy mit tett ő Littkével, Littke vele, áruló-e régi barátja, s hogy kinek volt és van igaza. A vívódáshoz hozzájárul hite és bizalma a párt vezetőségében, illetve ezeknek a megrendülése.

Az események felidézését, az alakok megszólalását és elhallgatását a Mester irányítja, de a II. részben ő teszi fel a népbíróági elnök kérdéseit; majd ő jeleníti meg egyszer Littke Lászlót. A Mester azonban az egész mű folyamán csak irányítója az események egymásutániságának, Barabás drámájához semmi köze nincs. Ehhez legfeljebb, mint Barabással együtt érző ember kapcsolódik. Így drámai funkciója nincs, funkciója merőben technikai. Saját benső tartalmairól is csak annyit tudunk, hogy elítéli az 1949-es pereket, és hogy együtt érez Barabással.

Az, hogy az időpont változásainak és az alakok megszólaltatásának gyakorlati végrehajtója egy cirkuszi bűvész, több hátránnyal jár. A Mesternek a *drámán* való kívülállásán túl — ami már önmagában eléggé problematikus egy főszereplő esetében — az, hogy ezáltal az események, tartalmaik és a problémák nem az alakok közötti viszonyokból következően követik egymást, hanem pusztán felidéződnek. Vagyis nem jelennek meg igazán drámaian. További hátrányt eredményez, hogy a cirkuszi produkcióhoz még két olyan alakra van szükség, akiknek csak az események felidézésében-megjelenítésében van szerepük, de akiknek éppúgy nincs közüik Barabás *drámájához*, mint a Mesternek: Sztellára és Misi bohócra. De nemcsak ez a két alak felesleges a drámában, hanem azok a jelenetek is, amelyek a Mester cirkuszi mutatvány-sorozatához tartoznak: az akaratátvitel jelenetei a cigarettázás, a konyakozás és az „erőmutatvány” esetében. Az említett tényből származó legnagyobb hátrány azonban az, hogy a történelmileg, társadalmilag és emberileg-egyedileg egyaránt nagy drámát a cirkuszi mutatvány eltávolítja a maga valóságosságától és annak csak illusztrációjává teszi. Vagyis a dráma nem a maga valóságosságában jelenik meg, hanem pusztán felidézetttségében. Így ez a nagyon lényeges problematika nem jelenhet meg teljes súlyosságával. (Mivel nagy kár, hogy Örkény István nem tartotta meg a *Pisti a vérzivatarban* című drámájában elért megjelenítésbeli eredményeit, megoldásait.)

A *Vígszínházban* Valló Péter rendezésében igazán nagyszerű szereposztásban került színre a mű. A Mestert Szilágyi Tibor játssza; valódi „charme”-mal, igazi eleganciával. Az alakot persze ő sem tudja úgy megformálni, hogy köze legyen Barabás drámájához. Alakításának dicséretére legyen mondva, hogy az eseményeket kommentáló mondatai és az ezek elmondásakor megnyilvánított benső magatartása igen jól illeszkedik a mű problematikájához. Az előadásban nem okoz zavart az sem, hogy Szilágyi Tibor végül mégsem bűvész. Mivel a szöveg olvasásakor testi szemünkkel nem látjuk, csak az előadásban válhatna problematikussá e mutatványok bűvész-mivoltának a hitelessége. Szilágyi Tibor alakításának nagy érdeme, hogy képesek vagyunk elhinni a Mester akaratátviteli crejét anélkül, hogy bármi hókuszpókuszt csinálna.

Egyfelől nehéz, másfelől elvileg hálás szerepe van annak a színésznek, aki Barabás Ádámot játssza. Nehéz a feladat, hiszen nem Barabás valódi drámája, hanem annak csak felidézett változata, egy cirkuszi előadás során megvalósuló illusztrációja jelenik meg. A színész helyzete ugyanazért nehéz, amiért hálás: egy illusztrált helyzetet kell valódisággá, valódi benső drámává formálnia. Így a színésznek ketős felidézettséget kell hitelesen produkálnia: (1) Barabás Ádámot, akinek (2) drámáját a Mester segítségével fel kell idéznie. Reviczky Gábor eleinte nehezen találja

meg az ehhez elvezető színészi utat. A mű megírásának módja és benső szerkezete miatt Barabás benső drámáját, a műben felidézett drámát, igazán csak monológokban lehet megjeleníteni. S ez a dráma három monológban is realizálódik. Reviczky Gábor leginkább abban a monológban jó, amelyben Littkének írott válaszevelének valóságosságán vagy hamisított voltán elmélkedik, vívódik, gondolkodik.

Míg a clown a cirkuszban főszereplő, itt csak az események körítéseként jelenik meg. Miklóssy György még így is remek: valódi clown-magatartást és igazi bohóci képességeket vonultat fel. Béres Ilona, Sztella alakjában pedig semmi más nem tehet — hiszen itt csak a mutatóvány segítője — minthogy a Mester parancsára produkcióként elmondja az események egy részét; máskor pedig csak azok dekoratív környezete lehet.

Az, hogy az események és az alakok benső tartalmai egyaránt a Mester felidézésében kerülnek elének és nem az alakok közötti viszonyokból fakadnak, nemcsak az eseményeknek, de az alakoknak a benső ivét is szétördeli. Egy-egy alak színészi megformálását emellett még az is nehézzé teszi, hogy sok jelenetet a Mester által rájuk kényszerített „transzban” kell megjeleníteniük. A rendezés e tekintetben nem következetes, a „transz” néha elmarad. Legnehezebb helyzete Tábori Nórának és Bánky Zsuzsának van. Tábori Nórának Littke László édesanyját, Bánky Zsuzsának Barabás édesanyját kell nemcsak „transzban”, de nehéz fizikai pózokban is megformálnia. Úgy éreztük, Bánky Zsuzsa alakítása sikerült jobban; hitelesen idézte föl özv. Barabásné kicsit sznob, kicsit merev, de felelősséget érző és válaló alakját.

A többiek közül Marosinak, az újságírónak — Kern András játssza — van némi köze Barabás benső drámájához. Azonban neki is csak ázáltal, hogy ő testesíti meg azt az ismeretlent, aki Littkétől üzenetet visz Párizsba Barabásnak. Vagyis ő sem saját egyéniségével válik e mű részévé; rá is csak technikailag van szükség. Pedig milyen fontos lenne egy provokátor valódi arculatának a megismerése. Novotny, a fővadász — Szombathy Gyula —, és a lektorlány — Kutvölgyi Erzsébet — csak egy-egy röpke jelenetben járulnak hozzá az események elmondásához. Így nincs is nagyon módjuk alakjaiknak kellő mélységet adni.

Az előadás egésze, az elmondottak ellenére, vonzó, hiszen a szövegek — ha valódi drámaiság nélkül is — alapvetően lényeges társadalmi és egyéni kérdéseket érintenek; s ezeket a színjáték egésze igazi színjáték-szövevé formálja.

*

Maróti Lajos *Egy válasz története* című művét a József Attila Színház mutatta be. A férj, Géza, félbemaradt szociológus, aki a „begörccsöltség” állapotában él, mert az értelmiségről szóló egyik tanulmányát nem közölték. A feleség, Vera, az Állami Kórház orvosa, aki komolyan, lelkiismeretesen és szeretettel gyógyítja betegeit. Géza az egyetemet sem fejezte be, mert már akkor valami „sérelem” érte, de ma is a legtehetségesebb tudósnak vallja magát. Vera valaha arról álmodozott, hogy békés, nyugodt körülmények között valósítsa meg a forradalmár életmódját. Géza bensőleg abból él, hogy valaha előadták a tv-ben egy dokumentum-sorozatot. Azóta jóformán semmit sem dolgozik, csak löversenyezik; a laphoz, ahol alkalmazásban áll, alig jár be. Csak elmélkedik, „termeli a gondolatokat”. A jólétet, szép lakást, autót stb. felesége keresetéből szerezték; s férjét Vera tartja el. Mindketőjüknek van szeretője, s Vera már beadta a válókeresetet.

Kitűnő, valós társadalmi alaphelyzet rajzolódik tehát ki, amely nemcsak pszichológiailag, hanem a mélyebb társadalmi lényeg tekintetében is igaz. Böven vannak ma olyan „értelmiségiek”, akik ifjú korukban tehetségesnek minősítették önmagukat, de akikről kiderült, hogy nem azok, vagy hogy az igazi munkára képtelenek. A következtetést persze nem vonták le, saját, igen nagy tehetségükbe vetett hitüket nem oszlatták szét. Kudarcaikért nem önmagukat, hanem az őket ért sérelmeket teszik felelőssé. Ma nem él olyan ember, akit ilyen-olyan sérelem ne ért volna,

s mindenkinek az életében még több a sérelemnek minősíthető, annak kikiáltható élettény. A tehetségtelenek vagy a bensőleg, szellemileg erőtlén, avagy alapvetően lusta értelmiségek kapva kapnak az efféle ürügyeken; különböző „ideológiákat” gyártanak maguknak, eljátsszák az „ellenzéki” szerepét, mert úgy vélik, ez a pozíció értelmiségi mivoltukat bizonyítja munka és tevékenység nélkül is. Megkapaszkodnak a legkényelmesebb, semmire sem kötelező szerepnél, „gondolatokat termelnek”, amelyeket persze nem írnak le, nem szembesítenek a valósággal. Így aztán csak környezetüknek, de elsősorban önmaguknak hajtogatják „elveiket”, s ebben a légüres térben nyilván nagyszerű és csodás „gondolattá” válik minden elmeszülemény. És kétségkívül vannak értelmiségek, mint itt Vera, akik mindenféle hühö nélkül teszik a dolgukat, némiképp még tudományos kérdések iránt is érdeklődnek, de nem tartják magukat sem égbekiáltóan tehetségesnek, sem különleges embernek. „Csak” nagyon hasznos tagjai a társadalomnak. Szemük és ítélőkéességük azért van; igen jól látják a Géza-féle értelmiségek hőbörgő hitványságát. S ezért menekülnek tőle.

Maróti Lajos drámájának alaphelyzete még további kitűnő alakokkal bővül.

Vera azt hiszi, újságíró férje vidéki riportra ment; Géza azt hiszi, felesége ügyel a kórházban; így aztán mindketten lakásukra hívhatják szeretőiket. Mielőtt ők megjelenének, belép egy másik fajta értelmiségi, a fizikai munkából lett mérnök, aki egy vállalat vezető embere. Őt Vera az Állami Kórházban gyógyította, s most jön háláját kifejezni, igaz, őszinte szívvel és két üveg whiskeyvel. Menyhért Lajossal tehát az az új értelmiségi lépett a drámába, aki ennek a rétegnek egyik legfontosabb társadalmi dinamizmusát képviseli. Géza neki is elszavalja elveit, amit persze Menyhért Lajos nem érthet meg. De megígéri, segít a ki nem adott tanulmányt megjelentetni. Ezután jön a két szerető, akikkel az ál-értelmiségi alakok variációi lépnek be.

Géza szeretője, Zsuzsa, pszichológiai intézetben dolgozik, vagyis tudományos pályán ügyködik. Szakmájáról azonban csak ostoba, még közhelynek is lapos szövegei vannak. A figura alapdinamizmusa azonnal kiderül, vacak kis liba ő, aki a ma divatos tudományos pályán férfiak segítségével kíván — semmi mást, csak — ismertséget, hírnevet szerezni. Vera szeretője, Jenő, pedig nagymenő a tv-nél. Hüü és öntelt alak, aki tudja, „nagy a mi hatalmunk”, hiszen bárkit a tv nyilvánossága elé segíthet. Ő az alkotó és nehezen fegyelmezhető értelmiségek és az államhatalom közötti közvetítőnek tartja magát; vagyis erről szaval, mint társadalmi feladatról. Kár, hogy nem formálta az író olyanná, aki ezt be is tölthetné, akinek a drámában drámai akciói is lennének.

A remek írói szemmel észrevett alapfigurák összekeverültek tehát. Sajnos azonban csak az történik, ami szokott, aminek felszíni igazsága van: veszekszenek, becsmérlik egymást, — igaz nagyon szellemesen —, aztán isznak, táncolnak, s a pszichológusnő elszereti a tévés Jenőt. Géza a kialakult hangulatban, meg talán azért is, mert esetleg valóban szereti Verát, ismét feleségül kéri.

A második rész több hónappal később játszódik. Közben Vera elhagyta Gézát, szakított Jenővel, a válást már kimondták, sőt pár nap múlva újra házasodni készül, Menyhért Lajossal. Csomagolják a holmit, mert jönnek érte a szállítók, hogy elvigyék Menyhért Lajos lakására. Menyhért kioktatja Gézát, de megérti, hogy most súlyos megrázkódtatás érte, s felajánlja, hogy elhelyezi mint külkereskedőt. Aztán elsiet, mert értekezlete van, s itt marad Vera, várva a szállítókat. Azután Zsuzsa és Jenő állítanak be, akiknek alkalmi együttlétekre Géza kiadja Vera elhagyott szobáját.

Látható, a második rész megváltozott helyzete csak részben következett be társadalmi erővonalak mozgása következtében; sokkal inkább csak egyéni-egyedi pszichikai erők következtében. A Géza-féle hitvány, cinikus, erkölcs nélküli „értelmiségiben” rejlő társadalmi dinamizmusok eredményezik a másik szoba kiadását. Ezen dinamizmusok kitűnő írói objektivációja, hogy Géza nem bordélyt nyit, s nem a szobáért kapott pénzből él, noha pénzért adja ki. Az így kapott pénzt kizárólag lóversenyre költi, s ha nyer, megfélezi Jenővel. A cinikus, hitvány értelmiségi ki-

tűnő írói megjelenítése ez a mozzanat. Menyhért Lajos azonban, a munkás, tevékeny értelmiségi, csak egyedi pszichikai okok következtében került a második részbe: megszerette és elvette Verát. A benne rögzíthető és általa megjeleníthető társadalmi erővonalak azonban nem jelennek meg. Ő nem az igazi értelmiségi egyik változata, akinek van társadalmi mozgásiránya és aki ezek miatt drámai akciókra is hitelesen lenne képes. Nem úgy jelenik meg, mint olyan magatartás, amely — akár a pusztá létével — éles és a lényegyet megmutató viszonyba helyezné Gézát. De úgy sem, mint aki Verát a maga társadalmi dinamizmusával is vonzaná. A mi társadalmi valóságunkban a Géza-féle, nagyon is elterjedt öntúlértékelő, önmagával szemben egészségtelen illúziókat tápláló, sziporkázóan szellemes felszínességnek az ellenpontozó, ellensúlyozó ereje az az értelmiségi, aki tevékeny, és munkáját nemcsak szereti, de kitartóan műveli. Sajnos a mű Menyhért Lajosában ennek az igazi értelmiségi alkatnak egyik variációja csak az önmagáról elmondott szavakban, s nem drámai akciókban jelenik meg.

Azonban a dráma ettől kezdve elcsavarodik az újkeletű, a mai, de a régihez hasonló hamis „boldog végbe”.

Amikor a II. rész közepe táján Vera és Géza egyedül maradnak, már volta-képp minden lényeges dolog megtörtént, az előzményekből már semmi alapvető mozzanat nem következhet. Illetve mégis: a Géza-féle magatartás írói felmentése. Az igen hosszú befejező rész lényegében ezért kell ide. A Verában és Gézában megnyilvánult társadalmi erővonalak már nem tudnak egymásnak újat mondani, maguk a dinamizmusok már mindent eldöntöttek; egyértelműen eldöntötték, hogy együttélésük lehetetlen. A második rész második felében azonban előbújnak kettejük egyéni-egyedi pszichikai erővonalai. Ez még mind kitűnő, és igaz is lehetne. Hiszen, ha két társadalmi dinamizmusról kiderül, hogy lényegében nem férnek meg egymással, ez még nem jelenti azt, hogy egyéni-egyedi hordozóik vagy megnyilvánítóik nem képesek személy szerint egymás mellett élni. Csak a dogmatikus ideológia és a sematikus irodalom láttatja az életet olyan egyszerűnek, hogy az objektív társadalmi erővonalak közvetlen és egyenes oksági viszonyban vannak az egyéni-egyéni pszichikai erőkkal. A baj tehát nem az, hogy most újra együtt maradván feltámad bennük az egyéni, egyéni vonzódás. Még az sem, persze kizárólag önmagában véve, hogy a becsomagolt bútorokon összeborulnak. A baj az, hogy ennek a szexuális együttlétnak három lényeges és a dráma eddigi világképét hamis irányba elfordító következménye van. Egy drámában — közhely ez! — a viszonyrendszerek miatt az egyes mozzanatok összehangolódnak és így lényegében értelmezik egymást.

Az egyik következmény, hogy maga az aktus és az, hogy Vera ennek ellenére, azután elhagyja, valamint az aktus előtt és után elhangzó szövegek a nézőt arra készítetik, hogy sajnálja és értse meg Gézát. Ha azt hagyja el a másik, aki a másikat szereti, az elhagyott embert mindig sajnáljuk. Ugyanakkor Géza kezdi látni, de csak az elhagyásból következő, eredő hangulatban, hogy milyen életet élt eddig, s e hangulatából fakadó „felismerés” is hozzájárul, hogy megsajnáljuk, megértjük.

Márpedig alapvetően nem érthetünk egyet a Gézában megjelenő magatartás megsajnáltatásával és megbocsátó megértésével. A nézőben feltámasztott érzésekkel, de némely szöveggel is ez a rész azt sugallja, hogy a Gézában megjelenő szavalószájáló-nem-dolgozó, felszínes és hitvány magatartás objektív társadalmi erők, és nem az alak önmaga belső tartalmainak a milyensége következtében állott elő. Márpedig ez nemcsak eldönthetetlen, hanem alaptalan sugalmazás is mindaddig, amíg a drámában nem ábrázolódnak, nem jelennek meg azok az objektív erővonalak, amelyeknek e magatartás kialakítását tulajdonítják. Ha ábrázolva, megjelenítve lennének, azonnal kiderülne, nem a társadalom tette szükségszerűen ilyenné Gézát.

Vera és Géza összeborulásának másik következménye, hogy emberileg lealacsonyítja Verát, hogy ennek az értelmiségi magatartásnak az emberi minőségét rontja le. Egy irodalmi műben a hirtelen összefekvés nemcsak pusztán azt jelenti, amit az életben: a vágy avagy a hangulat pillanatnyi uralmát, eluralkodását. Itt Vera

és az általa képviselt mozgásirány emberi minősége hitványul el. Ehhez hozzájárul, hogy Vera közli, amint visszatért nászútjáról, az első útja ismét idevezet majd.

Ez az aktus, harmadszor, egyértelműen balekké változtatja Menyhért Lajost. Természetesen nemcsak a férfit, hanem — persze ez csak irodalmi műben van így, nem az életben — az általa képviselt tartalmakat is. Nem azok ereje, igaza játszik szerepet Vera elhatározásában, hogy hozzá megy feleségül, hanem az általa nyújtott kényelem és nyugalom. Így aztán sajnáljuk Gézát, de Verát is kényelmet és nyugalmat óhajtó nyárspolgárnak tekinthetjük már.

Géza megsajnáltatásával voltaképp újfajta, de a régivel teljesen azonosan hamis „boldog végbe” fut a dráma. A régi boldog, de hamis vég azáltal jött létre, hogy az író akarataból a társadalmi erővonalak objektív menetének elcsavarásával, meghamisításával a szerelmesek tényszerűen is összekerültek. Ma azonban már a társadalom objektív dinamizmusait ismerjük annyira, hogy az ilyenféle elcsavarás teljesen hihetetlen lenne, s így nem adná meg a boldog vég megnyugtató idilljét. Vera itt sem marad Gézánál. Ám a mai, újkeletű, de hamis boldog vég az intellektualitás és a hangulat síkján következik be. Azzal, hogy mindenkit megértünk és sajnálunk. Ez azonban nem az élet igazságai alapján történő megértés; vagyis nem az, hogy megértjük, milyen okok, motívumok stb. miatt lett valaki ilyen vagy olyan. A mai hamis boldog vég „megértése” a megbocsátással egyenlő, az akár-milyen egyed felmentésével; azzal, hogy „megtudjuk”, az egyed nem tehet a maga hitványságáról, veszedelmes, de sziporkázó hőzöngéséről, hiszen szenvedő, esendő, nyomorult ember ő is. Márpedig az esendő, szenvedő, nyomorult ember megértést, megbocsátást érdemel. Ezért szeretni kell őt is, ezért nincs is semmi baj, a negatív magatartások megbocsátandók és megértendők, s íme: itt az újkeletű „boldog vég”.

Hát nem. Ehhez a tételhez csak hamis, elcsúsztatott szillogizmus alapján lehet megérkezni. Ez a Géza-féle „értelmiségi” magatartás nem megértést, megbocsátást, szánakozást érdemel, hanem határozott elítélést, azon valódi okoknak és tényeknek a megmutatásával, amelyek kialakították benne. S ezek önmaga hibái, amelyeket — mivel nem az objektív társadalmi erők hozták benne létre — komoly munkával meg lehetne változtatni. A két rész között eltelt időben az értelmiségről szóló tanulmányát mégis kiadták, s persze visszhang nélkül maradt. Ám Géza azóta sem dolgozik; olyan témákról ír apró cikkekcskéket, amelyeket a „lerágott csont” szókapcsolattal szoktunk jelölni. Alpmagatartásában nincs semmiféle változás, sérelmeinek, vagy vélt sérelmeinek orvoslása után sem. Gyenge, erőtlen, hamisan öntúlértékelő alak.

A mai színházkritika szabályai szerint nem a drámáról, hanem a színházi előadásról kellene írunk. De mit lehet tenni olyan esetben, amikor egy színházi előadás jóformán „egy az egyben” eljuttassa a drámát; amikor a színészek és a rendezés azokat a megoldásokat produkálják, amelyek szervesen és közvetlenül következnek a dráma szövegéből, világából és világképéből? A „színházcentrikus” kritika azt mondhatja, hogy az ilyen előadás elavult, időszerűtlen, vagy másképpen rossz. A magunk részéről távolról sem állítjuk ezt, noha többször leirtuk, bizonyítani is igyekeztünk, hogy a színház önálló művészeti ág. Az előadás ui. meggyőző arról, hogy a drámát a színház eszközeivel közvetítő előadás is jó színház, sőt színház.

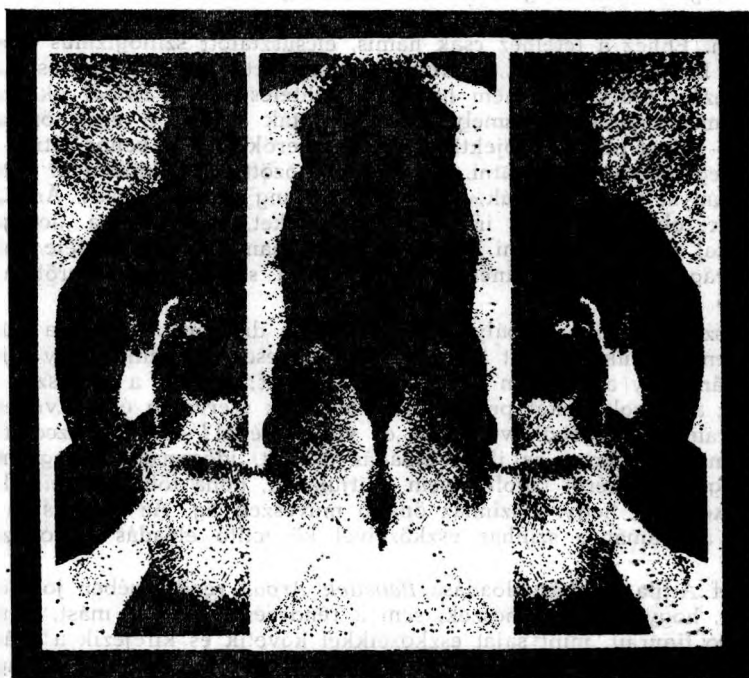
A József Attila Színház előadása *Benedek Árpád* rendezésében jó előadás. Annak ellenére, hogy sem a színészek, sem a rendezés nem tesz mást, mint megformálják az író figuráit, mint saját eszközeikkel követik és kifejezik a dráma részeinek közléseit; nyilván csak addig a mélységig, ameddig a szöveg-világ lehetővé teszi. Ujréti László úgy jeleníti meg Gézát, hogy alakításában ráismerünk a mai csak szavaló, „gondolatokat termelő” értéktelenségre. Gézája hiszi, amit mond és amit csinál, s ezért alakításából csak akkor árad leleplező vagy az alak valóságosságát megmutató közlés, amikor és ameddig az írói szöveg lehetővé teszi. Gesztusaival, egész magatartásával remekül kimetszi ezt az elterjedt, vacak figurát. Voith Ági elsősorban Vera elkeseredettségét, kiábrándultságát és ugyanakkor azt a von-

zódást mutatta meg, amely Géza büvkörében tartja. Kevésbé láttatja, hiszen az írói világot jelenítik meg, azokat az erőket, benső tartalmakat, amelyek Menyhért és a benne megtestesülő objektív dinamizmusok felé viszik vagy vonzzák. Ezért persze ez az alakítás is csökkentette a munkásból lett értelmiségiben élő pozitív tartalmakat. De, sajnos nem mutatta ezt meg markánsan Horváth Sándor sem Menyhért alakjában. Csak kedélyes volt és fensőséges. Kár. Mert itt volt az alkalom ennek a fontos társadalmi lényegnek a megmutatására, színészi megformálására. Pálos Zsuzsa és Kaló Flórián pedig mintha „az életből léptek volna a színpadra”, olyan valóságosra formáltak a sikervágytól hajtott, hiszterikus libácskát és a durva, önző, ostoba tévés alakját.

Szerepel még a darabban egy házvezetőnő, akinek vagy hat férje volt, s aki inkább „irodalmian” hiteles, mint valóságosan. Bakó Márta igen jó komikai érzékkel játssza el.

*

Két új dráma, és két kitűnően megalapozott, de elmulasztott lehetőség az igazi, nagy drámára.

Elalvás előtt

*Almos lettem, ágyat vetek, lefekszem.
Milyen megnyugtató is tudni, hogy
legalább ebben azonos vagyok
mindenkivel e szétszórt égitesten.*

*Jövel éjszaka, nagy demokrata!
Ki előtt itt lent mindenek egyenlők:
aludni tér a gyerek és a felnőtt,
színes, fehér, hóhér s áldozata.*

*Már a félálom közös enyhe ringat,
karján egyetemes ábrándjaimnak,
de egyszerre kábán felriadok,*

*s reggelig nem fogok aludni tudni
az iszonytól, arra gondolva, hogy
ki mindenki fekszik le most aludni.*

Iowa City, 1981. október 18.

A macska tízezer létezés módjából

10 002 . . . MINT TÁNC

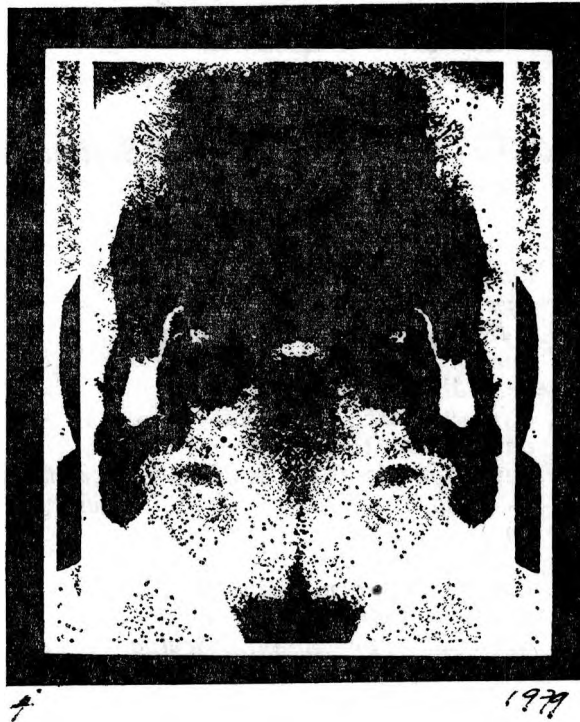
*amikor nem szalad
zászlótartó farokkal
a frissen megrakott tányér felé
amikor nem ugrik
helyből zsinórként
a fölötte köröző légy után
amikor nem terem
egy iramodással a pitvarban vagy a harmadik szobában
megmagyarázhatatlan céloktól vezérelve
amikor helyben
változtat helyet
mintha mindig másképpen
áttünnék önmagába
tudatalatti teleológiáját követve
amikor
álmában táncol*

*naponta száz alakban
megalkotja saját emlékművét
a lakás minden fontosabb
közterén
az asztal a heverő a totem
a párnák a szőnyegek
talapzatára emelkedve
a bájos és tiszteletreméltó
Micmic minden elképzelhető
és elképzelhetetlen pózában
naponta százszor
ünnepélyesen
felavatja magát*

Élet

Anyám olykor csengőn felkacagott

Anyám olykor csengőn felkacagott

BABITS MIHÁLY BESZÉLGETŐFÜZETEI

Szívszorító jegyzőkönyv az emberi szenvedésről, a kivételes lélek testi romlás elleni eltökélt harcának tükré, tiszteletet keltő dokumentáció egy nagy költő napi reagálásairól a II. világháborúba sodródó Európa és Magyarország politikai, irodalmi-művészeti eseményei kapcsán: Babits Mihály *Beszélgetőfüzeteinek* kiadása nem az életrajzi, vagy pláne körtörténeti filológia belügye, szélesebb érdeklődésre számot tartó, különlegességében megdöbbentő olvasmány, amely azzal hálálja meg a betegségről, a kezelés nyomorúságáról szóló lapokon sem átugró figyelem aszkézisét, hogy a szellem fölszárnyalásának, a humanitás rejtett tartalékokat előhívó hősi küzdelmének imponáló példájával is megismertet. A fölemelkedést néha a süllyedés mélysége teszi megrendítővé, s a Dante-fordító Babits nemhiába jellemzi közérzete javulásának egyik fázisát ilyen hasonlattal: „Míntha a Pokolból a Purgatóriumba jutottam volna”. A fokozatokból spontán dramaturgia épül, a testi elesettség ecsetelése, az elborzasztó kínok kendőzetlen közzététele már csak azért sem hat sivár naturalizmusként, érdektelen tényhalmazként, mert a beteg vállalja a „sziszifuszi munkát”, küzd a gyöngeség ellen, – olyan elszántság ez, amelyik nélkül talán *A magyar jellemről* szóló esszével, a *Jónás imájával*, az *Oedipus Kolónosban* fordításával lennének ma szegényebbek. Meglehet, a határhelyzetek átélésére kíváncsi, a szélsőséges emberi experimentumok iránt fogékony izlés a különleges tapasztalatok rögzítésének objektív komolyságáért, részletező precizitásáért lesz hálás, de az sem csalogódik, aki a beteg emberben az író és gondolkodót keresi, a világnézet, a személyiség lenyomatait, Babits véleményeit figyelni közelebből, vagyis aki olvasmányélményei és a belőlük kialakított jellemkép gazdagításához szeretne új adalékokat gyűjteni.

A két kötet párját ritkítóan nagy terjedelmű és tartalmi becsű irott anyagot kínál föl az efféle vizsgálódáshoz, a testi-lelki küzdelmek stációinak nyomon követéséhez. Miután Babits 1938. február 10-i légcsőműtétje után elveszíti hangját, május elejéig írásban tartja a kapcsolatot kórházi környezetével és látogatóival, később 1940 októberé és decembere között, majd 1941 április közepétől augusztus 3-án bekövetkezett haláláig kényszerül a „beszélgetőfüzetek” használatára. A betegségben, mondják, egyenlőek vagyunk, a testi kiszolgáltatottságnak van bizonyos kegyetlenül demokratikus vonása. Ebből annyi lehet igaz, hogy a baj nem válogat, nem különbözteti meg kényesen a kiválóságot és a köznapiságot, mintegy nivellálni szeretné a lelki, szellemi értékkülönbségeket. Az elfogadás és/vagy ellenállás mikéntje azonban már rávallhat az egyéniségre, eredendő, alkati karakterjegyek és a szerzett, tudatosított világnézet komponenseinek eredőjeként közelíthető meg. Így nézve minden beteg „egyedüli példány”, s talán nem túlzás, ha már a tünetek és a kívánságok rögzítésébe, a betegség és gyógyulni akarás legáltalánosabb emberi mozzanataiba belejátszani érezzük a babitsi személyiség megannyi sajátosságát, megkülönböztető jegyét. Igaz, hogy a kezeléssel járó szenvedésektől, a Röntgen-sugárzás vélt vagy valódi mellékhatásaitól, az orvosi műhibától, ápolói gondatlanságtól való szorongás közös vonása a kórházban lábadozóknak; hogy a halálfélelemmel sújtott, minden visszaesést fokozott érzékenységgel átélő nagybeteg soha nem lehet aggálytalanul elégedett a reá irányuló figyelem állandóságával és intenzitásával, s ebből ismétlődő, tipikus konfliktusok keletkeznek gondozott és gondozók között; a jobb gyógyszer és gyógy mód, a hatékony táplálkozás igénye éppen olyan szükségszerű velejárója ennek a szituációnak, mint a szegycsont elmozdítása, melyet a felnőtt ember a szobatisztaság elvesztését, a salakanyagok ürítése fölötti ellenőrzés csődjét tapasztalva érez. De már az éhség és „örök szomjúság” gyötrő, „Tantalusi kínjának” az a változata, amelytől Babits olykor így fakad ki: „De én izeket akarok érezni!”, az érzé-

kelés nem-átlagos szükségletére és művészien kifinomult képességére utal, az egykori gyermekre, aki a különféle levelek ízére volt kíváncsi, s a *Szagokról, illatokról* értekező fiatal esszéistára. Bergsonon iskolázott észjárás csillan át azon a folyamaton, amelynek során az operáció utáni első hetek időtlenség-, időnkivüliség-élménye a gyógyulást sürgető, az elvesztegetett időt keserülő későbbi nyilatkozatok racionalizmusába olvad át. „Már hét hét volt”, „Kiesik az életből ez az idő” – az életrendjéért munkája miatt felelősséget érző ember panaszai az önszemlélet olyan szakaszába nyújtanak bepillantást, amikor a betegség már nemcsak önmagában, hanem az életmű mínuszaként bántja az alkotót. A lázongásokat csillapító türelem, amellyel szenvedéseit fogadta, s a részletek iránti alázat, amellyel számot adott róluk, szintén olyan tulajdonságok, amelyek a Babits-művek emberi, erkölcsi fedezeteként is számottevőek. S bár a *Beszélgetőfüzetek* kapcsán aligha lehet szó tudatosan formált műalkotás megvalósulási szándékáról sem, ne vessük el egészen azt a lehetőséget, hogy Babits tudatában netán fölbukkanhatott az átéltek irodalmi földolgozásának, a betegség szellemi haszonra fordításának eszméje (Karinthy műtétjére és az Utazás a koponyám körül-re mindenesetre többször hivatkozik).

Babits viszonyát a testi szenvedéshez műveltségének és erkölcsi érzületének katolikus alapszínezete befolyásolja. A diagnózist megtudván Balázs-áldást kér, a műtét előtt, majd a betegség későbbi súlyosbodásakor gyón és áldozik; maga mellett tartja imakönyvét és Bibliáját (főleg az Újszövetséget olvassa), gyógyulása esetére fogadalmat vállal; rendszeres látogatói közé tartozik távoli rokona, egy fiatal jezsuita. E külsőségek mögött persze mélyebb világnézeti meggyőződésnek tárulnak föl, szembe kell néznie – mint a füzetekben is emlegetett Jóbnak – a szenvedés és a halál teleológiája, transzcendens jelentősége nagy kérdésével. Rónay György már a *Zsoltár írtihangra* kapcsán „szenvedésen át kivivott hitről”, „a szenvedés értelmének megtalálásáról” beszél, s a külön kinoknak a keresztény „lelkek-egyességében” való föloldódása misztikus tanára idéz példát a *Pesti éjből*. Ami a szenvedés okát illeti, Babits hajlamos büntetésre gondolni, s a Biblia nagy szenvedőihez hasonlóan kérleli vagy vádolja Istent, amiért gögjéért öngyilkosságba akarja kergetni. Máskor azon töpreng, nem az ördög dolgozik-e „biztos és mágikus eszközökkel” a megrogtatásán. Általában életpárti, akarja a gyógyulást, ami éppen nem zárja ki, hogy az elviselhetetlennek érzett kínok közül olykor a halál enyhületébe vágyódjék. Mindez kísértetiesen hasonlít az élet tivornyájából kikivánczoló idős, beteg Arany morális mérlegelésére és mélyről föltörő megkönnyebbülési vágyára. Az erkölcsi abszolutumhoz, egyetemes értékekhez való ragaszkodás a maga kora kritikájával, az etikát és a logikát háttérbe szorító barbarizmus elleni tiltakozással is kapcsolatban van Babitsnál. „Mihelyt rájön a világ az erkölcs relativitására, a legnagyobb baj van” – jegyzi föl egyhelyütt –, „Az igazi bűnös: a pragmatizmus”. E sorok kapcsán Belia György jegyzete joggal utal *A humanizmus és korunk* c. esszéiben kifejtett gondolatokra, ahol egyebek között antikvitás és kereszténység szerves kapcsolatáról, a középkori fanatizmus ellenére érvényesülő kontinuitásáról is szó esik: a kereszténység „maga is antik örökség volt, benne is egység és hagyomány élt tovább, ha megszegényedve és megcsonkulva is”.

Megható erőfeszítéseket tesz Babits, hogy keresztény humanizmusát, belátó emberiségét egy olyan relációban őrizze meg és gyakorolja, ahol ő a gyöngébb, a másakra rászoruló, az áldozatot követelő: egészséges és beteg, kiszolgáltatott és kiszolgáló szerepkettőseiben. Felesége szókimondását szelidítve, végtelen tapintattal és óvatossággal jelzi fenntartásait a doktorok és ápolónők kisebb-nagyobb ügyetlenségei, mulasztásai kapcsán. Basch Lórántot, akinek gyakorlati segítségére sok mindenkiben szüksége van s akivel szoros, néha már-már a függőség látszatát keltő, pénzügyi kérdésekre is kiterjedő kapcsolatban van, mindvégig a sértődöttséget leszerelő finom diplomáciával tartja meg hívének és barátjának. Érdeklődő figyelemmel követi a szűkebb és tágabb ismeretségi körével kapcsolatos benső híreket, eljegyzésről, házasságról, adásvételről, betegségről szóló információkat, a szekszárdi újdonságokat. Csaknem természetes, hogy feszült, szikrázó, válságos pillanatokban főként a legbonyolultabb és legközvetlenebb kapcsolata, az Ilonkához: Török Sophie-hoz fű-

zódó, bővelkedik. Előbb az asszony túlzottnak érzett ápolói ambíciója, önfeláldozása zavarja („Ha tudnál középszerű lenni, nem félnék tőled”), később azért kényszerül gyakori magyarázkodásra, békítő mentegetőzésre, mert türelmetlennek, indulatosnak mutatkozott; több ízben védekezik ama vád ellen is, hogy akarva-akaratlanul megköti, lefoglalja Ilonkát: „Ne gondold hogy én szabadságod ellen török, mikor egyszerűen csak azt szeretném hogy ne szenvedjek nagyon sokat.” A lapszéli jegyzetekben a másik fél reflexióit, elnéző vagy indulatos kiegészítéseit, ellenvetéseit is megtaláljuk. Felesége „szólama” melléktémaként és drámai ellenpontként végigkíséri Babits föl- jegyzéseit, áldozatos és nehéz asszonysorsot villantva föl, melyet az eltékozolt élet, a haszontalan áldozat miatti önmarcangoló kifakadások erősítenek olykor eltorzuló segélykiáltással: „Kilenc éve élek önkéntes száműzetésben – nem, börtönben! kriptában! (...) egyetlen életemet szemétre dobtam, elfecséreltem, pusztán gyengeségből, nyálás érzelmességből.” Ez a széljegyzet alig több mint két hónappal a költő halála előtt kelt, a „kilenc év” talán arra céloz, valamennyi túlzással, hogy Babits nehéz lélegzésére először a harmincas évek első felében figyeltek föl...

Annál kedvezőbb fényt vet a jellem erejére, a személyiség minőségére, hogy még e roppant szenvedések és megaláztatások között is megőrizte, gyakorolni tudta azt a képességét, hajlamát, amelyről szépprózai művei közül a *Timár Virgil fia* regényesített vallomásában beszélt a legnyíltabban: pedagógiai elkötelezettségét. Gondosan fölmérve az egyik érdeklődő ápolónő fölkeszültségét, szellemi szükségletét, történelemkönyvet választ és hozat neki – a példa nem egyszer csattanó anekdota vagy általánosításra váró jelképes eset, hanem e szellemi habitus természetes, jellemző megnyilatkozása, csupán egy a sok hasonló közül. Fogadott lányát, Ildikót írásban tanítja latinra; távol áll tőle mindenfajta követelő maximalizmus vagy utópista sokatkarás, de megindító komolysággal védelmezi a maga jogát a sorrend, a tananyag-beosztás, a didaktikai út megválasztásához és a számonkéréshez. Azzal a fel-tétellel köt békét a durcás kislánnyal, hogy „bár nem fogunk többet tanulni mint amit muszáj, (...) úgy kell tanulni, és azt amit én mondok”. Felesége Majthényi Flóráról tervezett műve előkészületeibe beavatva nemcsak a tárgyi adatok gyűjtésével és értékelésével kapcsolatban szólal meg, de a regényírás alkotás-lélektanát és poétikai kérdéseket – az intonáció aprólékoságát, valamint a hangnemek és arányok gondját – illetően is állást foglal. Írópedagógiájának, kortársi memoárokból részben már ismert bánásmódjának a fiatalabb nemzedékekkel, szemléletes példája az a beszélgetés, amelyet 1940. december 2-án Weöres Sándorral folytat. A hiányos, egy-oldalú lejegyzésből is kitűnik, mekkora szellemi távlatokat kalandoznak be a közös meditálás során zenétől, festésztől irodalomig és politikaig, Thornton Wildertől Thomas Mannig, archaikus keleti kultúráktól az európai humanizmusig. Ízléskülönbségek is kiderülnek: Babits, súlyos kritikai fenntartásai ellenére, mintha mentegetné a hanyatlás vádjával illetett európai irodalmat és szellemiséget, s partnerénél kevesebb érdeklődést mutat az ókori egyiptomi kultúra leletei iránt. Didaktikus „tanulság”, ha egyáltalán beszélhetünk ilyesmiről, leginkább még olyan aforisztikus véleményközléseiből vonható le, mint hogy „a mondanivaló mindig később jön meg” (ezt Goethét idézve és Weöres fiatalására utalva írja), „Az igazi mondanivaló nem filozófiai”, „Egy metrum, aminek nincs tradíciója, kongó”. A szentenciózus tömörséget részben a kényszer szülhette, de valószínűleg le sem íródnak ilyen maximák, ha a „sapienti sat” meggyőződése hiányzik.

Az apolitikus Babits legendája már a tizes évek eseménytörténetével szembesítve szétfoszlik, nagyszabású Babits-könyvében Rába György jogos nyomatékkaal idézi azt a Bálint Györgynek adott interjút, amelyben a költő a legvilágosabban határozza el magát a „formaművészt” megbélyegzéstől: „Politikáról nem beszéltem, mert nem éreztem fontosnak a politikát. Mihelyt fontosnak éreztem, megszólaltam. A háború alatt hangosan szoltam.” A *Beszélgetőfüzetek* keletkezése idején megint életbevágó, egzisztenciális kérdés a politika, az „írástudók” (érdekes, hogy Babits maga terem-tette neologizmusnak tartja ezt a kifejezést, legalábbis egy meghatározott jelentés-árnyalatában), a szellem emberei nem zárkozhatnak el a baljósan alakuló történelem elől. Már a légcsmütét utáni első napok vegetatív nyomorúságába belehasít az ag-

gály az Anschluss sejthető katasztrófája előtt álló Ausztria sorsáért. Környezetével együtt Babits „antihitlerista akkordokat” szeretne kihallani a Darányi-kormány politikájából, számon tartja a nemzeti szocializmus ellenfeleit külföldön és Magyarországon, európai és nemzeti esélyeket latolgat. Hitlert és politikáját a német sikerek idején is következetesen az Eden-nek tulajdonított Napoleon-analógia jegyében, a hódító kifulladását, fölöröködését várva szemléli és értelmezi, ami azonban nem csökkenti szorongását hazája jövőjéért: egyformán fél attól, hogy „Megeszik Magyarországot!” és attól, hogy „a magyar kormányzat asszimilálódni fog a hitlerizmus szelleméhez”. 1940-ben több alkalmat talál a Teleki–Csáky-féle lavírozó politika dicséretére (például a lengyel menekültek befogadásakor, a Szovjetunióval való kapcsolatok javítása idején); csupa haragos szava van a volksbundista és a nyilas mozgalmakra, egyszersmind a nyílt ellenállástól is óv, borzalmasnak tartaná, „ha most hősiés politikát csinálnánk”.

Őt is súlyos politikai-erkölcsi próba elé állítja az antiszemitizmus és a zsidótörvények kihívása. Az elvi meggyőződés szintjén Bethlen István álláspontjával vállal közösséget, amely „nemzeti pozíciónk” szempontjából is károsnak tartja a faji diszkriminációt, s osztozik Szekfű erkölcsi tiltakozásában az ellen, hogy „egy néppel szemben (...) minden szemérmet” levessenek. A füzetekben számos helyen érinti ezt a tragikus komplexumot, az idős Freud sorsa iránt érdeklődik, a zsidó viseletek történelmi eredetéről értekezik, majd meg az antwerpeni példát idézi, ahol a megbélyegzés ellen tiltakozva az egész lakosság „egyformán, dávidscsillaggal jelent meg”. A legfelső magyar vezetés antiszemita intézkedéseiről szeretne úgy vélekedni, hogy „Talán csak engedmény a németeknek – a legkisebb ellenállás irányában”. Amikor az első zsidótörvény elleni értelmiségi tiltakozó nyilatkozatot aláírás végett elébe terjesztik, végül, aggodalmas megfontolás után, mégis úgy dönt, hogy különvéleményét más formában, újságcikkben hozza nyilvánosságra; e gesztust azután némely kortársak, mint Gellért Oszkár emlékezései tanúsítják, kevesebbre tartották a névaláírásnál. Babits politikai érdeklődésében és orientációjában mellőzhetetlen szerepe van katolicizmusának, amely élete utolsó szakaszában tudatosabbnak és következetesebbnek mutatkozik, mint azelőtt. „A Szentlélek nem árja, nem tartozik emberi fajhoz” – fakad ki valahol, az „Unser Christus ist Hitler” degenerált fanatizmusa vallásos érzésében is sérti. Friedrich Muckermann jezsuita páterről és a német katolikusok ellenállási mozgalmáról tájékozódva mintha a budapesti eucharisztikus kongresszus érvényességének, reprezentativitásának kérdését is megbolygatná. Láthatóan örömmel, büszkeséggel tölti el magyar katolikus fórumok emberies antifasiszta állásfoglalása, különösen rokonszenvez a Széchenyi György szerkesztette, 1938 végén egyébként betiltott Korunk Szavával. XI. Pius pápa politikáját, „a hitlerizmus ellen hivatalosan” tett kijelentéseire tekintettel, kompromisszumai ellenére megérti, s nem ok nélkül tart attól, hogy „ha ez meghal”, akkor Hitler, Mussolini és híveik „mindent el fognak követni, hogy az ő emberük kerüljön a pápai székre”. Vélekedései, gondoljunk a Hitler mögött föl sorakozó németiség iránti utálat megfogalmazására, félreérthetetlen élűek és szabadjára engedettek; a magánember betegágyon írott szövegei nyersebben, indulatosabban, tompító stilizáció nélkül fejezik ki ugyanazt a tiltakozó fölháborodást, amely a nyilvánosság elé lépő humanista írástudó felelősséggel vállalt közszerepléseiből is kicsap.

„Irodalompolitikájában” azonban taktikus és óvatos akar maradni. A Nyugat szerkesztője és a Baumgarten-díj kurátora szerepkörétől ezidőt sem válik meg tartósan (bár a nagynevű folyóirat gondozását átmenetileg Gellértre, majd Illyésre bizza, úgy tűnik föl, hogy még a számára legnehezebb időkben is marad betekintése, ha akarja: beleszólása a lap ügyeibe). A nehéz viták, vége-hossza-nincs mérlegelések, személyi fontolgatások többsége érthető módon a Baumgarten-alapítvány kezeléséhez kapcsolódik, a Basch Lóránttal való együttműködés is ezen a ponton válik elkerülhetetlenül szorossá, olykor drámaian küzdelmessé. Ismeretes, milyen nehezen teljesíthető feltételek sokaságára kellett ügyelniük, milyen árgus figyelem kísérte a díjazásra fölterjesztettek származását és baloldali, munkásmozgalmi priuszát, de azt is, valóban a rászoruló, szegény írók, tudósok kerültek-e a javasoltak listájára; mivel

Babits minőségérzéke, kritikai ébersége – a díjazástól függetlenül – hanyatlást vagy stagnálást jelzett a magyar szellemi életben a harmincas-negyvenes évek fordulóján, olykor már a kiadható összeg visszatartásának gondolata kísérti meg őket. Az itteni dokumentumok alapján olyan benyomás keletkezik, hogy a két kurátor közül Babits volt aggályosabb, a politikai lehetőségekhez alkalmazkodóbb, többnyire ő igyekezett már előre kivédeni a vallás- és közoktatásügyi miniszter várható vétőjét, a jobboldali sajtó támadását. „Nagyon lesnek ránk. A legkisebb dolgot felhasználhatják” – mondja ismételtelen, bonyolult döntések előtt mindig szembenéz a kérdéssel, nem kockáztatják-e magát az alapítványt. Ilyen kontextusban, de a háború átveszelésére, az értékek megőrzésére is kiterjeszthető általánossággal idézi alapelvül Vergiliust: „Durate et vosmet rebus servate secundis”, „Bírájátok ki! az életek még kell a jövőnek.” Tapasztalatai, értesülései egyebekben is sokrétűek és messzire elágaznak. Figyeli a vidéki irodalmi társaságok belső ügyeit, tud Kardos László és Gulyás Pál nézetellentétéről a debreceni Ady Társaság átalakítása körül, betegségére hivatkozva hárítja el a pécsi Janus Pannonius Társaság elnökéül való meghívást. A szomszéd országok magyar szellemi mozgalmaiban is igyekszik tájékozódni; a többszöri emlegetés jelzi, mennyire rosszul esett neki (hisz pacifizmusra kétségbevonását, a nacionalizmus méltatlannak érzett vádját érezte mögötte), hogy a „románoknak, cseheknek folyton bajuk van” írásaival – aktuálissá 1938-ban az teszi ezt a sérelmet, hogy *Ezüstkor* c. kötetét a Szózatról szóló cikk miatt betiltják Csehszlovákiában. Ez a legutóbbi időkig oly gyakran az elefántcsonttoronyba utalt költő ezer szállal kötődik kora empirikus „valóságához”, társadalmi, politikai, közéleti realitásaihoz, a változatok, az árnyalatok, a helyi színek aprólékos ismerete áll fedezetként eszméi, általánosításai mögött; a helyzetismeret konkrétsága és tágassága dolgában olyanok is példának tekinthetnek, akik program szerint valamely „harcosabb”, publicisztikusabb, nyiltabban politizáló magatartáskeresőt vallanak magukénak.

Meddő és haszontalan vállalkozás lenne Babits káprázatos olvasottságának és olvasmányemlékezetének bizonyítékait szaporítani a két testes kötet adalékai nyomán: Julien Greenről és Huxleyről, Yeatsről és az újabb angol, amerikai líráról, Simenonról és Céline-ről, Virginia Woolf-ról és Martin du Gardról, Gide-ről és Thornton Wilderről, régi és új esszéistákról, filozófusokról, költőkről, írókról beszél föl-szabadult őszinteséggel, megszerényítő tájékozottsággal, a megkülönböztető értékelés belső biztonságával. S milyen szerényen jelöli ki kompetenciája határait! Galsworthy-ról például megjegyzi: „Én csak a Forsyte Sagát olvastam. De remélem az a főműve”. Szembetűnő viszont az az elvi szigor, kritikai ítélőerő, amely tájékozódni segíti a mérhetetlen földolgozott anyagban és szinte önkéntelenül rendező hierarchiává a folyvást gyarapodó recepciókat. Olykor élesen különböztet esszéirő és kritikus között, az utóbbit tartván ritkábbnak s így talán értékesebbnek, benne magában azonban a kétféle képesség szintézise, a befogadói érzékenység és az objektív ítélőképesség egysége tűnik igazán kivételesnek és bámulni valónak. A magyar irodalmat érintő reflexiók elemzése ugyancsak külön tanulmányt érdemelne. A Voltaire-rel levelező s neki bort küldő Fekete Jánostól Madáchon, Arany Jánoson át a nyugatosokig, Szabó Lőrincig, az úgynevezett harmadik nemzedékig a legkülönbözőbb rendűrangú elődök és kortársak kerülnek szóba, néha intim életrajzi emlékezők szereplőiként, többnyire azonban könyveik, szellemi törekvéseik kapcsán. Ítéletei lehetnek olykor meglepőek (spontán személyességük s a beszélgetés ad hominem jellege miatt egyébként sem volna ajánlatos kellő filológiai kritika nélkül hivatkozni rájuk), de sohasem megfontolatlanok vagy vagdalkozók. Szép az a részlet, ahol a külső forma és az írói szándék, nyilatkozat másodlagosságát fejtegeti Jókai művészete ürügyén: „Ami fontos, azt érzi az ember minden valószínűtlenségen és naivságon keresztül is: az írói lélek nagyságát, a vízió lírai erejét, és még a valóságmegfigyelés potenciáját is.” A személyes ízlésre tartozik, hogy nem rajong Joyce-ért és Krúdyért, de megfontolandó, amit hasonlóságukról és különbségükről célzásokban sejtet. Adyról érthető módon fesztelenebbül és több kritikával nyilatkozik, mint a nagyközönség előtt (a Devecseri Gáborral folytatott beszélgetés szövege különben pontosabb és teljesebb

a *Babits Adyról* c. kiadványban közzétett), így is félreérthetetlen azonban mondanója lényegi célzata: a Kosztolányi-hívekkel való polémia árán is ragaszkodik Ady emlékezetének tisztaságához a Nyugatban.

Nemcsak személyekről, művekről, de az irodalomfölfogás és műértés legkülönbébb problémáiról, irányzati és műfaji, elvi és technikai kérdésekről is lépten-nyomon véleményt formál; azonos vagy hasonló témájú megjegyzései motívumsorokká egyesülnek, a hajlam és érdeklődés változatos erővonalait rajzolják ki. Olvasmányai között a legmagasabbrendű irodalom alkotásaival olyan „alantasabb” műfajúak váltakoznak, mint a detektívregények: Van Dine Szörny a tóban-ja, P. Howard Piszkos Fredje és hasonlók úgy térnek vissza a beszélgetésekben, hogy nem egyszer komoly reflexiók, rangsoroló összehasonlítások fűződnek hozzájuk. Szívesen bibelődik Edward Lear limerickjeinek fordításával is, melyekről úgy véli, „mind csacsiságok, de éppen ez bennük a mulatságos”, másutt pedig a futurizmus (abszurdot is mondhatnánk) „igazi ősenek” nevezi szerzőjüket. Ebből az izlésből nem hiányzik a vonzalom a játékos, a furcsa, a ponyvaszerűen ríktó, a groteszk és a fantasztikus iránt, amit mind az esszéista történeti, kritikai megállapításai, mind a költő-író saját művei szemléleti összetevőinek mérlegelésekor érdemes komolyan figyelembe venni. Föltűnően sűrűn említődik a füzetekben Bernard Shaw Shakespeare-átdolgozása, Cymbeline-továbbírása, s mivel Kemény Zsigmond A rajongók-jának Móricz-féle átigazítása is tüstént állásfoglalásra készíti Babitsot, arra kell gondolnunk, személyesen és közvetlenül izgatta a hagyományhoz való kapcsolódásnak ez az elég speciális esete. „Ez még Aranyinak sem sikerült a Zrínyiással” – mondja Móricz kísérletéről, s az elvi indokolással sem marad adós: „Mert nekem a stílus nem véletlen és mellékes. Pláne Keménynél.” Más dolog a fordítás, folytatódik a gondolatmenet, ahol mégiscsak az eredeti (és minél jobb megközelítése) fontos, tehát jogosult lehet a korábbi próbálkozások revíziója és fölülmúlása. A kérdés fölvetéséhez éppen elég ürügyet szolgáltatnak Faludy György kedélyeket fölkaivaró Villon-átköltései, Browning és felesége verseinek magyar tolmácsolásai és sok egyében kívül Babits készülő új Sophoklész-fordítása: Csiky Gergely verziója után és azt bírálva, de egy-egy sorát, megoldását átvéve ülteti át az *Oedipus Kolónosban*-t a Nemzeti Színház előadása számára. Ez utóbbi vállalkozás műhelygondjai között nagy helyet foglalnak el a verstani, ritmikai kérdések; igen tanulságos, a korrektúra javítása során mint kerülnek szembe Babits költői szempontjai a szakértő Moravcsik Gyula klasszika-filológiai és helyesírási pedantériájával. Szolid, Babits részéről finoman ironikus változatban mintha már annak a későbbi vitának az előzményei sejlének föl itt, amelyet Vas István, s részben Rónay György folytat majd a klasszikus antikvitás fordítása tárgyában a „rezervátum törvényei” ellen, némelyik Babbitstól kezdeményezett „modern lazítás” védelmében.

A *Beszélgetőfüzetek* kiadása általános irodalom- és művelődéstörténeti jelentőségén kívül természetesen a magyar textológiának is nevezetes, számon tartandó eseménye. Belia György gondozta a szöveget, ő írta a bevezetést és a jegyzeteket, a kiadvány lektora Rába György volt. Ha valahol, itt aztán igazán tartalmi (s nem formális) jelentősége van az eligazító apparátusnak: Babits közléseinek címzettjét, utalásainak hátterét tisztázva távlatot, dimenziót ad szinte minden följegyzett mondatnak, hozzásegíti az olvasót, hogy a tényleges beszédhelyzetnek megfelelően, konkrétan földélezhető dialógus részeként érzékelje és értelmezze a monologikus látzatú szöveget. Történelmi összefüggéseket villant föl a jegyzetanyag, emberi környezetet rekonstruál a beteg ágya köré, eleven tartalommal tölti meg a holt betűket. Életküzdelme mindennapi viszonylataiban figyelhetjük meg az embert és a költőt, harcban a megmaradásért, s az általa képviselt, benne megtestesülő értékek védelméért, szenvedésekkel teli sok-sok hónapon át a kollektív és magánszorongást egyszerre sugalló riadt utolsó bejegyzésig, amelynek zuhanóbombázást idéző tartalma, kusza és hibás írásmódja még mindig nem a szellem magamegadását tükrözi, csak a test kudarcát, közelgő összeomlását vetíti előre.

BELIA GYÖRGY EMLÉKE

Belia Györggyel olyasvalakit veszített a magyar irodalom, akire ma nagyobb szükség lenne, mint bármikor. Abban a műhelyben, ahol eddig dolgozott, ő volt egyik biztosítéka a jó munkának és annak a színvonalnak, melynek megőrzéséért sohasem történhetik elég. Egy ország kulturális színvonala múlik az olyanokon, mint Belia György. Mert az ilyen emberek becsületén, műveltségén, alaposságán, lelkiismeretességén és nem utolsó sorban ízlésén múlik, hogy a legszebb célkitűzések megvalósulnak-e, s a legjobb szándékok nem fordulnak-e visszájukra. Belia György egyesítette magában azokat a tulajdonságokat és képességeket, melyeket a színvonal biztosítékainak, mutatóinak tekinthetünk. Szerencsések lehettünk, amikor tudhattuk, hogy az ő kezébe kerülnek kézírataink, mert biztosak lehettünk benne, hogy úgy gondolja a rábízott műveket, ahogyan talán maga az írójuk sem tudná, vagyis úgy, hogy felelősséget vállal értük és szereti bennük mindazt, ami a szeretetet megérdemli. Úgy bánt a művekkel, mint élő személyekkel, és ezt talán még fordított értelemben is elmondhatjuk. Mert a személyekben, vagyis az írókban is elsősorban a műveiket látta, és ő, aki az irodalmi élet kellős közepében élt, mentes maradt annak tajtékot vető indulataitól, személyeskedő kicsinyeskedéseitől. Erkölcsei tartása volt egész életének, és mégoly szerényen is érvényesíteni tudta azt a fontosságot és szellemi rangot, mely munkakörével járt. Csak olyasvalaki lehetett erre képes, aki egyvalamit tisztá és éles szemmel ismert föl és ítélte meg: az értéket. Átalakuló korban élünk, olyan társadalomban, mely életstílusát és létformáit még mindig alakítja. S olyan közizlés közegében, mely rendkívül bizonytalan, tétovázó, s távolról sem eléggé tudatos. Ilyen helyzetben Belia György ízlése és ítélete, hűsége és megbízhatósága, egész lényének kultúráltsága úgy hatott, mint az ígéret, hogy mindaz, ami ma még annyira kérdéses, egykor majd tisztává és egyértelművé válik. Belia György és a hozzá hasonlók jóvoltából válik tisztává és egyértelművé.

Jellemét, műveltségének irányát, személyes érdeklődésének minőségét legsomamasabban azzal értékelhetjük, hogy hivatkozunk gondos munkájára, melyet Babits Mihály szövegeinek szentelt. Belia György szerető gondosságában mintegy megfürödtek ezek a szövegek, mielőtt újra nyilvánosságra kerültek volna. Mert Belia György nemcsak élő irodalmi szövegek gondozója és szerkesztője, hanem tudós filológus is volt. A modern magyar irodalom egyik legigényesebb szövegkiadása mindmáig Babits—Juhász—Kosztolányi levelezésének kiadása, 1959-ből, mely vállalkozásnak máris méltó előzménye az Ady Endre leveleiből készített válogatás, 1956-ban. Már ezek a munkák megmutatták az irányt, ahol valódi hivatását betöltheti. De még mielőtt erejét életének főfeladatára, a nagy Babits kiadásra fordította volna, néhány szép esszében a főváros irodalmi emlékeit elevenítette föl, és hozzájárult a régi házak és utcák múltjának kinyomozásával irodalmi emlékhelyeinek ismeretéhez. A Babits életmű-kiadás közben vállalkozott azonban a legnagyobb, mondhatni egyedülálló feladatra: Babits beszélgetőfüzeteinek kiadására. A két vas-kötet ma is, modern filológiánk valóságos oknyomozói teljesítményeként fekszik előttünk, mert itt nemcsak a szövegek olvasata jelentett különlegesen nehéz feladatot, de a szövegek megértéséhez a kor egész irodalmi életének és Babits baráti, sőt legbensőbb, személyes viszonyainak hiánytalan ismeretére is szükség volt. Annak, aki ezt a két kötetet kiadta, annyira kellett ismernie Babitsot, mintha pillanatra sem mozdult volna el szanatóriumi betegágya mellől. De ismernie, értenie kellett minden burkolt vagy nyílt hivatkozást, és Babits utolsó éveinek legszerényebb szereplőiről is tudnia kellett. Micsoda nyomozó munka és micsoda eredmény! Voltak, akik

sokallották, különösen az első részt egyoldalúlag csak a betegséggel foglalkozó lejegyzéseit. Pedig valóságos Purgatórium bontakozik ki előttünk ezekben a jegyzőfüzetekben, — az Isteni Színjátéknak az a köre, melyet Babits leginkább szeretett. Mert nem csak az irodalom fontos, hanem az ember is, az emberi szenvedés is, melynek tanúiként felebarátilag vehetünk részt a szenvedésben. Belia György igazi életcélját abban láttam, és utolsó beszélgetésünkön is erről váltottam vele szót, hogy hatalmas anyagismeretének birtokában, jó gazdaként kezelve a felkutatott anyagot, a teljes Babits életrajzot kellett volna megírnia. Babitsról kiváló elemző könyvek és tanulmányok jelentek meg, életrajza azonban éppúgy nincsen, mint ahogy akár az újabb, akár a régibb íróinknak sincs. Szakembereink körében gyökeret vert egy téves hiedelem, mely szerint az életrajz idejét múlta volna. Nyugaton ez a műfaj most van újra fellendülőben, mi pedig hatvan-nyolcvan éve készült biográfiákra szorulunk nagy klasszikusainknál is. Ha nem is a teljes Babits életrajzot, de legalább ifjúságát, még biográfiailag tudta megörökíteni Belia György. De ez a munkája már csak posztumuszként jelenik meg. És ez még így is, némileg vigasztaló a veszteségért.

Az a Belia György, akit én megismerhettem, nem csak a munkáinak élt, hanem a családjának is. Nekik is ugyanazt adta, mint munkáinak: szeretetét és gondosságát. Felesége és családja teremtette azt a légkört, melyben odaadással dolgozhatott. Lényében volt valami mélységes komolyság. Szemérmes, szinte rejtegetett érzékenységgel bírt a növények, a természet iránt, és amikor most dunai kertünkben látom őt, azt is látom, ahogyan a nyári fák, bokrok, virágok közt feloldódik. A természetben épp úgy fel tudott oldódni, mint a művekben, melyeket szeretett. Mindez most eltűnt, vele együtt, de a hozzá hasonló harmonikus egyéniségeknek van egy tulajdonságuk: lényükből tovább tud élni valami, másokban. Akik nem ilyenek, azokat kiveti magából az emlékezet, de akik olyanok, mint Belia György volt, azokból megőrzi azt, ami lényük és létük lényege volt.

Szauder József:

TAVASZI ÉS ŐSZI UTAZÁSOK

Csaknem hét esztendeje, hogy nincs immár közöttünk a magyar irodalomtudomány mindmáig egyik legenciklopédikusabb elméjű művelője, Szauder József. Az életében kötetbe gyűjtött nagy tanulmányok után szív-szorongva vesszük kézbe a posztumusz megjelent műveket. Négy éve az olasz úti-esszéket, most meg a monográfia-értékű Csokonai-tanulmányok, *Az éj és a csillagok* után XX. századi témájú gyűjteményét, a *Tavaszi és őszi utazásokat*.

Szauder József tanulmányaiban mindig együtt vizsgálta *lélek és történelem*. A tárgyalt író és művei döntenek el, hogy a kettő közül melyik kerül előtérbe. S mindkettő felé szigorúan az irodalmi anyag közegén át visz az út. Mert Szauder József — boncolja bár Bródy Sándor korát, vagy Krúdy időit —, módszerében soha nem tesz engedményt semmi tudománytalannak.

Vajon megszülethettek volna a lélek rezdülésének és a társadalmi közegnek együttes vizsgálata nélkül azok a nagy Krúdy-tanulmányok, amelyek híven mutatják be Szindbád, a hajós alakváltozatait? Születését, elmúlását, feltámadását, megtérését; azt az epikai és *mélyen lírai* folyamatot, amelynek során a százhárom éves örök csavargó ötvenhárom éves, halálát váró, megállapodott és megtisztult emberré válik. Az enyészethez érkezett író pontos alakmásával. S emellett hány és hány Krúdy-szereplő és mű pontos bemutatásával gyönyörködtetnek Szauder József tanulmányai, kor és lélek hű felidézésével. Így tudjuk meg, hogy a „gyomor-novellák” mennyire túlmutatnak a gasztronómián és az étletanon, vagy Szindbád emlékeiről a következőket: „Ez az út ismét emlékeibe vész, s Szindbád tovább él rajtuk. Ifjúsága, szerelme színhelyére megy, látja, mint folytatódik régholt szerelme a tőle született lányban, unokában, s már továbbfolyhat az ő élete is, mert őbenne él csak, egyedül őbenne az emlékek valósága.” Így vezet Szauder József pontos és élvezetesen szép értekező prózája a Krúdy-hősök s az író fejlődésrajzához, majd a szintézist hozó tanulmányokhoz, (*Szindbád purgatóriuma; Utak Krúdyhoz*), amelyek árnyalt értékelésekkel bizonyítják, hogy a kétségtelenül nem forradal-

már Krúdy — aki osztályának dekadenciáját pontosan érzékelte —, éppen a hanyatlás művészi ábrázolásával volt progresszív. A történelmi osztály alkonya nem azonosuló részvétet vált ki belőle, sokkal inkább a már kései Mikszáthtól is ismert, Móricztól sem idegen *ítéletet* a gentry fellett.

Jöllehet, a kötet nagyobbik felét teszik ki a Krúdy-tanulmányok, Szauder József mégis a magyar líra történetét vizsgálva talál rá önnön legbensőbb hangjaira.

Már hozzászoktunk, hogy az irodalmi sablongondolkodás a Nyugat folyóirat első nemzedékének költőit *árnyalatlanul* jelöli újítóknak, moderneknek. Kevesen tudnak *Ady Új versek* előtti korszakáról, amelynek költeményei jórészt éppúgy távolestek az irodalmi forradalomtól, mint a pályakezdő Kosztolányi legkorábbi művei. Amelyekkel a költőideál Szabolcska Mihályt igyekezett követni. Szauder József avatottan mutatja be az ifjú Kosztolányi költői kibontakozását. Azt, hogy korai provincializmusát mint váltják föl újabb, sokszor talmi rajongásával övezett költők hatásai, (Leconte de Lisle, Maupassant) aztán — nem tévedés! — Ady, és akihez ifjúságában a legközelebb állónak tudta magát: Babits Mihály. És csak lassan, — nagyjából *A szegény kisgyermek panasza* idejére — alakul ki az az igen összetett egyéni hang, impresszionisztikus-szimbolikus látomásmód, amelynek árnyalatait, évgyűrűit, lélektani és társadalmi meghatározóit Szauder József oly lényeglátóan mutatja be. S mindennek megőrzését az idővel változó költészetben. Hiszen *A szegény kisgyermek* megannyi motívumát Szauder József Kosztolányi alkonyáig, a *Számadás* nagy verseiig kíséri. Így éljük újra a „boldog-szomorú” férfikort, amint e versek meg-megkapó építményei mögött már fölsejlik a *Meztelenül* kötet költői önmegtartóztatása. Hogy végül a teljes elemző-értékelő folyamat, — híven követve a Kosztolányi-életművet —, a *Számadás* nagy versszintéziseinek mély átélést bizonnyító, tanulságosan szép magyarázataiban s lényeglátó summázataiban teljesejék ki. Így tárulkozik föl előttünk — külön tanulmányban — *A „Hajnali részegség” motívumának története*. Kosztolányi csillagvilágának megannyi rejtélye. Azé a csillagvilágé, amely a gyerekkort idézte, aztán a másiké, amely az ifjúságot siratta el, és a harmadiké, amely az élettől vett búcsút szemléltet. Hogy végül mindez a *Hajnali részeg-*

ség látomásában és vallomásában egyesüljön. Ahol pedig Szauder professzor a remekmű vizsgálata során eljut a — szerinte — biztosan nem értelmezhető költői tartományokhoz, a *Hajnali részegség* és a *Szeptemberi áhitat* vendégség-képzeteihez, ott mondja el e művekről és a költőről a legtöbbet, a leglényegesebbet: „Mit jelent sen ez a vendégség? Nem tudjuk. Éppúgy jelentheti az élet kimeríthetetlen bőségét, halhatatlan gazdagságát (a *Szeptemberi áhitat*-ban), mint a földön túli, örök élet szépségének, múlhatatlanságának sejtelmét (igy a *Hajnali részegség*-ben). A megváltás eszméje, a testen túli lét nem idegen Kosztolányitól, de nem vezeti át se tételes metafizikába, se megtérésbe. Égi élményének remegő áhitata határsávra esik: arra, ahonnan a megváltásért esengő lélek lebukik, mert későn érte el szemével az égi vendégséget, de fölemelkedik a költő, mert látomása tökéletesen szép volt.”

A Kosztolányi-tanulmány keletkezésekor, 1962-ben úttörő-jellegű volt. S ugyancsak az az egy esztendővel korábbi, Babitsról szóló nagy dolgozat. Szerzője méltán állapította meg, hogy a költő életművének — Keresztury Dezső nagy esszéjén és Bóka László egyetemi előadás-jegyzetein kívül — még nem jött létre tudományos értékű, nagyobb méltatása. Így Keresztury mellett Szauder professzoré mindenekelőtt az érdem a nagyközönséget is elérő, — tudományosan mélyen megalapozott — „Babits-reneszánsz” megindításában.

Szauder Józsefben fel sem merült Babits-csal kapcsolatban valaminő „szerecsenmosdatás” szüksége. S hogy ma nála kedvezőbben ítéljük és *ítélhetjük* meg a költő világnézetét, abban is neki van elévülhetetlen érdeme. Mert ha ő nem emeli messze a közéleti ember, az irodalompolitikus szereplésének — általa *ekkor még* elismert — negatívumai fölé a költő és a moralista Babits Mihályt, — mindezt persze az életműből fakadó tudományos érvrendszerrel —, úgy ma jóval nehezebb volna igazolnunk azt, ami végső soron Szauder József vizsgálataiból is kitűnik: e költőgéniusznak, ha nem is tévedhetetlenségét, de feddhetetlenségét, és művészi primátusát kortársai között.

A Babits-életművet reprezentáló ragyogó elemzéseknél is úttörőbb jelentőségű Szauder József mindeddig kiadatlanul maradt ifjúkori dolgozata, a *Fejlődésrajzi vázlat József Attila verstípusairól*, amelyet 1942–43

fordulóján készített a Magyar Rádió számára. Kiváló esszék, könyvnyi tanulmányok készültek ugyan a felszabadulás előtt József Attiláról, ám filológiai dolgozat — a Szauder Józsefén kívül — egyetlen egy sem.

Van a versszerető ember számára valami nagyon izgató abban, hogy az önálló költői hang első megnyilvánulását a kortárs Szauder József ugyanabban a *Megtáradt ember* című versben látja, mint Szabolcsi Miklós József Attila kései monográfiusa. Az is érdekes, hogy az ifjú költő Medáliák-sorozatában a tanulmányiró az elhatalmasodó skizofrénia jeleit látja, jóval korábban a diagnosztizálható betegség kifejlődésénél. Nyilván Szauder *irodalmi* értelemben gondolhatott erre, hiszen a *Medáliák* az egyik legfőbb határkö a *modern* József Attila-líra kifejlődésében. És — talán, mert még a szerző a negyvenes évek első felében érintetlen volt a marxizmustól —, van a mai olvasó számára abban is valami felülmúlhatatlan szellemi kaland, hogy mint tárja fel politikai eufória nélkül Szauder József — mélyen a magyar irodalmi hagyományba is gyökeresztetve —, József Attila verstípusait. Az *Óda* vízióinak értékelése után fölfedezi például a *Külvárosi éj* képeiben a Vörösmarty-örökséget.

Nem egy többé-kevésbé apolitikus József Attila-képet dicsérünk. Ha így tennénk, az érett Szauder József módszerével és elveivel kerülnénk szembe. Nem lehet véletlen, hogy e tanulmányát a szerző életében nem adta közre. Mégis örülünk mostani megjelentetésének. Mert nélküle lényegesen szegényebb lenne József Attila-képünk.

Hasonló szellemi izgalommal ajándékozta meg az olvasót a *kortárs* Szauder József több szép tanúságtétele. Ha nem is dolgozatai számát, de azok *értékét* tekintve az irodalomkritikus Szauder József semmivel nem marad el az irodalomtörténésztől. Lélek és történelem minden rezdülésére egyaránt figyelmez Fodor András verseiről szólva, két nagy tanulmányában Simon István líráját bemutatandó, és Somlyó Györgyről értekezve. Mint irodalomtörténeti munkáiban, kritikusként is mindig a *mű*, a *vers* vezeti tollát. Ezért nem válik áldozattá dogmák és mítoszok buktatóinak. A tudós tárgyilagossága segíti a nagyfokú beleélőkésztséget.

A kötetet, akár a nagy professzor egyéb posztumusz műveit is, felesége és odaadó munkatársa, Szauder Mária rendezte sajtó

alá. Őt 1981 utolsó napján érte a halál. Akár közösen készített műveik, (köztük a „Kölcsy-összes” hatalmas textológiai munkálata), a posztumusz Szauder-könyvek, (a jelen kötet is) *kettejüknek állít* — a házaspárokat végnyugalomban ábrázoló etruszk sírokhoz hasonlítható — ronthatatlan emléket.

MELCZER TIBOR

Hornyik Miklós:

SZABÁLYTALAN NAPLÓ

Lehet-e ma még rendszeresen és elszántan, őszintén és *egészséges* elfogultsággal kritikát írni? Az irodalmi élet és a kiadói (kiadót) politika szükségessé teszi vagy netán gátolja a kritikai egyéniségek kialakulását, vagy esetleg alkalmi kritikákra és kritikusokra redukálja a hajdan (mondjuk, Sainte-Beuve, Gyulai Pál, Schöpplin Aladár vagy Alfred Kerr tevékenységére gondolva) oly rettegett, immár legendákba vesző bírálói (ítései) személyiséget?

Olvasmányaink alapján úgy látjuk, hogy inkább az ismertető, a kommentáló, a magyarázó, a leíró modor lett az úr, a megértő bíráló alakja vált rokonszenvessé, és aki egy bizonyos ízlésszemély, egy bizonyos irodalomfelfogás felől közelít meg művet, tehát az, aki következetesen képvisel egy bizonyos kritikai álláspontot, félreértésekbe, meg nem értésekbe ütközik, arról nem is szólva, hogy mintha az „új érzékenység” korát élnék: valamiféle rosszul felfogott alkotói öntudat nevében védelmezik számosan a maguk egyébként ingatag (alkotói) pozícióit.

Mindezt végiggondolva, írjuk le: talán — ismét a vajdasági magyar irodalomban — kritikus született. Kritikus, aki a rossz műről azt mondja, hogy rossz, a közepesről, hogy közepes, a jóról, hogy jó. Nem a tévedhetetlenség és a csálhatatlanság pózában tetszelegve, hanem elemzés után, a mű (és nem az írói személyiség) vizsgálata, „boncolása”, taglalása után. S még, ha nem értünk is egyet egyik-másik (nem ítéletével, hanem) megállapításával, tiszteletre készlet ösztönzése, becsületessége, köntörfalazás és körülírás nélkül elmondott, a maga szemszögéből elfogadhatónak tetsző véleménye.

Ismét, a vajdasági irodalomban — magyarázzuk maguknak. Még emlékezetünk-

ben van Bori Imre elemző írásainak, értékezéseinek „berobbanása”, majd Bányai Jánosék feltűnést keltő jelentkezése. És most, Hornyik Miklós kisalakú, közepes vastagságú kötetét kézben tartva, a különböző helyeken megjelent kritikákat, interjúkat és tanulmányyszerű írásokat egymásután olvasva, egyre nagyobb izgalommal konstátáljuk: pontosan érzékelhető kritikai arcél és egyéniség formálódik előttünk. Témája: elsősorban és mindenekelőtt a vajdasági magyar irodalom (különös érzékenységgel mutatja be a versesköteteket), de lélekrokonosságai körébe tartoznak olyan életművek, mint Németh Lászlóé, Örkény Istváné vagy (a magunk nem csekély öröme) Mészöly Miklósé. Ebből — felületesen — azt a következtetést vonhatnók le, hogy a groteszk, a parabola, illetve a nemzeti problémákra majdnem a lírikus szubjektív hevületével válaszoló író-gondolkodó az eszményképe, Németh László, az esszéista, a kritikus, aki csapnivaló könyvekről is ragyogó bírálatokat írt. Csakhogy, Tolnai Ottóról szólva, egyhelyütt kifejezi aggodalmát: vajon nem „kapunyitás az ál-avantgardizmusnak is” Tolnai egyik műve? Vajon nem a manírok, a modorosságok lennek-e követőkre, és nem az azóta sokszorosan bizonyított értékek? Egy karcolat- és humoreszkkötet „elnagyoltság”-át és „rutinhumor”-át kifogásolja, azt, hogy a kötet szereplőinek vihogása „nem érzelmi, nem indulati, nem szellemi, csupán anatómiai megnyilvánulás”. Az álmodernségről kimondja, hogy a költő hangját „ma még csak idegen rézhangszerrek szünetében halljuk”. Nem elég számára az egyik szerző „forradalmi türelmetlenség”-e „bátorság”-a (melyet feltétlenül tisztel), ha ehhez „naivitás” és szószaporítás járul. S nem maximalizmus, ha egyik lektori jelentésében egy nem túl jelentős elbeszéléskötet novelláinak súlyát Kafka, Déry Tibor, Karinthy, Swift és Robbe Grillet műveinek, módszereinek mérlegén méri le, s találja súlytalannak. Nem rokonszenves számára (senkinek nem rokonszenves, de Hornyik le is írja ezt!) a „fegyelmetlen verbalizmus”, az olyan „költészet”, amely „a jelzéstől nem képes eljutni a kifejezésig”. S vajon hányan merik felróni egy több-kevésbé rendszeresen publikáló szerzőnek (akár egy lektori jelentésben), hogy montázstechnikája zűrzavaros, előadásmódja csüggesztően egyhangú, nyelviileg szét hulló?

Kritikai bátorság? Vagy csupán a, saj-

nos, nem mindig és nem mindenütt természetes kritikai (kritikusi) magatartás? Don Quijote? Vagy csupán figyelmes olvasó?

Ha tekintetbe vesszük, hogy 1965 és 1980 között keletkezett írásokat tartalmaz Hornyik kötete, akkor egyfelől eltöprengünk azon: miszerint a recenziókötetek valóságos inflációja korszakában miért nem előbb gyűjtötte könyvvé dolgozatait, másfelől azon: valóban csupán ennyi a könyvbe gyűjthető kritikák, egyéb tanulmányok mennyisége? Önmagához is ilyen szigorú volt-e Hornyik? Vagy — nyilván külső körülmények miatt — az íráshoz szükséges „független nyugalom” nem adatott meg neki, s majdhogynem alkalmilag művelte e számára pedig sikeres területet? S evvel függ össze az, hogy interjúi is kötetébe kerültek, mintegy kritikáit, íróportréit kiegészítendő (jóllehet azokkal nem minden esetben harmonizálnak). Ugyanis, az interjúkban — szerényen — szinte csak „végszavaz”, nem oly interjúkészítő egyéniség, mint pl. Bertha Bulcsú vagy (más példát idézve) Oriana Fallaci, még csak nem is oly egy tematikájú, monomániásan is rokonszenves, mint Mezei András, s nem a jelenkori irodalomtörténetben gondolkodik, mint a csehszlovákiai magyar költő, Tóth László. Jól készített interjúk; de nem hallgathatjuk el aggodalmunkat: vajon nem a kötet hiányzó lapjainak beírása illesztette be a más műfajú és nemű írások közé? S tovább aggodalmunkkal: az igen művelt, a világ- és a magyar irodalomban általában jól tájékozódó Hornyiktól nem lenne-e elvárható a *terjedelmesebb, az összegezőbb, a monografikus feldolgozás*? Az ötletek, szűk területre szorított érvelések helyett a bővebb kifejtés? A röpke recenziók helyett az elmélyültebb, irodalomtörténeti és elméleti perspektivákat földerengtető értekezés? Olyan, amelyhez való készségét Mészöly Miklós-tanulmányában fényesen bebizonyította...

S egyben ez a kívánság jelezze, hogy Hornyikot a vajdasági magyar irodalmi élet *jelentős* egyéniségének tartjuk. Egyelőre inkább a kötetében felcsillantott *lehetőségek* alapján; inkább a kisebb terjedelmű recenziókból kitetsző jeles kritikusí vé-nát jegyzőkönyvezve. Bízunk abban, hogy nem kell sokáig Hornyik újabb kötetére várni. (Újvidék, 1981. Fórum Kiadó)

FRIED ISTVÁN

Géher István:

MONDOM: SZERENCSED

Magyarországon ritkaság, hogy valaki az egyetemi tanárság mellett művelje a szépirodalmat. A tudósi és az írói-költői pályák szétváltak, bár ennek ellenkezőjére kivételes példa a Sötér Istváné, s korábban Németh László legalább akkora mestere volt a szépprózának, mint az esszének. Az angolszász nyelvterületek ilyen gyakorlatát kiválóan ismerő Géher István most újabb kivételt jelent. A világirodalom jeles kalauzaként korábban köteteket állított össze, tanulmányokat írt, műfordítással foglalkozott, dolgozott a Rádióknak. 1972 óta az Eötvös Loránd Tudományegyetem Angol Tanszékén tanít. Eddigi munkásságából is kiderült széles látóköre, a provincializmuson túllépő irodalmi érdeklődése.

És negyvenegy esztendő korában verseskötettel jelentkezett. A *Mondom: szerencsed* — ahogy az eddigiekből kiderülhetett — nem a megszokott elsőkötetek sokadik darabja. Az igényes tanár lírája többé-kevésbé igazolja a tudós költő eszményeit. Azonnal szembeötlő, hogy az angol és az amerikai költészet komoly hatást gyakorol Géher Istvánra. Ha a felszínt tekintjük: néhol angol nyelvű részletekre bukkanunk (például *Versemlékek, Balladai homály*), s azok általában a versegész szerkesztési részei, bár sokak számára gátolhatják a pontos megértést. Ám mélyebbre nyúlva is érzékelhető ez a világirodalmi vonzódás. A szokottnál kevesebb a magyar valóságra, a történelemre, a nemzetsorsra utalás. Annál több az egyetemes emberi értékrendre vonatkozó, az egyetlen népen és nyelven túlmutatni akaró szándék. Élhetünk a szóval: irodalmilag érdekes ez a költészet, anélkül, hogy öncélúvá válna.

A forma sem mindennapos. A sorok gyakran széttördeltek, sokszor egész szavak és sorok hiányoznak. Géher játszik a nyelvvel, a formával. Nem tolakszik minden áron az előtérbe, inkább elrejtí személységét, hogy csak a mű álljon a középpontban. Dehát miféle művek ezek? „A könyv kívülről műalkotás, belülről közeg; a benne foglalt versek egymásnak teremtenek levegőt.” — írja a költő. Ez a közegegyezésesség magyarázná, hogy folyóiratokban elszórva hiába keressük Géher István verseit? Valószínűleg, mert azok csak kö-

tetbe szervezve teremtik meg a nélkülözhetetlen légkört.

S a forma sajátos létköltészetet takar. Olyan létről szól a költő, melyben már csak a döntő lépések számítanak: „Már kopaszon, már ígéret se, már csak / anynyi – amennyi: mi vagy most? / Most vagy soha.” (*Nil opus est*) A töredékesen megfogalmazott mű puritánul, de valami rejtett láz erejével üzen a tett szükségszerűségéről, az emberi cselekvés fontosságáról. Géher rövid versei keményen pattognak, szerzőjük – mint megannyi kortársa – a végsőig csupaszítja a költői nyelvet, hogy csak a leglényegesebb üzenetet adja tovább. A széttördelés, a szaggatottság súlyos feszültséget és drámaiságot takar. Ezek a feszültségek emberi sorsunkat és az irodalom létét is érintik. A *Leletmentés* például így hangzik:

„1

vers: a másoké:
megtűr magában

2

vers: eleje nincs *mint testedet*
(*testemet*) a föld: befejezetlen”

De nem ilyen befejezetlen az emberi élet, sok-sok emberi sors is? Másutt meg azt sugallják a hiányos mondatok és verssorok, hogy az egyén gyakran milyen kiszolgáltatott a világban: „mert egyszer elkapnak ne félj / és jólnevelten nem menekszel” (*Könyvveljzo*).

S a komor felhangok azért megengedik a játékot is. Géher István játéka azonban nem könnyedek, nem gyerekalköltészetbe való. Fanyar ötletei szorosan kötődnek létértelmezéséhez és világlátásához. A *Lovagjáték* című ciklus nyitóverse, a *Szövegromlás* ide sorolandó. Itt Vörösmarty Mihály *Zalán futásának* kezdő sorait idézi, de úgy, hogy betűket és szavakat hagy ki, és ezáltal „alkot” szöveget. A megtört sorokban maradt szófoszlányok furcsa és új jelentést hoznak létre. Például: „...ég...ős, ...homály?” Vagy: „...feled...koszorút...eb...” A romantikus szemlélet eltűnik, és helyette vérbeli húszadik századi groteszk ábrázolás áll elő. Hasonló ötlet az *Egy pecsétgyűrű köriratának* két olvasata. Az egyik: „úgy lehetsz, hogy nem vagy Csak”, s a másik: „vagy Csak úgy lehetsz, hogy nem”. A nem irodalmi szövegek irodalmi művé szervezését is megkísérli Géher. Így kerülnek a kötetbe az aforizmaszerű bölcselkedések, melyek inkább a kötetegész rendszerében állják meg

a helyüket; a lírai önarcképhez szolgáltatnak adalékot.

Jelentős teret szentel a költő a hétköznapiságnak is. Pátosztól mentes világlátása teszi alkalmassá arra, hogy megtalálja a szürke valóság megírásának megfelelő módot, a mindennapi élet jelenségeinek hű ábrázolását. Ezek a vonások kétségkívül az „objektív líra” művelőivel rokonítják Géhert. (A legjobbak közül Tandori Dezső vagy Oravecz Imre műveihez több helyen találunk hasonlóságokat, ábrázolásbeli közösséget. Tandori neve elő is kerül: a *Kétszeri emlékváltás* ajánlása neki szól.) Ezirányú törekvéseinek hű tükrre az AC 75–5–20: *nem derül ki* című vers balesetet fölillantó hangulatképe. Láthatjuk tehát, hogy viszonylag széles a skála; a bölcselkedés, az új lírai hang megragadása és a pontos valóságábrázolás egyaránt jellemzik ezt a költészetet. A versek itt is azt sugallják, hogy a költő egyik kötelessége a kísérlet, a nyelvi és esztétikai teremtés. „Hagyományos” eszközökkel persze hiába közeledünk az ilyen művekhez. Géher István érdemei a nyelv lehetőségeinek kitágításában, s az ezzel kapcsolatos új logikai összefüggések feltárásában keresendők. Hadd idézzem ennek bizonyítására a *„Néma személyek”* című szonett egyik részletét:

„Barátaim barátaim fölélték.

Akit nem én. A *sér-elem* kifogy;

belölünk? kívülünk? – nem venni észre.” Modern prózánkkal és líránkkal összhangban Géher Istvánt is aggaszthatják a kételemek: alkalmas-e a nyelv a mai közlendők kifejezésére? (A hasonló kérdések föltevése ügyében elég tán Esterházy Péter epikai kísérleteire gondolnunk.) S a *Mondom szerencséd* költőjének válasza az ilyen nyelvi-esztétikai ötletek megteremtése. Ez az út persze zsákutcába is torkolthat. Féltő, hogy a lírikus szuverén személyiségét nehezen védheti meg, egyéniségét könnyen „földreldhatja”, ha műveivel elveszti a tájékozódási pontokat az irodalom rendszerében. Csak keveseknek adatik meg az a tehetség, mely az így jelentkező akadályokat legyőzni képes. Remélhetjük, hogy Géher Istvánnak megadatott.

A „költőietlen költészet” nélküli az ars poetica hagyományos vallomásait is. A mű önmagában vall költője fölfogásáról. Ezáltal persze a fogódzó is kevesebb; az olvasói feladat nem csekély. (*Szépirodalmi, 1981*)

BAKONYI ISTVÁN

HALMADÁR

„Mit vállal fel a költő”, a költő, aki „bezárva vár a versebe”? Legalábbis a költői létet, a feladatot, s ezekkel együtt magát a mesterséget. Kántor Péter második kötetét böngészve, gyakran eszembe jutott, hogy ez a könyvecske nyugodtan felvállalhatná mottójául a József Attila-i *Ars Poetica* ellentétjét is: „Költő vagyok...” mi érdekelhetne más, mint „a költészet maga”? Ezt korántsem egyértelmű rosszállásként említem, csupán Kántor kötetének irányulását igyekszem ezzel bemérni.

Mármost az előzőekből következnék, hogy Kántor Péter a költészet foglya, vagy legalábbis saját verseinek hadifoglya (akiben azért megvan az esély arra, hogy egyszer *hazatérjen*) — nem; úgy hiszem, azon kevesek közül való, akik még a verse-zárttság árán is mernek és akarnak a „szépség koldusai” lenni. Tisztelem ezért, még akkor is, ha számomra elfogadhatatlan és kevés az a *hajós*, aki „tengerre száll”, de nem az ismeretlen felfedezésének bűvöletében, hanem *csak és kizárólag*: „kikötni”. Fiatal költőhöz méltatlanul óvatos sors-proklamáció ez.

Azért írunk verset, mert eddigi eredményeink alapján már (profi)-költők vagyunk, mintegy mesterséggé degradálva a remélt és hitt küldetést, vagy a mesterség begyakorolt fortélyainak csiszolgatásán túl, *további* célunk, vágyunk, *merszünk* is van a verssel? A Halmadárból úgy tűnik, Kántor Péter a költészet hasznosságát gyakran kizárólag az esztétikumon méri, olykor azonban ösztönösen érzi a verse-zárttság veszélyeit, s lázadni „kénytelen” a szépség és harmónia kötöttségei ellen: „érzem, hogy csupa por és küszködés vagyok / nagy mágnesekkel óv, s kötöz a fegyelem.” (*Telihold*) Hiba lenne azonban azt gondolni, hogy ezek a versek, bár formailag kifogástalanok, unalmasan lírizálóak; szó sincs erről. Első könyvének (*Kavics*) hányavetiségét, groteszk effektusait, egy árnyaltabb, megkeseredettebb játékoság váltotta fel, a direkt meghökkentés szabadverseit egyfajta — szerintem túlzottan is visszafogott — formai fegyelem követte, míg az izgalmasan-abszurd látásmód helyét egy csak látszólag tökéletesebb és higgadtabb, töprenkedő-szemlélődő szkepszis foglalta el. A *játék* tehát komollyá, néhol már-már modo-

rosan komolykodóvá vált, az önfeledtség és a *Kavics*ot annyira jellemző, sajátosan Kántor Péter-i ironikus hang csak nyomokban — például *A Közértben* és a *Requiemben* — van jelen.

A „letisztulás” reményében fogant formai és témabeli eklektika, egy *érettebb* költőt mutat, ugyanakkor a korábbi dinamizmus és szellemi kihívás elmarad. Mintha ezt a „vegyesvágott” jelleget a költő is érezné, amikor könyvének címet ad, amely egyébként a kötet egészére figyelően telitalálat.

A tematikailag nem egyszer homlokegyenesen eltérő versek kötetbe-erőszakolásával létrehozott (a kötet címben rejlő ambivalenciával visszaélve) *se hús, se hal* konglomerátumot a Kavicshoz képest visszaesésnek és karaktervesztésnek érzem.

Pedig — és a költő ebbeli képességét különösen a *Piktor-bál* ciklusban csillogtatja — Kántor meglepő érzékenységgel lényegit át dolgokat, sejtet meg, hoz közel egy-egy vers, vagy kép nyomán szívéhez közelálló költőket, festőket, műveket. Kifinomult empátiája révén, amelyben az intuíciók mindig elsőséget, sőt szinte kizárólagosságot élveznek, valóságos *lírai-panoptikum* épül fel könyve lapjain. Ahogy Éluard avantgarde festőbarátairól készített szürrealista versportréi sem pusztán csak a képek (és a személységek) pozitívista leírásai, ugyanúgy Kántor Péter Gulácsy, Ucello vagy Brueghel interpretációiban sem a tárggyal való azonosulás és megfelelés az elsődleges: az impresszióit *újraalkotó* költői individuum rendezi össze benne saját világát.

Kántor kötetének számomra azok az igazán fontos versei — azokhoz van *közöm* — amelyekben egyéniségét, ideig-óráig sikerül „kiszöktetnie” a vers erődítményrendszeréből; ahol „mer” nyers-őszinteséggel mutatkozni, ahol megérinthez megérintheztem benne, a sikerei és kudarcai: „patikamérlegek romhalmaza” fölött egyensúlyozó harlekint, a „bukott angyalt” és „felsült prófétát”.

Furcsa mód, éppen neki, a filozofikus megállapításokat kerülő, benyomásaira hagyatkozó lírikusnak sikerül szinte nyelvfilozófiai tökélytelenséggel választásainak elkerülhetetlen esetlegességét, az emberi szituáció abszurditását:

„Te is közénk se persze tartozol.

És nincs fal, bár odaállítva lelőnek.”

(*Bohócvilág*)

TÓDOR JÁNOS